

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E

HOU'EIKIM MIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	2
'AHO	M nite, 12 Sune 2017

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI M MIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Tu'ivakan

'Eiki Fakafofonga N pele, Vahefonua Tongatapu

Hou'eiki Minisit Kapineti

'Eiki Pal mia

Samuela 'Akilisi P hiva
Siaosi Sovaleni.

'Eiki Tokoni Pal mia

'Eiki Minisit Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula
& Kau Tau 'a 'Ene 'Afio

Lord Ma'afu Tukui'aulahi
Tevita Lavemaau
M teni Tapueluelu

'Eiki Minisit Pa'anga & Palani Fakafonua

'Eiki Minisit Fefakatau'aki, Ngaahi Ng ue 'a e Kakai

'Eiki Minisit Polisi & T mate Afi

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai & Tute

Dr. P hiva Tu'i'onetoa
Sione Vuna Fa'otusia
S misi Taelangi Fakahau
Poasi Mataele Tei

'Eiki Minisit Lao & Pil sone,

'Eiki Minisita Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau, Toutai

'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga

'Eiki Minisit Mo'ui

Dr. Saia Ma'u Piukala

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi & Takimamata

Semisi Lafu Kioa Sika

'Eiki Minisita Ako & Ako Ng ue

Penisimani 'Epenisa Fifita

Hou'eiki Fakafofonga N pele

Lord Tu'i' fitu

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Vava'u.

Lord Vaea

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Tongatapu

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 Vava'u.

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Ha'apai

Lord Tu'iha'ateiho

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 Ha'apai

Lord Nuku

'Eiki Fakafofonga N pele 'Eua

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga N pele Ongongong Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu

Dr. 'Aisake Eke

Fakafofonga Fika 12, Ha'apai

Vili Manuopangai Hingano

Fakafofonga Fika 13, Ha'apai

Veivosa *Light of Life* Taka

Fakafofonga Fika 15, Vava'u

S miu Kuita Vaipulu

Fakafofonga Fika 16, Vava'u

'Akosita Havili Lavulavu

Fakafofonga Kakai 17, Ongongong Niua

Sosefo Fe'aomoeata Vakata

FALE ALEA 'O TONGA

**'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 02A/2017
FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O TONGA**

*'Aho Monite 12 Sune, 2017
10.00am.*

HOKOHOKO 'O E NGAUE 'A E FALE ALEA

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea
Fika 03	:	Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea
Fika 04	:	Lipooti mei he Ongo Memipa na'a na me'a atu mo e Tohi Tali Folofola
Fika 05	:	Lao Fakaangaanga Fika 5/2017: Lao Fakaangaanga Ke Fakahu Atu 'a e Pa'anga ki he Ngaahi Ngaue 'a e Pule'anga 2017/2018 * Polokalama Patiseti Fakaangaanga 'a e Pule'anga ki he Ta'u Fakapa'anga 'oku ngata ki he 'aho 30 Sune, 2018 * Fakamatala Patiseti 2017/2018 * Palani Ngaue 'a e Ngaahi Potungaue Fakapule'anga 2017/2018-2019/2020
Fika 06	:	Fakamatala Pa'anga 'a e Pule'anga ki he ta'u 'oku ngata ki he 'aho 30 'o Sune, 2016
Fika 07	:	Ngaahi Me'a Makehe:- Fokotu'u Tu'utu'uni Fika 3/2017
Fika 08	:	Kelesi

Fakahokohoko

Fale Alea ‘o Tonga	6
Lotu	6
Ui ‘o e Falé	6
oaki	7
Me’a ‘a e Sea	7
Tali folofola mei he’ene ‘Afio	7
Tokanga ki he ‘ikai a’u fakamafola Fale Alea ki Ha’apai	9
Lao Fakaangaanga fika 5/2017	11
Tokanga ki ha tali mei he Pule’anga fekau’aki mo e sipoti 2019	12
Fiema’u ha tali mahino Pule’anga ki he Fale Alea fekau’aki mo e sipoti	13
Me’a ‘a e ‘Eiki Pal mia ‘o fekau’aki mo hono kaniseli ‘o e Sipoti 2019	13
Kole ki he Pule’anga ke fai pe sipoti	14
Fokotu’u toloi alea’i Patiseti kae tuku ki he K miti Pa’anga	18
Faka’amu ‘oua liliu Patiseti kae feinga’i ke hoko atu sipoti	18
Fokotu’u Tu’utu’uni fika 3/2017	21
Ta’ofi sipoti 2019 hoko atu langa fakalalakalaka sipoti	30
Fakamahino kuo fakah Pule’anga ‘e ‘ikai liliu ha me’a he Patiseti 17/18	30
Fakah Pal mia ‘ikai to e tokoni mai Papua Niukini ki he sipoti	30
Fokotu’u ke p loti’i Fokotu’u Tu’utu’uni fika 3/2017	31
Kole Pule’anga ‘omai ha tali ki he Fokotu’u Tu’utu’uni fekau’aki mo e sipoti	31
Tokanga ki he founga ng ue ‘a e Fale.....	34
Tokanga ki he fakapilit nia e tali ‘a e Pal mia	34
Tali Pal mia ki he Fokotu’u Tu’utu’uni fekau’aki mo e sipoti	35
Polokalama tokoni ki he sipoti	36
Tokanga ‘a e Lao Sipoti ki he Sipoti 2019 p	37
Fiema’u \$ a’u ki he 30 miliona fai’aki langa stadium	38
Tui kuo mole laum lie ikuna he sipoti he fonua ni	42
Na’ina’i Pal mia ‘i ai tu’unga fakatu’ut maki Pule’anga ka fai sipoti	43
Ngaahi uesia fakalotofonua ne te’eki fakakau he Patiseti.....	44
Tokanga ki he kamata ke fakamalanga Pal mia he Fakamatala Patiseti	44
Tokanga ki he maumau’i Pal mia kupu 21 Tohi Tu’utu’uni Fale Alea.....	44

Tokanga ki he t folofola Tu'i ke fakapotopoto'i ngaue'aki pa'anga.....	45
Fokotu'u ke fakatonga'i & fakapatonu tali Pal mia ki he Fokotu'u Tu'utu'uni	46
Tokanga ki he fakapotopoto hiki 67 miliona vouti potung ue Pal mia.....	46
Poupou ke toloi alea'i Tali Pal mia kae fakatonga'i ke ngaholo ng ue Fale	47
Tokanga ha 'uhinga na'e fakap langi mai ai 'a e Tali Pal mia	48
Tali ki he 'uhinga 'omai ai tali Pal mia he lea fakap langi	48
Fokotu'u Pal mia 'oua to e liliu faka-Tonga 'ene tali	49
Fokotu'u ke hoko atu ng ue ki he 'asenita kehe e Fale	50
Fehu'ia p 'e 'alu pa'anga 'e tanaki kuo paasi fakalao ki f kapau 'ikai fai ha sipoti	50
Tali ko e pa'anga mei he levi & tukuha folau 'e tokoni ki he fakalalakaka sipoti.....	50
Alea'i Fokotu'u Tu'utu'uni.....	54
Fakamahino Pal mia 'ikai ha pa'anga fe'unga Pule'anga ke fai'aki sipoti	55
Fiema'u ke l e toka'i & faka'apa'apa he feme'a'aki.....	55
Tokanga ki he 'ikai tauhi tu'utu'uni fekau'aki mo e Lao 'o e Sipoti na'e fokotu'u he Falé	56
Tali Pule'anga fekau'aki mo e holomui 'a Tonga mei he sipoti.....	57
Ngaahi lelei 'e ta'im lie ai 'a Tonga ka fai e sipoti	58
Tokoni'i hako tupu e fonua ka fai e sipoti	60
Faka'amu ke fai mai sipoti ki Tonga ni.....	61
Tui Pule'anga ka fai e sipoti lahi ange faingata'a'ia.....	62
Tui Pule'anga fiema'u 70 miliona kae lava ke fai e sipoti.....	66
Tui <i>Dr</i> Eke ki'i palopalema 'oku si'isi'i kae lava sipoti	67
Fokotu'u <i>Dr</i> Eke 'omai ngaahi me'a ki he sipoti ki he K miti Pa'anga.....	67
Tu'utu'uni Sea tukuatu 'aho 2 ke tukumai ai tali Pal mia.....	68
Kelesi.....	68
Fakam 'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea	69

Fale Alea 'o Tonga

'Aho: M nite 12 Sune, 2017

Taimi: 1000-1005 Pongipongi

S tini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea 'o e Fale Alea. (*Lord Tu'ivakan*)

'Eiki Sea: 'Eiki Minisit *Public Enterprise*.

<002>

Taimi: 1005-1010

Lotu

(*Na'e fakahoko 'e he 'Eiki Minisit Ngaahi Pisinisi 'a e Pule'anga, Hon. Poasi Tei, 'a e lotu kamata 'a e Falé ki he 'aho ní.*)

<003>

Taimi: 1010-1015

Satini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea.

'Eiki Sea: 'Eiki Minisit ki he Ngaahi Pisinisi 'a e Pule'angá, k taki 'o tataki mai 'etau lotu ki he pongipongi ni.

'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi Pule'anga: (*Na'e fakahoko 'e he 'Eiki Minisit ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'angá 'a e Ouau Lotu kamata 'o e Fale ni ki he pongipongi ni.*)

<004>

Taimi: .1015-1020

'Eiki Sea: M 1 , k taki Kalake 'o fai mai 'etau tali ui.

Kalake T pile: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, 'Eiki Pal mia mo e Hou'eiki Minisit , tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Hou'eiki N pele 'a 'Ene 'Afio kae 'uma' 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai, kae 'at ke fakahoko 'a e ui 'o e Falé ki he pongipongi ní.

(*Na'e lele heni 'a e tali ui 'a e Fale*)

Ui 'o e Falé

Kalake T pile: 'Eiki Sea kole ke u to e fakaongo mu'a.

'Eiki Sea: M 1 .

Kalake T pile: 'Eiki Minisit Ngoue Me'atokoni, Ngaahi Vao 'Akau mo e Toutai, 'Eiki Minisit ki he Ngaahi Ng ue Lalahi mo e Takimamata.

Poaki

‘Eiki Sea ko e ngata’anga ‘a e tali ui ‘o e Falé ki he pongipongi ní, ko e ‘Eiki Tokoni Pal mia ‘oku kei hoko atu ‘ene poaki folau, pea ko e ‘Eiki Minisit Mo’ui poaki me’a t mui mai, ko e ongo m mipa ‘oku ‘ikai ke tali mai hona ui ‘oku ‘i ai p tui ‘oku na me’a t mui mai p . M l ‘Eiki Sea.

Me’a ‘a e Sea

‘Eiki Sea: M l . Tapu mo e ‘afio ‘a e Tolu Taha’i ‘Otua ‘i hotau lotolotonga. Fakatapu foki ki he ‘Ena ‘Afio, Tama ko Tupou VI, ko e Hau ‘o e ‘Out Tongá kae ‘uma’ ‘a e Ta’ahine Kuini, Kuini Nanasipau’u mo e Fale ‘o Ha’a Mohefo. Tapu foki ki he Pal mia kae ‘uma’ ‘a e Hou’eiki K pinetí peh ‘a e fakatapu ki he Hou’eiki Fakafofonga N pele ‘o e Fonua, kae ‘uma’ ‘a e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai.

Pea m l mu’a ‘a e ...

<005>

Taimi: 1020-1025

‘Eiki Sea : ... ‘ofa mo e tauhi ‘a langi ‘oku fai ki he’etau mo’uí, ‘o tau a’usia e pogipongi ko ení. Pea koe’uhí ko e kamata’anga eni ‘a e lele e to’u Fale Alea ki he 17/18. Pea hang p ko ‘etau Patisetí, ko ena ‘oku t pile’i p . Ka kimu’a ke tau hoko atú, na’e tatali foki ki he ongo toko 2 M mipa na’e me’a atu ke fakahoko ‘a e tali folofolá, pea ko ia ‘oku kole ki he Fakafofonga Fika 12 ‘o Ha’apai, ke fakahoko mai e fatongia ko iá.

Tali folofola mei he’ene ‘Afio

Vili Hingano : ‘Eiki Sea, ‘oku ou fakam l koe’uhi ko e fakakoloa e motu’a ni, pea mo e Fakafofonga Hou’eiki ‘o ‘Euá, ki he fakakakato hotau fatongia ki he taloni ‘o e Haú, ke tali ki he’ene t folofola na’e fakahoko ki ho Falé ‘i he uike kuo tau s tu’a mei aí. Pea ‘oku ou kole p Sea, ke u fakamalumu p mu’a ‘i he talafakatapu kakato kuo fakahoko mai mei ‘olungá na, kae fakak toa atu ‘a e fatongia na’a ke tu’utu’uni mai ki he motu’a ni, pea mo e Fakafofonga Hou’eiki ‘o ‘Eua, ke fakahoko atu ‘a e tali ‘o e t folofolá.

‘Eiki Sea, ko e fakakaukau lahi ‘a e motu’a ni, ko e h ‘a e l pooti ‘e fakakakato ki ho Fale ‘eikí ‘i he pongipongi ni, ‘o fekau’aki pea mo e t folofolá, pea ko e fo’i lea kuo u ha’u mo ia ‘i he pongipongi ni ke fakam ’opo’opo’aki ‘a e fatongia ko eni na’e fakakakato ko ení, ko e fo’i lea ko e kaafataha. ‘I he Patiseti ko ia ‘o e faha’i ta’u fakapa’anga ka hokó, ‘oku ou to’o mai e fo’i lea, kaafatahá, pea mei he Patisetí ke fai’aki ‘a e l pooti ‘o e tali t folofola ko ení. Pea ‘oku ou tui, ‘Eiki Sea, ‘oku mea’i p ia ‘e he Feitu’u na, kae’uma’ ho Fale ‘eikí, ‘a e kaafatahá. Ko e t pile eni ‘e 3 ‘i ho Fale ‘eikí. Pea ko e finangalo ia ‘o e Tama Tu’i, ke ‘oua ‘e 3 e fo’i t pile, kae l p . Ko e ngaahi kaveinga lalahi ‘e 4, ‘e 3 fakamolemole, ‘oku mokoi ki ai hono finangaló ‘i he teemi ko ení, ke fai ki ai ‘etau ng ue. Ko e mo’ui, mo’uilelei, ko e ako lelei, pea mo e fakatupu ‘o ‘etau ‘ekon miká. Ko e ngaahi kaveinga lalahi ‘e 3 ko ení, Sea, ‘oku ne ‘afio’i kapau he ‘ikai taha ‘a e fo’i t pile e 3 ko ení, he ‘ikai p ke tau ikuna’i ‘etautolu. Pea ‘oku ou peh , Sea, ko e fakapotopoto taha ki he motu’a ni, ke ‘oatu ‘a e l pooti ko ení, ko e ng ue’aki ‘a e fo’i lea ko eni kuo fokotu’u mai he Patiseti ‘oku teuteu ke tau alea’í, ko e kaafataha. Mahu’inga ke ng ue fakataha ‘a e

Pule'angá, Hou'eiki N pele 'o e fonuá, Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí, kae lava 'o fakaikuna 'a e ngaahi kaveinga lalahi ko eni 'oku mokoi Hono finangalo ke laka kimu'a ai 'a hono fonuá. Pea 'oku ou tui, Sea, ko e k nokato ia 'o e l pooti ko eni, pea mo e fatongia ko ia na'e fakahoko atu ki loto tatau, 'a 'Ene finangalo ke tau ng ue fakataha 'i he faha'i ta'u Fale Alea ko ení.

'Oku ou tui 'oku ke mea'i p , Sea, pea mo e Hou'eiki, ko e t folofola eni 'e 2 'a e Tama Tu'í, pea mo e fakamamafa p 'i he ngaahi kaveinga lalahi 'e 3 ko ení. Pea ko e teuteu ke tau l ka'ia 'a e to'u Fale Alea hono 3 'o e teemi 'oku tau 'i ai, 'oku kei mokoi p Hono ...

<006>

Taimi: 1025-1030

Vili Hingano: ...Hono finangalo ke nofo taha 'etau fakamamafa mo 'etau ng ue, ki he mo'ui lelei 'a e kakai, pea mo e tu'unga fakaako 'o e kakai ke to e lelei ange pea ke fakalalakaka ange 'a e 'ekon mika 'o e fonua, pea 'oku ou tui Sea ko e kakato ia pea ko e kanokato ia 'o e l pooti 'oku fakahoko atu 'e he motu'a ni 'o fakatatau ki ho'o tu'utu'uni na'e fakahoko mai. Ko e fale fakatonga foki Sea 'oku 'i ai 'a e fu'u pou 'i loto 'oku ui ko e taufatunga, pea ko e va'akau kotoa p 'i he fale fakatonga kuo pau ke ha'i mai ia ki he taufatunga. Pea ko e fale ko 'oku m lohi ko e fo'i kafa p 'e taha 'oku no'o'aki.

'A ia Sea ko e tui 'a e motu'a ni mo e anga p 'eku tui fakatonulea fakaeau, ko e taufatunga 'o e fonua 'oku nofo ia 'i ho Fale 'Eiki 'oku 'i heni 'a e Pal mia 'o Tonga, pea mo e kau Minisit 'oku 'i heni 'a e Hou'eiki 'o e fonua 'oku 'i heni 'a e kau Fakafofonga 'o e kakai pea 'oku 'i heni mo e Konisit tone. Pea 'oku no'o leva ki ai 'a e ngaahi kupu fekau'aki 'o e fonua ni, 'a ia kapau he 'ikai ke no'o fakataha 'a e ngaahi kupu fekau'aki ko eni ki he taufatunga. Sea he 'ikai ke ikuna e taumu'a mokoi ki ai e finangalo e Tama Tu'i, pea 'oku tui ai 'a e motu'a ni hang ko e me'a 'oku 'omai 'e he Minisit Pa'anga 'i he'ene Patiseti ko e kafataha ko e naunau ia ki he ng ue'aki p ko e laum lie ia 'o e ng ue fakataha ke fakahoko 'i he Fale 'Eiki ke ikuna 'a e ngaahi taumu'a ko eni.

'Oku ou tui Sea ko e anga ia 'a e fakakaukau 'a e motu'a ni pea mo hono l pooti atu ki ho Fale 'Eiki 'a e ng ue na'a ke tu'utu'uni mai ke fakahoko pea 'oku ongo'i 'e he motu'a ni 'a e mafatukituki 'a e fatongia ko eni he ko e 'uhinga ko e fatongia na'a ke tu'utu'uni k neongo ia ko e lelei taha eni 'oku fakahoko atu'aki ki he Feitu'u na pea mo e Fale 'Eiki m l Sea ma'u faingam lie.

'Eiki Sea: M l pea ko e tui ko e taumu'a peh anga e Fale ko eni, k ko e me'a faingata'a 'a e loto 'a e tangata. 'Oku sai p 'a e kafataha kae 'ai p ke mou ma'u 'a e lotu tau'at ina, loto fie foaki loto fie tokoni mo e fe'ofa'aki pea tau muimui ki he Folofola 'a e 'Otua Mafimafi mo tauhi 'ene fekau 'o hang ko e ngaahi tukup kuo tau fai he Fale ko eni ma'ae kakai 'o e fonua ko hotau fatongia ia pea 'e lava ke tau ikuna'i 'etau kafataha 'oku tau loto taha pea tau ng ue fakataha ma'a e kakai 'o e fonua 'o Tonga pea 'oku ou tui te tau a'usia 'a e me'a ko ena 'oku fai ki ai 'a e tukufolau.

Ko e me'a p 'e taha 'oku kole atu Hou'eiki 'oku 'i ai 'a e fanga ki'i me'a 'oku tonu p ke ke me'a atu ki he Hou'eiki Kapineti p ko e Hou'eiki Poate 'o mou talatalanoa pea 'osi k 'oku 'ikai ha me'a pea toki 'omai ki he Fale, k 'oku 'ikai ko ha Fale eni ke ne fakatonutonu homou fanga ki'i

me'a, hang ko eni 'oku 'ai ke fakahoko atu ko e me'a 'a e l tio 'oku 'ikai ke a'u ki Ha'apai, k ko e kole p mu'a ki he Fakafofonga ke tu'u p 'o fakahoko atu kae 'ai ke 'oua 'e to e hoko 'i he kaha'u m l .

Tokanga ki he 'ikai a'u fakamafola Fale Alea ki Ha'apai

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Sea Fale Alea 'o Tonga, fakam l ki he Tu'i 'o e langi he fakalaum lie 'a e Feitu'u na kei fakahoko 'a e ngaahi fatongia mo e ngaahi fiema'u vivili ma'a e masiva, tapu ki he 'Eiki Pal mia, fakatapu atu foki ki he Hou'eiki N pele 'o e kakai 'o e fonua, kae peh foki ki he kau Fakafofonga 'o e kakai. 'Eiki Sea hang p ko e me'a ma'olunga 'oku me'a ki ai 'a e Feitu'u na, k 'oku 'i ai 'a e lea ia 'oku taka 'i he Fo'i 'One'one 'e toki veteki p mei V lata e me'a kotoa. Pea ko e 'uhinga ia na'e fai p 'a e ki'i fakatotolo fekau'aki mo e hoha'a 'a e k inga mo e 'ikai ke ongo ange 'a a me'a 'a e Feitu'u na pea mo e Hou'eiki 'o e Fale ni ki he Fo'i 'One'one, pea 'oku 'i ai 'enau nga'uta na'a 'oku 'i ai ha me'a 'oku hoko he Pule'anga 'o Tonga pea 'oku 'ikai ke fakahoko ange ai 'a e me'a 'a e Feitu'u na mo e Hou'eiki N pele kae peh ki he tu'unga m tu'a 'oku mau...

<007>

Taimi: 1030-1035

Veivosa Taka: 'Eiki Sea na'e fai 'a e ki'i feinga mo e fakatotolo pea mo e 'eke'eke, pea ko e fakahoko ma'i ko e ta'ofi 'e he Poate Tal kitá, ke 'oua 'e to e fai ha hiki, 'o e ngaahi ongoongo ke tufaki atu mei Fale ni. Ko e 'uluaki Sea 'oku 'i ai 'a e fifili 'a e motu'a ni, ko e h nai 'a e 'uhinga 'oku kei lava ai 'e he ki'i finemotu'a 'e toko taha, 'o fakahoko lelei 'a e fatongiá, pea 'oku ou fakam l ki he 87.5 koe'uhi ko e ng ue 'oku nau fakahoko. Ka neongo Sea 'oku 'ikai kakato 'a Ha'apai, ke k pui 'e he Leti ko eni. Pea ko e 'uhinga ia 'oku fai ai 'a e hoha'á, ka ke fakatonutonu p Sea 'a e motu'a ni, kapau 'oku 'i ai ha me'a te u 'oatu 'oku fehalaaki. Ko e fakatotolo lave'i 'e he motu'a ni, ko e hoha'á, ke 'oange ha Patiseti mei he Pule'angá p ko e Feitu'u na ke fakapa'anga 'aki 'enau ng ue ko ia 'oku fakahoko. Pea ko e lave'i 'a e motu'a ni, na'e 'ikai ke 'i ai ha me'a peh ia, toki hoko eni ia he 'aho ni, 'a e 'eke mai ha totongi. He 'oku 'ikai foki ke *fair* ia 'Eiki Sea, ke totongi 'a e kautaha 'a e Pule'angá 'oku lahi hono poupouá, kae 'ikai ke 'oange ha totongi ki he ki'i finemotu'a 'e toko taha ko 'oku 'ikai ke 'i ai hano tokoni. 'Eiki Sea, ko e me'a ko ia na'e lave'i 'e he motu'a ni, 'oku 'omai ke nau mai 'o fakahoko 'a e fatongiá, pea nau toki kumi ha'anau *sponsor* 'o tokoni ki honau ngaahi fatongia 'oku fakahoko. Ka ko e 'aho ni, 'oku fehu'ia 'e he k inga Ha'apai, 'a e langa ng ue pea mo e poupou 'a e polokalama ko ení, pea 'oku fu'u mahu'inga taha ki Ha'apai tautautefito ki ha ngaahi me'a 'e hoko, mo ha ngaahi faingata'a.

Pea ko ia 'Eiki Sea 'oku fai ai 'a e kolé, ke fai mai ha tu'utu'uni mo ha fa'ahinga me'a ke fakafiem lie ki he k ingá ke lava fakahoko lelei 'a e ng ue ni. Lave'i 'e he motu'a ni ki mu'a na'e 'ave 'a e *dividend* mei he ngaahi Potung ue ma'a e Pule'angá, pea 'osi ko iá 'oku 'ikai ke lava ia 'o 'ave ki he ki'i Potung ue ko ení ke fakahoko. 'Eiki Sea ko e me'a ia 'oku fehu'í, ko e h 'a e 'aonga hono 'omai e *dividend*, pea 'ikai ke lava tokoni'i kae lava fakahoko 'a e s vesi ki he kakai. Pea ko e me'a ia 'oku fai ai 'a e hoha'á, ki he ngaahi me'a ko eni 'oku lava fakahokó, pea 'oku toki fokotu'u atu tukumu'a 'a e *dividend* ia he ngaahi Potung ue kae holoki 'a e 'uhila mo e

Leti mo e vai ka tau lava fiem lie 'a e kakai, ko e tatau p 'a e 'eke mei ai. 'Eiki Sea ko e hoha'a ia 'oku 'oatu 'e he motu'a ni, pea 'oku ou tui, 'oku ou kole fakamolemole atu p ki he Hou'eiki M mipa 'o e Fale ni koe'uhi ko e ngaahi fakahoha'a 'oku ou 'oatu mei he Fo'i'one'oné, ka 'e tuku ko 'a e vaká kae fai ha kakau? Ko ia ai 'oku fai 'a e fakahoha'á Sea, ko e me'a mahu'inga eni, he 'oku 'iai 'a e ngaahi *issue* lalahi, 'a e Pule'angá 'oku fiema'u ke lave'i 'e he k inga mei he Fo'i'one'oné, ka 'oku 'ikai ke a'u. 'Oku hang 'oku mo'oni 'a e me'a 'a e Pal mia ki mu'á, kuo li'ekina 'a Ha'apai. Pea 'oku ou tui ko e 'uhinga ia 'oku fai ai 'a e fakatangí, pea mo e fakahoha'á, ki he Feitu'u na kae 'uma' a e Fale 'eiki ni, fai mu'a ha ng ue fakavavevave, ke fakaa'u atu 'a e me'a 'a e le'o 'o e motu'a ni kae 'uma' 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá, ke a'u atu ki he k inga Ha'apai. Sea ko e ngata'anga p ia 'a e ki'i hoha'a 'oku 'oatu, m l Sea 'a e ma'u faingam lie.

'Eiki Sea : 'Eiki Minisit *Public Enterprise* :

'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi Pule'anga : Tapu ki he 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá, kae 'uma' 'a e 'Eiki Pal miá pea mo e Hou'eiki Fale Alea Sea. Tukumai mu'a ke fai ha ki'i ng ue. Ko 'eku toki lave'i eni 'e au ia he pongipongi ni,. Mo'oni 'aupito 'a e me'a 'a e Seá 'a e Feitu'u na Sea. Kapau na'a ku 'ilo 'e au eni ia mahalo kuo 'osi fakahoko p . Kae tukumai ke fai ha ki'i ng ue ki he A3Z ke fanongo mai 'a e k ingá mei Ha'apai ki he'etau Fale Alea m l .

'Eiki Sea : M l . Tukuatu p 'e au ke lata ai, he ko e kuonga eni 'o e lotú, 'ikai ke tau kei... Me'a mai.

Lord Tu'i' fitu : Tapu ki he Feitu'u na Sea, pea ko u h fanga he tala fakatapu ho Fale. Ko 'eku ki'i fehu'i p 'aku ki he fakafofonga, 'a ia ko 'ene toki hoko p 'a'ana eni he taimi ko eni? Na'e 'ikai ke hoko atu ia ki mu'a? He taimi 'o e *dividend*? Ko ia p Sea 'a e ki'i fehu'í 'oku 'oatu.

Veivosa Taka : M l Sea tapu mo e Feitu'u na, kae fai p ha fakalavelave ki he fehu'i 'a e Hou'eiki Sea. Ko e lave'i 'a e motu'a ni ko 'ene toki hokó eni. Pea 'oku 'i ai 'a e hu'uhu'u he ko e motu'a hu'uhu'u eni, na'a ko ha fakafepaki p ia ki he Pal miá, ka ko e anga p ia 'eku tali atú Hou'eiki Fika 1 'o Vava'u p 'oku ofi atu ai, m l .

'Eiki Sea : To e feinga ke lelei ho'omou tauhi sipi. Me'a mai.

Lord Nuku : Tapu p pea mo e 'Eiki Seá tapu ki he 'Eiki Pal miá kae 'uma' 'a e Hou'eiki 'o e Fale Alea 'o Tonga. 'Eiki Sea ko 'eku, ..'oku faka'ohovale ki he motu'a ni ia 'a e me'a ko ia 'oku 'omai mei Ha'apai he pongipongi ni. 'A ia ko e fehu'i atu p Sea ki he Feitu'u na, 'a ia 'oku 'ikai ke to e tukuatu 'a e ongoongó ia pea mei he Fale ni, 'i he ...

<008>

Taimi: 1035-1040

Lord Nuku: 'i he fakamafola lea ko 'a e Pule'anga, 'ikai ko 'eku fehu'i p he koe'uh ko e angamaheni foki na'e fai ma'u p 'i he, koe'uh ko e feng ue'aki 'a e, 'a e ongoongo 'a e leti Tonga pea mo e Fale ni ka 'oku hang kiate au 'oku fo'ou 'i he 'aho ni ka ko e 'uhinga 'oku ou fehu'i ai he koe'uh Sea ko e leti p ia 'e taha 'oku ma'u 'e he 'ea mei Tongamama'o 'o a'u mai ki he Funga Fonua. Pea kapau 'oku to e 'i ai ha leti kehe 'oku ou tui 'oku 'ikai ke ma'u 'e he

kakai 'a e faingam lie ka ko 'eku fehu'i p ia 'a'aku he koe'uh na'e, ko u tui na'e 'i ai 'a e aleapau na'e 'i ai e alea 'i he Fale ni ke 'uh ke fakamafola e ongoongo koe'uh ko e ngaahi totonu 'a e kakai ke nau, ke nau 'ilo'i e ngaahi me'a 'oku hoko he Fale ni, ka 'oku ou 'ohovale he pongipongi ni hang ko e me'a ko 'oku 'omai mei Ha'apai p kuo hanga 'e he Fale 'o fakangata eni p ko e fakangata p ia 'e he Leti Tonga.

'Eiki Sea: Ko ia ko e, 'Eiki N pele ko e me'a fo'ou eni ia ka 'oku fakahoko p foki e fatongia ka 'i he taimi tatau p 'oku nau, fa'iteliha p ha leti ia ke 'ave e ngaahi ongoongo. Pea 'oku ou tui p 'oku, sai p ko ena 'oku me'a mai p e 'Eiki Minisit ki ai ke nau toki sio ki ai, mahalo na'e 'uhinga p ia ki he fo'i houa ko eni 'e fai ai ko 'etau Fale Alea, he ko u 'ilo p na'e 'osi 'i ai p 'a e femahino'aki ki mu'a 'e fakahoko, fakahoko p ki he 'otu motu e feme'a'aki 'a e Fale.

Lord Nuku: Ko ia Sea ko e, k taki p Sea he tu'u hake ki 'olunga tu'o ua, ko u fokotu'u atu au ke fakangofua, tu'utu'uni e Fale ke fai 'e he Pule'anga hono fatongia ko hono tufaki e ongoongo ki he kakai kae 'oua 'e 'ai ke fakapisinisi'i e me'a ki he *private sector*. Ko hotau fatongia mei Fale ni ke tuku atu e ongoongo ke 'uh ki he kakai 'o e fonua.

'Eiki Sea: Ko ia ...

Lord Nuku: Pea 'at ai p ...

'Eiki Sea: 'Eiki N pele, sai p tuku p ki he 'Eiki Minisit ke ne toki l pooti mai.

Lord Nuku: M l .

'Eiki Sea: Ko ia 'Eiki Minisit , toki l pooti mai p 'aho nip ko 'apongipongi ke 'uh p ko e h e me'a ko , me'a 'oku hoko. M l . Ta u hoko atu, Fika 5, Lao Fakaangaanga Fika 5, 2017.

Lao Fakaangaanga ke fakah atu 'a e pa'anga ki he ngaahi ng ue 'a e Pule'anga 2017/2018

'Oku, sai p ia. Lau mai p he 'oku fa'a *normal* p foki ki mu'a he'etau Kupu 128, 'e lava p ke tuku ange ha ki'i faingam lie ki he Minisit ke, ki'i miniti p 'e nima ke ki'i fakama'ala'ala mai ha me'a. Pea ka 'ikai pea 'alu p ki he 133 ke toki fakama'ala'ala mai p he, tuku hifo ki lalo.

Kalake, lau mai 'etau Lao Fakaangaanga.

Lao Fakaangaanga fika 5/2017

Kalake T pile: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea mo e 'Eiki Pal mia mo e Hou'eiki M mipa Kakato e Fale kae 'at ke lau atu e Lao Fakaangaanga ke fakah atu 'a e pa'anga ki he ngaahi ng ue 'a e Pule'anga.

'Oku tu'utu'uni 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he fakataha alea 'o e Pule'anga 'o pehe ni.

'Uluaki, 'E ui 'a e Lao Fakaangaanga ni ko e Lao ke fakah atu 'a e pa'anga 2017/2018 ki he ngaahi ng ue 'a e Pule'anga 2017 pea kuo pau ke kamata ng ue'aki 'i he 'aho 'uluaki 'o Siali 2017.

Eiki Sea: Ko ia 'oku ke loto ke tau tali lau 'uluaki 'a e Lao Fakaangaanga ni, k taki 'o hiki ho nima.

Kalake T pile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Veivosa *Light of Life* Taka, 'Aisake Valu Eke, 'Akosita Havili Lavulavu, Mosese Fe'aomoeata Vakata, S miu Kuita Vaipulu, 'Eiki Minisit Polisi, 'Eiki Minisit Ako mo Ako Ng ue, 'Eiki Minisit Fefakatau'aki, 'Eiki Minisit Fonua, 'Eiki Pal mia, 'Eiki Minisit Pa'anga mo Palani Fakafonua, 'Eiki Minisit Lao, 'Eiki Minisit 'o e Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga, 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho, 'Eiki N pele Tu'iha'angana, 'Eiki N pele Vaea, 'Eiki N pele Tu'i' fitu. 'Eiki Sea 'oku loto ki ai e toko 17.

Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai ke loto ki ai, k taki 'o hiki ho nima.

Kalake T pile: 'Ikai ke loto ki ai 'a 'Eiki N pele Nuku, 'Eiki N pele Tu'ilakepa. 'Ikai ke loto ki ai e toko ua 'Eiki Sea.

Eiki Sea: Toko tolu.

Kalake T pile: Toko tolu kia ...

Eiki Sea: Fika 12.

Kalake T pile: Vili Manu'opangai Faka'osiula Hingano.

Eiki Sea: Lau tu'o ua.

Kalake T pile: Ko e Lao Fakaangaanga ke fakah ...

<009>

Taimi: 1040 – 1045

Kalake T pile: ... 'a e pa'anga ki he ngaahi ng ue 'a e Pule'angá. 'Oku tu'utu'uni 'e he Tu'í mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he fakataha alea 'o e Pule'angá 'o peh ni:-

1. 'E ui 'a e Lao Fakaangaanga ni ko e Lao ke Fakah atu 'a e pa'anga 2017/2018 ki he ngaahi ng ue 'a e Pule'angá, 2017 pea kuo pau ke kamata ng ue'aki 'i he 'aho 1 'o Siulai 2017.

Eiki Sea: Ko ia 'oku ke loto ke tau tali hono lau tu'o ua e lao ni.

Lord Nuku: 'Eiki Sea.

Eiki Sea: 'Eiki N pele 'Eua.

Tokanga ki ha tali mei he Pule'anga fekau'aki mo e sipoti 2019

Lord Nuku: Tapu p pea mo e Feitu'una. Ko e kimu'a ke fai atu ha fokotu'ú, ko e fie lave'i p 'e he motua' ni ia 'Eiki Sea ke 'uhí ke kau 'i hono feme'a'aki ko 'i he Fale ni, he kuo 'osi tala he fonua ni 'oku fekau'aki e patiseti ko ení pea mo e, fekau'aki pea mo e sipoti ko ia 2019. Pea 'oku, ko e lave'i 'a e motu'a ni 'oku tu'u ia 'i he sipoti 'i heni Sea. Ka ko e 'uhinga 'eku fakahoha'a atú he kapau te tau tali hono lau tu'o uá, kuo tali ia. Ka ko e 'uhinga 'eku fakahoha'a atú 'Eiki Sea, ke 'ai mai mu'a ha ki'i me'a mei taumu'a, he ko 'eku lave'i 'Eiki Sea 'oku kei kau p . Ka koe'uhi

Fiema'u ha tali mahino Pule'anga ki he Fale Alea fekau'aki mo e sipoti

'Eiki Sea: Ko ia 'Eiki N pele na'e 'ai p ke kole ki he, kole ki he Pal mia. 'Eiki N pele na'e 'ai p kole ki he Pal mia, koe'uhí he ke e ngaahi me'a ko eni 'oku hokó ko e ngaahi me'a p 'oku ongo mai he m tiá mo e ngaahi, 'oku te'eki ai ke fai mai ha tohi ia ke 'omai mei he *Executive* ke fakahoko mai ki he Falé 'a e ' ngaahi fokotu'utu'u ko ení. Pea ko u tui p 'oku tonu ko 'etau ngaahi liliu fakapolitikale 'i he ngaahi 'aho ní 'oku *accountable* 'a e Hou'eiki Kapinetí ki Fale Alea. Pea ko u tui 'oku, ko e anga 'etau feng ue'akí 'oku tonu p ke, me'a pango p pea 'oku 'ikai ke u 'ilo p ko hai e ngaahi fale'í. Na'e tonu p ke 'omai ha tohi ki he Falé ke fakahoko mai e ngaahi me'a ko ení he 'oku ai e ngaahi lao na'e paasi he Fale ni pea ko u tui 'oku mahu'inga ke, tonu p ke fakahoko mai ki he Sea 'o e Fale Alea mo e Fale Alea 'o Tonga 'a e ngaahi fokotu'utu'u ko ení. Kae tuku p mu'a ke 'eke ki he, me'a mai e 'Eiki Pal mia p ko e h ko e tu'unga 'oku 'i aí, te'eki ke u ma'u 'e au ha tohi, tukukehe p ngaahi fanongo ongoongó mo e ngaahi t langa kuo faí. Kae tuku p ke me'a hangatonu mai e 'Eiki Pal mia ki he tu'unga 'o 'etau sipotí. 'Eiki Pal mia.

Me'a 'a e 'Eiki Pal mia 'o fekau'aki mo hono kaniseli 'o e Sipoti 2019

'Eiki Pal mia: 'Eiki Sea e Fale Alea 'o Tonga 'uma' e toenga 'o e Hou'eiki M mipa. Ko e, hang ko ia kuo ke me'á, kuo ke me'a ki aí, kuo 'osi talaki foki 'i he ongoongó pea mo e tufaki atu ki Tonga ni pea mo m mani 'a e tu'utu'uni ko ia kuo fai 'i he Kapinetí 'a ia ko e Pule'angá ia, ke kaniseli 'a e sipoti ko ia na'e teu ke fakahoko mai ki Tonga ni 'i he 2019. Pea na'e 'osi ng ue 'a e Kapinetí 'i hono *repeal* p ko hono fakapekia 'o e Lao ko ia 'o e Sipotí pea na'e tali ia 'e he Kapinetí 'i he 'aho Falaite uike kuo'osí. Ko u kole fakamolemole atu ko e te'eki, mahalo p nau fakakaukau kuo 'osi fakah atu kae t ko 'oku te'eki ai mahalo na'a 'osi p ko ení e pongipongi ni 'oku fakah atu ki he, 'a ia ko e *repeal* ko iá p ko e fakatonutonu ko iá 'oku pau leva ke 'i ai mo e fanga ki'i monomono 'e fai ki he patisetí tautautefito ki he patiseti *statement* pea kuo 'osi lolotonga fai ki ai e ng ue 'a Fale Pa'anga mahalo na'a toki me'a atu 'a e 'Eiki Minisit Pa'angá 'o lave ki he me'a ko iá ka ko u kole fakamolemole atu 'i he tuai hono fakah atu 'a e Lao Fakatonutonu ko iá p ko hono, 'o e Lao ko eni 'o e Sipotí. 'A ia ko e lao ko 'o e sipotí ko e lao foki ia na'a ne hanga 'o fokotu'utu'u kakato mo fakalukufua mai 'a e ngaahi ouau ko ia mo e ngaahi ng ue ke fai 'i he teuteu ki he sipoti 'o e 19. Ko ia ko e 'uhinga ko eni 'o e monomono ko ení koe'uhí kuo 'osi tali ia 'e he Kapinetí ke fakapekia 'a e lao ko ia koe'uhí kuo 'osi kaniseli 'e he Pule'angá 'a e sipoti ko ení. Na'e fai e talanoa ki heni pea mo e tokotaha ko ia ko e Palesiteni ia 'o e Kosilio ko eni 'oku ne Tokanga'i e Sipotí he Pasifikí, na'a mau 'osi talanoa ki ai pea na'u fokotu'u p ki ai, nau, 'i he ...

<001>

Taimi: 1045-1050

‘Eiki Pal mia: ... mau fakataha ko ení ko e tu’o ua ‘aki ia ‘eku fakah ki ai ‘i, kuo holomui ‘a Tonga mei he s potí. Pea ko e me’a ko ‘oku toe ke fai he Pule’angá ia pea ne fakah mai kiate au ‘oku ‘ikai ke, ke tuku ke toki fakakaukau’i ia ‘e he Kosilió.

Pea ‘oku ‘i ai ‘a e tohi mei he motu’a ni ke u fakamo’oni ki ai ‘i he ‘aho pongipongí ni ke ‘ai p ke *formalize* p ke mau fakamo’oni k toa ‘a e ngaahi kupu ko fekau’akí ‘a ia ko e motu’a ni ma’a e Pule’angá pea mo e *TASANOC* pea peh foki ki he Kosilio Pule ko ia Palesiteni ‘o e Kosilio Pule ko ia ‘oku nau hanga ‘o pule’i ‘a e S poti ‘a e Pasifikí ke fa’u atu ki he ongo sino ‘e ua ko ení.

Mahalo ko e me’a ‘oku mahu’inga hení ko e tu’utu’uni ko eni ‘oku fai he Pule’angá ke, ke tau holomui mei he s poti ‘e pau ke fel toi ki ai. Pea kapau he ‘ikai ke loto ki ai e toko ua ko ‘e kei tu’uma’u ‘a e Pule’anga ‘i he’ene tu’utu’uni ko ia ke ‘oua na’a fakahoko ‘a e s potí. Pea ko e ngaahi ‘uhinga ko iá na’e pau ai ke holomui ‘a e Pule’anga na’e fakah p mo ia ki he Palesiteni ko ia ‘o e, ‘oku ne tataki mo pule’i ‘a e fo’i sino ko ia ‘oku nau hanga ‘o tokanga’i ‘a e s poti ko he Pasifikí. Mahalo ko ‘eku ki’i tali nounou p ia ki ai ka ko u kole fakamolemole atu mahalo ‘i he pongipongí ni p ‘oku fakah atu ‘a e ...

‘Eiki Sea: Ka ‘oku mea’i p he Feitu’u na ‘a e ngaahi *consequences* p ko e ngaahi me’a ko ‘e hoko atu fakalao ki he ‘ me’a ko ení.

‘Eiki Pal mia: ‘Io ‘osi lave’i lelei p he motu’a ni. M 1 .

‘Eiki Sea: Ka koe’uhí ko ‘etau fakakaukau atú he koe’uhí ko e pa’anga ‘a e fonuá. Kae kehe, ‘Eiki N pele me’a mai.

Kole ki he Pule’anga ke fai pe sipoti

Lord Tu’ilakepa: Tapu p pea mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea tapu atu ki he ‘Eiki Pal mia kae ‘uma’ ‘a e Hou’eiki Kapineti, Hou’eiki N pelé kae ‘uma’ ‘a e kau Fakafofonga ‘a e Kakaí ‘Eiki Sea. ‘Eiki Sea ko e ‘ikai foki ke u fa’a manako au he me’a ko e fanongo talanoa. Pongipongí ni ko e me’a mo’oni ‘oku me’a mai he ‘e ‘Eiki Pal miá. Ko e ‘ me’a ko na’e fai ki mu’á ia ‘oku ‘ikai p ke u fa’a manako. ‘Eiki Sea ko u, ko au ko u tetetete au he pongipongí ni he’eku fanongo mei he me’a mo’oni hono ‘omaí ‘Eiki Sea ki he Falé ni.

Pea ‘oku ‘i ai ‘a e lao he fonuá ni ki he Lao ki he S potí na’e tali he ‘e Falé ni kuo nau loto taha ke fakapekia ‘Eiki Sea ka ‘oku te’eki ke ‘omai ‘a e lao. Kiate au ‘i he’eku faka’uhingá ‘Eiki Sea ‘oku te’eki ai ke ‘osi ‘a ‘etau ng ue he ‘oku tuku ‘a e s potí p ‘oku fai ‘a e s potí. T ko e Fale ni ‘oku totonu ke aofangatuku ki he lao ko iá he na’e kau e motu’á ni he hiki nima ko iá ‘Eiki Sea. ‘Eiki Pal mia ‘oku, ko u kole p ki he Feitu’u na ke to e fai p ha’o fakakaukau tu’o ua ki he me’a ko ení. Fanongo p au he ‘ me’a ‘oku ‘oange ‘ikai ke u teitei tui au ki ai. Fiema’u p au ke u fanongo hangatonu ki he Feitu’u na. Pea kuo kamata ke ke loto lahi he taimi ni ke ke lava p ‘o faitu’utu’uni ki ha me’a pea ‘oku ifo ‘a e ng ue he peh ‘a e taki ke ‘i ai ha taimi ke malava ‘o faitu’utu’uni he fonuá ni ‘Eiki Sea.

Talu ‘eku Fale Alea ko e toki fo’i tu’utu’uni eni ‘oku ou tetetete ai ‘Eiki Sea he pongipongi ni. Koe’uhí ‘Eiki Sea kuo mole e fu’u lelei ia mei he fonuá ni ‘i he lau ia ‘a e motu’a ni ‘Eiki Sea. Ko e ‘ ‘ata ko ‘i he *TV* mo e, ‘oku ‘ikai ke u tui au ki ai ‘Eiki Sea. Ko e me’a ko ‘oku ou a’usia

he fonuá ni mo 'eku 'ilo ki he fonuá ni ma'a e kakai fakalukufua 'Eiki Sea faka'ofa e kakaí ia he ' talanoa fika 'oku fai 'i tu'á 'Eiki Sea. Ko e talanoa fika ko 'e fai he Fale ni 'oku falala mai 'a e kakai 'o e fonuá kia kimoutolu Hou'eiki he ko moutolu 'oku mou mea'i 'a e ' me'a 'oku hoko he fonuá ni. Sea he 'ikai ngalo 'iate au 'a 'eku hikinima ke to'o 'a e 14 miliona mei he *Reserve Bank* koe'uhí ko e s potí. Ko u kau au he loi ki he fonuá. Ko u kau he hikinima 'Eiki Sea 'oku lahi e ngaahi lao heni na'e tali ha ni'ihí 'e a'u 'o 3 miliona pea ne 'omai ha vavae ha pa'anga 'o 'ave ki he s potí na'a ku ...

<002>

Taimi: 1050-1055

Lord Tu'ilakepa: kapau 'e hiki nima he loto ki ai e Seá. 'Ikai ke u loto au ki he leví, p seti 'e 5 pe 6 'i he ta'u ko e t naki ki he sipotí 'Eiki Sea. Fakamolemole pe 'Eiki Pal mia kau ng ue'aki e fo'i lea ko e temok lati loi eni he fonua ni. Pea 'oku ou kau 'i he temok lati loí 'Eiki Sea. 'Eiki Sea ko e patiseti ko ení kapau te u hikinima ko e me'a ko na'e 'ikai ke u hikinima mahalo ma kehekehe pe mo e 'Eiki N pele mei 'Eua 'oku ai 'a e tui 'oku loi e patiseti ko eni 'omai ki he fonua ni 'Eiki Sea. Pea te u hikinima loi pe 'o poupou'i e temok lati loí 'Eiki Sea he pongipongi ni. Ko eni kuo holomui 'a e fonua ni mei he fu'u lelei 'oku ma'ú 'Eiki Sea. Minisit Pa'anga 'oku mau falala atu kia koe ke ke to e fai ha me'a he fonua ni. Ka ko e ngaahi fu'u liliu na'a tau fai he fonua ni na'e 'uhinga p ia ki he tokotaha pe ia 'Eiki Sea he fonua ni.

Kuo u fakatauange pe 'Eiki Pal mia 'oku 'ikai ko e mitia fakas sialé 'oku ne faka'ai'ai e Feitu'u na ke tuku e me'a ko ení 'Eiki Sea. Kuo u faka'amu pe 'Eiki Sea, 'Eiki Pal mia 'oku 'ikai ko ha me'a fakafo'ituitui eni. H kuo ifo ai hono uki e fonuá ke tutu kae faingata'a ke uki ke langa e fonua ni? Ko e kohi'i pe masi 'o tutu hotau fonua ni 'o 'auha, ka tau lukuluku ivi 'o to'o e pa'anga mei h to'o, t naki mo e leví, teuteu ke t naki atu pea mo e ngaahi pa'anga ki he folau fakalotofonua mo e 'alu ki tu'apule'anga ko e *tax*, pongipongi ni 'Eiki Pal mia 'oku ou fu'u ongo'i lahi 'aupito 'aupito 'a e langa fakalalakaka 'i he fonua ni kuo ke me'a mai ke ta'ofi. 'Aneafi na'e faingofua ho'o faka'ai'ai e ni'ihí ke nau tutu hotau fonua ni, holo e langa faka'ekon mika hotau fonua ni pea 'oku mo'oni pe folofola 'a 'Ene 'Afió, 'oku fehanganagai hotau fonua ni mo e me'a 'e 3 pe lahi ange 'Eiki Sea, ako, mo'ui lelei, kau ai mo e langa faka'ikon miká 'Eiki Sea. H leva hono 'aonga e to e Fale Alea e Fale ni 'Eiki Sea? Pal mia mou to e kumikumi pe ha ngaahi fakakaukau lelei, pea mo ho Kapinetí ke mou fakakaukau. He kapau te tau talanoa ki he fiká kuo ma'u pe s niti ia ke fai 'aki e sipotí. Ko e me'a kehe eni ia 'oku hoko pea kapau ko ha me'a kehe 'Eiki Pal mia me'a mai, ke uki e kakai e fonua ni ke fai ha fakalelei kae fai e sipotí 'Eiki Sea.

'Eiki Pal mia: ...(kovi e ongo)...

'Eiki Sea: Me'a mai

'Eiki Pal mia: Ko e fakam l atu 'Eiki N pele 'i he me'a 'oku ke vahevahe mai 'i he pongipongi ni pea 'oku ou fiema'u ke u to e ki'i t naki atu ki ai mo e me'a ko eni. Ko ha fa'ahinga Pule'anga p 'i m mani, ko honau tefito'i fatongiá ke fakalele e Pule'angá 'aki e lelei tahá. 'Ikai ke u tui 'oku ai ha Pule'anga te ne nofo ke fakakaukau'i ha me'a ke uesia ai ha Pule'anga, pe t lalo ai ha fonua pe masiva ai ha kakai. Ko e Pule'anga kotoa p ko 'enau taumu'á ke fai 'a e lelei

taha fakahoko honau fatongia koe'uhí ko e lelei fakalukufua e fonuá. Kuo u kole atu p ki he 'Eiki N pele pea mo moutolu Hou'eiki 'oku te'eki ai ke 'oatu 'e he Pule'angá ha fakamatala kakato makatu'unga ai, pea 'oku ou faka'amu pe 'e ai ha faingam lie peh . 'Oku 'i ai 'a e ui 'a e motu'a ni 'oku fai ki he kakai e fonuá pea 'e fakahoko e me'a ko ení 'i he Senit 'i he 'aho ni 'i he 4 p . Pea 'oku ou faka'amu ke 'omai ki ai 'a e ngaahi kupu k toa p . 'Omai ki ai e *TASANOC*, 'omai ki ai e *OC* ...

<003>

Taimi: 1055-1100

'Eiki Pal mia: 'omai mo ha kakai Taki 'oku nau mamahi'i fonua, pea 'oku nau faka'amu ke langa hake 'a e fonua ko eni 'o fakatatau ki he finangalo 'o e Tu'í. Temau 'oatu kakato ai 'a e makatu'unga ko eni na'e 'uhinga ai 'a e holomui 'a e Pule'angá. Ko u kole fakamolemole atu, ko e lelei tahá eni. 'Oku 'ikai ha loto ia mahalo ki ha ni'ihi 'oku nau peh 'oku 'i ai ..'oku h mai 'i ha fa'ahinga loto ia fekau'aki mo ha v 'o e Pule'angá p ko e motu'a ko eni. Ko u kole atu 'oku 'ikai ke kau 'a e me'a ko ia. Pea ko ia 'oku ou fie fakahoko atu ki he Hou'eiki 'o e Fale ni. Ko u tui ko e me'a mahu'inga taha ki he Pule'anga, ke ne 'oatu kakato 'a e ngaahi makatu'unga ko eni na'e 'uhinga ai, ke mahino na'e 'ikai ke fai 'a e me'a ko eni 'i ha fa'ahinga 'uhinga noa'ia p . Na'e fai 'a e me'a ko eni ko e lelei taha ia 'a e Pule'anga ko eni, na'e fili 'e he kakaí, ke nau hoko atu hono fakalele 'o e Pule'anga ko eni.

Ko ia, 'oku ou kole atu 'e 'oatu 'e he Kapineti 'i he 'aho ni 'a e fakamatala ke me'a k toa mai ki ai 'a e fonuá. Mo ha taha p 'oku ne fie ma'u ha fa'ahinga fakamatala fekau'aki mo e holomui 'a e Pule'angá. Ko u kole atu 'oku 'at , pea ko u tui ko 'ene ma'a tahá ia. Kapau 'oku toki 'i ai ha ni'ihi 'oku fiema'u ke 'omai hanau lotó, 'oku 'at p ia 'oku 'ikai ha me'a ia 'e maumau ai, ko e anga ia 'etau fakalele hotau fonua ni. Kuo pau p ke tau tali ui ki he kakai, tautautefito ki he Pule'anga ko eni, tali ui ki he kakai na'a nau fili 'a e m tu'a ni, pea peh ki he 'Ene 'Afió. Ko ia ko e me'a ko eni na'e 'osi fakah ki he 'Ene 'Afió, 'i he fakataha mo 'Ene 'Afió, mahalo ko e uike eni 'e ua mei ai. Na'a ku fakaha mahno ki he 'Ene 'Afió, kuo kaniseli 'a e S poti 'e he Pule'anga. Pea ko u tui na'e 'ikai faingata'a ki he 'Ene 'Afió ke folofola mai. 'E Pal mia 'alu 'o hoko atu p 'etau s potí.

Ko e me'a p na'e tokanga mai ki ai 'a 'Ene 'Afió 'a ena p 'oku mou toutou 'ai mai ki ai. Ko e Ako. Ko e Mo'ui mo e Langa Faka'ikonomika. M l 'aupito.

'Eiki Sea: 'Eiki N pele 'o Vava'u!

Lord Tu'ilakepa: Sea, ko u fakam l atu ke u to e fakahoha'a tu'o ua. Ko 'eku lave p 'a'aku ia ko hono 'uhinga ko e me'a 'a e Feitu'u na hangatonu ki he 'Eiki Pal mia. Na'e tonu foki ke fai ha feng ue'aki 'a e Kapineti pea mo e Fale Alea, 'i he ngaahi Tu'utu'uni ko eni 'oku tau fokotu'u lao ai 'a e Fale ni. Me'a ange 'e he 'Eiki Pal mia, mou me'a hifo ki he 'Eiki Minisit Pa'anga. Ko ia na'e tonu ke ne fai mai 'a e tali, mahalo tapu p mo e 'Eiki Pal mia. Ka 'oku mo'oni 'a e me'a 'a e Feitu'u na. 'Oku tau'at ina p ho Fale ni ki ha ui 'a e Pule'anga ki ha'ane ava ke fakahoko. Hang ko e 'u lao ko eni kuo paasi ho Fale ni. Pea 'oku mo'oni 'aupito ho'o me'a Sea, na'e tonu p ke fai ha fetu'utaki tohi 'a e 'Eiki Pal mia ki he Fale ni. Ko e Fale eni 'oku fa'u ai 'a e Lao, pea

toki fai 'a e Tu'utu'uni 'a e *Policy* 'a e *Executive*. Kae 'oua 'e fehulungaki 'a e Fakamaau'anga 'i he taimi 'o e ngaahi me'a kehekehe, te'eki ke makatu'unga 'i he fatu lao ho Fale Sea. Pea ko u kole ki he Pal mia. Tau'at ina p ho Fale ha fa'ahinga taimi ke ava fakavavevave ki ha taimi ke fai ai hano fakalelei'i 'o e 'u me'a ni, ka kuo tau a'u mai ko eni ko e me'a 'a e Fakafofonga N pele 'o Vava'u, hang 'oku 'ikai hu'u taha p 'oku 'ikai ke ng ue fakataha 'a e fatu lao, fai tu'utu'uni mo e fakamahu'inga'i 'a e lao 'o e melino 'a e fonua, 'a e ng ue'i 'o e fakalalakaka hotau fonua ni ki he kaha'u. Ko ia p 'a e ki'i fakahoha'a Sea, m 1 .

'Eiki Sea: 'Eiki Minisit Ako

'Eiki Minisit Ako: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga. Tapu ki he 'Eiki Pal mia, Hou'eiki Minisit 'o e Kapineti. Tapu mo e Hou'eiki N pele 'o e fonua. Tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga ki he Kakai.

Sea, ko 'etau feme'a'aki eni 'i he kaveinga ko eni. Ka ko u fanongo ki he me'a 'a e 'Eiki N pele Fika 2 'o Vava'u. Hang 'oku ne tukuaki'i tokotaha p 'a e 'Eiki Pal mia. Ka ko u fie fakah heni, 'oku 'ikai koe tu'utu'uuni eni ia 'a e 'Eiki Pal mia. Ko e tu'utu'uni eni ia 'a e Kapineti. Na'e fai 'a e fakataha 'a e Kapineti pea nau fai 'a e Tu'utu'uni, ka 'oku hang 'oku tukuaki'i tokotaha p 'a e 'Eiki Pal mia, ka ko u kole fakamolemole.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea. Fakatonutonu atu p 'a e 'Eiki Minisit .

'Eiki Sea: Fakatonutonu:

Lord Tu'ilakepa: Fakatonutonu atu 'Oku 'ikai ha'aku lea 'aku ke tukuaki'i 'a e 'Eiki Pal mia. Ko e 'uhinga p 'eku fakamalanga he ko e 'Eiki Pal mia 'oku Sea 'i he Kapineti. Kapau ko ho'omou tu'utu'uni 'i he Kapineti 'Eiki Sea. Ka ko u kole atu ki he Feitu'u ko 'eku fakatonutonu ia. 'Oku 'ikai ko 'eku tukuaki'i 'a e Pal mia. Ko moutolu na'a mou

'Eiki Sea: Hou'eiki! Tau ki'i m 1 1 .

(Na'e m 1 1 heni 'a e Fale)

<004>

Taimi: 1115-1120

S tini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea.

'Eiki Sea: Tapu mo e ...mou me'a ki lalo. Tapu mo e Pal mia kae 'uma' 'a e Hou'eiki K pineti, fakatapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga N pele 'o e Fonua kae 'uma' 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai.

'Oku 'i ai 'a e fakam l lahi foki ki he Pal mia 'a e fakamahino mai 'a e ngaahi me'a lahi ki he Falé, k na'a ku faka'amu p na'e lava ke fai 'a e ' me'a ko eni ki mu'a he koe'uhí 'oku mahino mai 'oku 'i ai 'a e ngaahi ng ue lahi p ke fai, pea toki fai 'a e ngaahi feme'a 'aki ko eni. Ko ia 'oku ...ko e me'a 'e taha na'e fakah atu na'e tufa atu foki he Falaita, pea mo e Tokonaki 'a e Tu'utu'unni Fokotu'u Tu'utu'uni Faka Fale Alea, k na'e tatali 'a e me'a ko ia 'oleva kuo 'ai mai

ha tali mei taumu'a. Pea koe'uhí kuo fakahoko mai iá pea 'e fakah leva 'o fakatatau ki he 19(ii) 'o 'etau Tu'utu'uni, he 'oku ou fiema'u ke lau ia pea 'osi he 'oku makatu'unga ia 'i he kau...fekau 'aki pea mo e me'a ko eni 'oku fai. Pea 'I he taimi tatau ko e ngaahi...'oku ou kole p ki he Pal mia ko e ngaahi lao ko ena na'a ke me'a ki ai ke 'omai, 'oku fie ma'u ke 'ave ia ki he k miti ke fai 'a e sio ki ai, pea mo e ngaahi me'a p ko eni 'oku ...he 'oku pau ke to e fai mo e liliu ki he me'a ko eni ki he Patiseti.

Ko ia 'oku ki'i lahilahi ...

<005>

Taimi: 1120-1125

'Eiki Sea : ... lahi, pea 'oku ou faka'amu p na'a lava p ke fai e ngaahi fakataha ko iá 'apongipongi, 'a e K mití, pe ko e, he 'oku mahu'inga 'aupito. 'Eiki N pele Niua, ko e h e me'a 'oku ke ... fakavavevave mai p .

Fokotu'u toloi alea'i Patiseti kae tuku ki he K miti Pa'anga

Lord Fusitu'a : K taki, 'Eiki Sea. Fakatapu atu ki he Feitu'u na, pea fakatapu ki ho Fale 'eiki. Ko e fakatatau p ki ho'o me'á, 'Eiki Sea. Kuo u fakam l ki he 'Eiki Pal mia kuo 'osi fai mai e ngaahi fakamahino. Ka ko kuo 'osi me'a tonu mai e 'Eiki Pal mia, ko e Patiseti ko ení 'oku te'eki ai ke fai hano fakatonutonu fekau'aki pea mo e sipotí. Ko hono uá, 'oku 'omi e Patiseti ko ení he f meti fo'ou, 'ikai ke 'i ai ha *detail* ai he polokalamá mo e sapu-polokalamá, mo e voutí mo e sapu-voutí. Pea 'oku to e 'i ai mo e ngaahi t la'a 'i he Hou'eiki M mipa 'o e Falé. Ko ia ai, 'oku ou fokotu'u atu, toloi mu'a e Patisetí 'o tuku ki he K miti Pa'angá, ke fai ha ng ue ki hono fakatonutonu, pea ka 'oku 'i ai ha ki'i ng ue fekau'aki pea mo e sipoti, pea fakahoko ia ai, kae fakahoko e ' ng ue kehe, hang ko e *motion* ko 'oku ke me'a mai ki aí. Ko e anga ia e fokotu'ú, 'Eiki Sea. M l .

'Eiki Sea : Kalake, lau'i mai ange. Ko ia, Hou'eiki, ko e fakamahino'i p foki 'a 'etau 'asenita 5. Na'e 'osi fai foki hono p loti'i 'uluaki, pea ko hono uá, 'a ia na'e fakamahino mai 'e he 'Eiki Pal mia, pea mo kinautolu p e Hou'eiki 'oku tokanga ki he Patiseti. Pea ko ia 'oku ou fiema'u p ke p loti'i p mu'a pe 'e tali ke 'ave mo 'omai e ngaahi fakatonutonu ko ena mei taumu'á, ke 'ave ki he K miti Pa'angá, pea 'oku ou tui 'oku kau p mahalo mo e K miti Laó ki he ngaahi fakatonutonu ko ení. Ko ia. Fakafofonga, na'e 'i ai ha me'a na'a ke tokanga ki ai? Te tau to e l loa kinautolu ia ai. Pe'i me'a mai.

Faka'amu 'oua liliu Patiseti kae feinga'i ke hoko atu sipoti

Fe'ao Vakata : Tapu p mo e Feitu'u na, Sea. Fakatapu atu ki he 'Eiki Pal mia, kae'uma' e Hou'eiki Kapinetí. Fakatapu ki he Hou'eiki M mipa e Hou'eiki N pele, peh ki he Hou'eiki M mipa e kau Fakafofongá, Sea. 'Oku fokoutua p e motu'a ni, Sea. 'Oku ou faka'amu p au ia, Sea, he'ika ke to e liliu e Patiseti, kae feinga'i ke hoko atu 'etau sipotí. He neongo oku me'a mai e 'Eiki Pal mia, he 'ikai ke to e fai e sipoti, Sea, ka ko e, Sea, me'a mai p e 'Eiki Pal mia ia he ngaahi me'a lalahi 'e 3 ko na'e fai ai 'a e t folofolá, Sea. Ko e fo'i 3 ko , e ako, mo'uilelei,

pea mo e 'ikon mika, ma'u k toa he sipoti, Sea. 'I loto k toa, k toi k toa ia he sipoti e me'a ko ia. Lelei faka'ikon miká, ma'u ai, mo'uilelei, ma'u ia ai, Sea. Ko e lelei ko 'a e akó, he taimi ko 'oku mo'ui lelei ai ko 'a e hako tupu 'o e fonuá, 'oku ma'u p mo ia ai, Sea. Ka ko e 'uhinga ia 'a e fai e fakatangi ma'u p ki he 'Eiki Pal mia. 'Eiki Pal mia, fakamolemole p 'a e Feitu'u na mo e Hou'eiki Kapineti, tui p e motu'a ni ia, Sea, 'oku tonu p ke fakahoko e sipoti, ko e fu'u me'a lelei 'aupito ia ki he fonuá.

Mahino p . Sea, 'a e me'a mai ki he fakamolé. Tokua ko e fakamolé, kae toki lave 'amui ki ai, Sea, 'i he kehekehe ko eni ko 'o e ngaahi fakamatala ko 'oku 'omai pea mei loto Kapineti. Pea 'i he'ene peh , Sea, 'oku a'u ki he tu'unga 'oku ongo'i 'e he motu'a ni, 'oku 'ikai ke u fiem lie mo ta'efalala'anga e 'Eiki Minisit Pa'anga, 'i he ngaahi fakamatala 'oku ne 'omaí, 'oku 'i ai e silini, 'osi ko ia 'oku me'a mai e 'Eiki Pal mia, 'oku 'ikai ke 'i ai ha pa'anga ia.

'Eiki Sea : Hou'eiki. 'Io, me'a mai 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia : Hou'eiki, ko e. 'Oku 'ikai ke

'Eiki Sea : Me'a hifo p ki lalo, Fakafofonga.

'Eiki Pal mia : Kole atu p ke fakamahino atu, 'oku 'ikai ke tuku e sipoti. 'Oku kei fai p e sipoti ia. Ko e kehekehe p ko e *venue*, feitu'u ko 'oku fai ki aí. Ko e teuteu ko ki he sipoti, 'oku tau kei teuteu p kitautolu. Pea 'e toki fakamatala atu 'e he 'Eiki Minisit ia 'a e teuteu ko ia. Ka ko 'eku fakamahino atu, ko e tokoni ko eni 'a Siaina ko eni, 'a e fo'i 55 miliona, 'oku 'ikai ke tau ue'i 'etautolu ia. He ko e tokoni ia 'a Siainá, na'e 'osi fai pau p ia kimu'a, pe'e te tau sipoti, 'e kei fai p ia ...pea 'oku 'ai atu ai leva ke mahino. Ko e taha e langa na'e

<006>

Taimi: 1125-1130

'Eiki Pal mia: 'Oku ou fakaongoongo p au ko e langa ko eni

Lord Nuku: Sea fakatonutonu atu

'Eiki Sea: 'E Hou'eiki ko e me'a ko na'a ku fakahoko atu, k koe'uh kai kehe te mou to e feme'a'aki p 'i he me'a ko eni, ko e me'a ko 'oku hoko 'oku 'ikai ke fai mai 'a e sipoti ki Tonga ni, ko e me'a ia...

Lord Nuku: Ko e me'a ia na'e 'ai ke u fakatonutonu atu ko 'ene me'a ko 'o peh 'oku fai e sipoti, k 'oku 'ikai fai 'a e sipoti 2019 ki Tonga ni.

'Eiki Sea: Ko ia

Lord Nuku: Ko e fo'i me'a ia ko na'a ku fehu'i 'aneuhu p 'oku fai 'a e sipoti p 'ikai, k

ko eni kuo ne 'osi me'a mai he 'ikai fai, ko e toki me'a ko eni 'a e Pal mia ko eni na'e toki 'osi eni, 'oku 'ikai tuku e sipoti, 'oku fihiva, 'a ia ko e me'a ko 'oku mahino he 'ikai fai 'a e sipoti 2019 Sea ko e me'a ia na'e 'ai ke u fakatonutonu atu.

'Eiki Pal mia: Te u fakamahino atu

'Eiki Sea: Me'a mai faka'osi mai 'Eiki Pal mia

'Eiki Pal mia: Ko e sipoti ia 'oku fai p 'a e sipoti ia, 'oku mau loto ke mahino ia ko e teuteu ki he sipoti fai p mo ia ko e me'a 'oku kehe ko e feitu'u ko 'oku fai ki ai.

Lord Nuku: Sea ko e fehu'i p 'oku fai 'i f ?, 'oku 'ikai mahino kiate au ki he'ene me'a mai ko 'oku fai 'a e sipoti p 'oku fai 'i f ? Ko e me'a ia 'oku 'ikai ke mahino kiate au p 'oku fai 'i f 'a e sipoti?

Fe'ao Vakata: Sea ke ki'i faka'osi p 'eku fakahoha'a Sea nounou 'aupito p Sea. Na'a ku 'osi lave p au ki mu'a Sea ki he faingam lie ko ma'a e to'utupu 'osi ko pea mei he ako, ko 'etau f nau ako 'i he ngaahi 'aho ni Sea ko e fo'i 'ekat mika ko ia 'oku nau feinga ai, 'ikai ha ngaahi faingam lie kehe taimi ni 'oku 'i ai 'a e ki'i m sika 'i Tupou *High* mo 'Atenisi kau ifi, pea hang ko e...

'Eiki Sea: 'E Fakafofonga ki'i fakanounou mai p he taimi ko te mou feme'a'aki ai 'e 'ohake kotoa p mo e ' me'a ko eni he koe'uh ka feinga'i ke tukuhifo ki he K miti Kakato k 'oku ou kole p mu'a ki he Kalake koe'uh ko e Fokotu'u Tu'utu'uni ko eni 'oku fekau'aki pea mo e sipoti 'o kapau 'oku tali 'ikai ko e fekau'aki p mo e me'a ko eni kae 'ai p mu'a ke maau 'etau feme'a'aki, 'Eiki N pele.

Lord Tu'i' fitu: Tapu mo e Feitu'u na na'a ngali 'oku fiepoto 'a e motu'a ni, ko e Lao Fakaangaanga p ke tukuhifo ki lalo kapau 'oku laum lie lelei e Hou'eiki ki ai kae lava ke lau 'a e Fokotu'u Tu'utu'uni kae lava ke na fen pasi 'ena ng ue ko ia p 'a e fakahoha'a atu Sea m l .

'Eiki Sea: 'Oku sai Hou'eiki 'ai ke toki tukuhifo ia ki he K miti Kakato ke mou feme'a'aki ko ena 'oku ...kae k taki 'o lau mai 'a e ...

Lord Fusitu'a: Sea k taki ko e fokotu'u ke tukuhifo ki he K miti Pa'anga ko e fokotu'u ia na'e kole ke p loti'i.

Lord Tu'ihanga'angana: Sea ka u fakatonutonu atu he 'oku 'ikai ke u tui ki he me'a, tapu mo e Feitu'u na Sea pea tapu mo e ...ko e 'uhinga ko e fokotu'u 'a e 'Eiki N pele ia hang ko ki he me'a 'oku mahino e feme'a'aki ia, pea 'oku 'i ai 'a e fokotu'u tu'utu'uni fekau'aki mo e 'isi ko eni mo e Patiseti, pea ko e kakano 'o e Fokotu'u Tu'utu'uni ke hoko atu p ia, pea 'oku ou fokotu'u atu p 'e au ke lau 'a e Fokotu'u Tu'utu'uni hang ko ho'o me'a, he ko 'etau tukuhifo p ki he K miti Pa'anga mahino 'oku tau fai tautolu ki he me'a 'oku 'omai 'e he Pule'anga ke fakatonutonu 'a ko eni ko ke fakatonutonu ke to'o 'a e sipoti mo e , k 'oku 'ikai ke tui peh ko e fokotu'u ke hoko atu p 'a e Patiseti ia ko he ko e 'uhinga 'oku tonu p ia, pea kapau 'e tali fai ki he loto e Fale pea kapau 'e 'ikai ke toki tali 'a e fokotu'u ko pea toki 'ave leva ki he K miti Pa'anga ke toki fai hono liliu 'o e Patiseti.

Lord Fusitu'a: 'Io k taki Sea 'oku 'ikai ko e 'uhinga ke fai 'a e fakatonutonu ko 'a e Pule'anga, ko e fokotu'u hang ko e lave ko 'anenai koe'uh ko e ngaahi t la'a, tuku ki he K miti Pa'anga ke fai 'a e 'ng ue fekau'aki mo e sipoti kae 'omi 'a e Tohi Fokotu'u Tu'utu'uni ko ia m l Sea.

Eiki Sea: 'I ai mo ha me'a 'oua te mo to e me'a hake ki 'olunga, Kalake lau mai 'a e ...

Fokotu'u Tu'utu'uni fika 3/2017

Kalake T pile: Fokotu'u Tu'utu'uni Fika 3/2017 'aho Falaite 9 'o Sune 2017

Lord Tu'ivakan
'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga
Fale Alea 'o Tonga
Nuku'alofa

'Eiki Sea

Fokotu'u Tu'utu'uni

'Oku fakah atu 'a e fokotu'u tu'utu'uni mo e kole ki he Feitu'u na ke faka'asenita ki Fale Alea ke alea'i fakataha pea mo e Patiseti 2017/2018 'o makatu'unga 'i he 'uhinga 'oku fekau'aki tonu 'a e Fokotu'u Tu'utu'uni ni pea mo e Patiseti.

Ko e Fokotu'u Tu'utu'uni ke fai ha tu'utu'uni 'a e Fale Alea ki he Pule'anga ke hoko atu 'a e fokotu'utu'u ke kei tu'ul hoko ai p 'a e sipoti 'a e Pasifiki *Pacific Games* ke fakahoko mai ki Tonga ni he ta'u 2019.

'Oku 'oatu mo e fakamatala fakaikiiki 'o e fokotu'u tu'utu'uni ni ke me'a ki ai 'a e Feitu'u na mo e Hou'eiki M mipa 'o e Fale Alea pea 'e toki to e t naki atu ha fakaikiiki he fakamalanga 'e fakahoko he Fokotu'u Tu'utu'uni ni faka'apa'apa atu

Lord Nuku
(Fakafongona N pele 'Eua)

Vili Manuopangai Faka'osiula Hingano
(Fakafongona Kakai Ha'apai 12)

Fokotu'u Tu'utu'uni

Fakatatau ki he kupu 51 (1) 'o e Konisit tone pea ...

<007>

Taimi: 1130-1135

Kalake T pile; ... Fakatatau ki he Fakamatala Patisetí, pea peh foki ki he Polokalama Patisetí Fakaangaanga ‘a e Pule’angá ki he ta’u fakapa’anga 2017/2018. Ko ia ‘oku ou fokotu’u atu ki he Fale ‘eiki ni, ke fai tu’utu’uni mu’a ‘a e Fale Alea ‘o Tongá ki he Pule’angá, ke hoko atu ‘a e fokotu’utu’u ke kei tu’ul hoko ai p ‘a e Sipoti ‘a e Pasifíkí ke fakahoko mai ki Tonga ni he 2019.

1. ‘Oku fel ve’i hangatonu ‘aupito ‘a e Fokotu’u Tu’utu’uni ko ení mo e Patisetí 2017/2018. ‘Oku fel ve’i hangatonu ‘aupito ‘a e Fokotu’u Tu’utu’uni ko ení, ke kei tu’ul hoko ai p ‘a e fakahoko mai ki Tonga ni ‘a e Sipoti 2019, pea mo e palangai ng ue ‘oku fokotu’u mai mei he Fakamatala Patisetí, pea mo e Patisetí Fakaangaanga ‘a e Pule’angá ‘oku fakah mai ki he Fale Alea ki he ta’u 2017/2018. Ko e Patisetí ko ení, ne tali ‘e he Kapinetí ‘o mahino ‘a e kaveinga ke fakahoko mai ai p ‘a e Sipoti 2019 ‘o hang ko e aleapau ne fakamo’oni ki ai ‘a e Pule’anga ki mu’á, pea tali ‘e he Pule’anga lolotongá, ke fai ‘a e ng ue ki hono fakahoko o a’u mai ki he ‘aho ni. Ka ‘oku fehangahangai ‘aupito ‘a e Tu’utu’uni ‘a e Kapinetí ki he Patisetí ‘o fakahaa’i mahino ‘aupito mai ai, ‘e kei fakahoko ‘a e Sipoti 2019, ki Tonga ni, pea mo e tu’utu’uni ai p ‘a e Kapinetí ke kaniseli ‘a e fai mai ki Tonga ni ‘a e Sipoti ‘o e 2019 ‘o makatu’unga ‘i he ‘uhinga ‘oku uesia kovi fakapa’anga. ‘I he’ene tu’u kehekehe pehe ni ‘a e tu’utu’uni ‘a e Kapinetí he Pule’angá, Patisetí, pea mo e tu’utu’uni ke kaniseli ‘a e sipotí, ‘oku ‘oatu ai ‘a e Fokotu’u Tu’utu’uni ko ení, ke tali ‘a e palani ‘oku ‘omai ‘i he Patisetí Fakaangaanga ‘a e Pule’angá ki he ta’u 2017/2018 ke kei tu’ul hoko ai p mo e fakahoko mai ‘a e Sipoti 2019 ki Tonga ni. ‘Oku mahino ‘aupito mei he fokotu’u Patisetí 2017/2018 ‘a e palani fakapa’anga ki hono fakahoko ‘a e Sipoti 2019 ki Tonga ni. ‘Oku laka hake ‘i he pa’anga ‘e 50 miliona ‘oku vahe’i ‘i he Patisetí 2017/2018 ki he teuteu ki he Sipotí ‘o kau ai ‘a e pa’anga 25 miliona, ko e pa’anga p *cash* ki he ng ué, mo e pa’anga Tokoni ‘ofa p *In-Kind* mei he ngaahi hoa ng ue mei mulí, kau ai ‘a e Tokoni mei Siaina. ‘Oku mahu’inga leva ke ‘uluaki fai ‘a e femahino’aki ‘i hono fakahoko mai ki Tonga ni ‘a e Sipoti 2019, ‘o hang ko e fokotu’utu’u ‘oku ‘omai he Patisetí 2017/2018, ne ‘osi tali ‘e he Kapinetí, ka ‘oku fehangahangai ia pea mo e Tu’utu’uni ‘a e Kapinetí ke kaniseli. Ko e Kapinetí ne tu’utu’uni ke ‘omai ‘a e Patisetí 2017/2018 ke fakahoko ‘a e Sipoti 2019, pea ko e Kapinetí ai p eni ‘oku ne toe ta’ofi. ‘Oku fepakipaki leva ‘a e tu’utu’uni ‘a e Kapinetí ki he sipoti. Ka ‘oku fokotu’u atu ke fakahoko ‘a e Sipoti 2019 ‘o hang ko e palani mo e fokotu’utu’u fakapa’anga ‘oku ‘omai ‘e he Patisetí Fakaangaanga 2017/18 ‘oku malava ke fakapa’anga ‘o hang ko e ngaahi ng ue kuo ‘osi fakahoko mai ‘o a’u mai ki he ‘aho ni.

Puipuitu’a: ‘I he 2012 na’e tali ai ‘a e kole ‘a e Pule’anga Tongá, ke ne talitali ‘a e Sipoti ‘a e Pasifíkí ‘i he ta’u 2019 pea na’e ‘omai ki he Fale ni, pea ne tali ‘e he Fale ‘eiki. Talu mei he ‘aho ne tali aí, mo e ng ue ‘a e Pule’angá ke fa’u ‘a e ngaahi Lao, mo e ngaahi Tu’utu’uni fel ve’i mo e founa ‘e ma’u ai ‘a e pa’anga ke fakahoko’aki ‘a e fatongia ni, ‘o a’u mai ki he ‘aho ni.

Ngaahi Makatu’unga ‘o e Fokotu’u:

1. **Ko e ‘Ikon mika.** ‘Oku h ‘i he Fakamatala Patisetí ‘o e ta’u fakapa’anga ka hokó 2017/18, ‘oku lolotonga ‘i he FaleAleá ke alea’i, hang ko ‘ene h ‘i he fakafuofua faka’ekon mika ‘i he ngaahi ta’u fakapa’anga ki mu’á talu mei he ta’u fakapa’anga 2015/16, ‘a ia ne tali ai ‘e he Pule’anga lolotongá ‘i he 2015 ke fai ‘a e ng ue ki hono ma’u mai ‘a e pa’anga ke fakahoko mai ai ki Tonga ni ‘a e Sipoti 2019, ‘a e kaunga lelei ki he

tupu faka'ekon mika mo fakapa'anga 'a e ngaahi ng ue langa, pea mo hono teu ke fakahoko mai 'a e Sipoti 'a e Pasifiki ki Tonga ni 'i he ta'u 2019. Ka kei kaniseli ai p 'a e Sipoti 'e pau ke fai 'a e liliu ki he Fakamatala Patiseti 2017/18, 'o kau ai ke holoki hifo 'a e fakafuofua ki he tupulaki faka'ekon mika 'oku fai ki ai 'a e tukufuá, pea peh ki he pa'anga kuo vahe'i ki he ngaahi fakamole, mo e ngaahi ng ue ki he teuteu ki he Sipoti, pea mo e pa'anga h mai kuo'osi t nakí, pea 'oku teu ke t nakí, ke fai'aki 'a e ngaahi ng ue ki he Sipoti 2019. 'E kau foki ki heni, mo e ngaahi fokotu'utu'u ke to'o 'a e totongi tute ki he ngaahi langa, lolotonga...

<008>

Taimi: 1135-1140

Kalake T pile: 'a e teuteu ki he sipoti pea mo e me'a kotoa p fel ve'i mo e teuteu ki hono fakahoko mai 'a e Sipoti 2019.

2) Pa'anga ki he sipoti 'i he 'esitimetri. 'Oku taukave mei he Pule'anga 'oku vaivai 'a e ivi fakapa'anga 'a e Pule'anga. Ko e tali, 'i he pastiseti 'o e 2016/2017 ne 'osi vahe'i ai 'a e 10 miliona ki he sipoti pea ko e ta'u fakapa'anga 2017/2018 'oku to e vahe'i mai ai 'e he Pule'anga ha 25 miliona. Pea 'e malava ke holo hifo 'i he ta'u fakapa'anga 2018/2019. 'Oku 'i he pa'anga 'e 26.9 miliona 'oku fokotu'u mai he patiseti 2019/2020 ke tokoni ki he ngaahi ng ue 'o kau ai 'a e totongi 'i he totonu ke fai mai 'a e sipoti ki Tonga ni ki he *hosting right* 'o hang ko e aleapau kuo 'osi fakamo'oni 'e he Pule'anga. 'Oku fakapa'anga p 'a e patiseti ko eni ki he sipoti 'i he pa'anga 'oku t naki mai mei he *levy* 'i he tupu 'o e fetongi pa'anga muli, pa'anga 'e ma'u mai mei he tukuhau folau ki muli p *departure tax*, pa'anga h mai angamaheni pea mo e pa'anga tokoni p *budget support* mei he ngaahi fonua feng ue'aki pea mo e ngaahi kautaha mo e tokoni mei he kakai 'o e fonua. Ko e pa'anga 'oku lave ki ai 'i 'olunga 'oku vahe'i 'i he patiseti talu mei he 2016/2017 ko e pa'anga ia 'oku ha'u ki he Pule'anga ki he ng ue'aki pea 'oku h 'i he patiseti ko e *cash budget* ka 'oku 'ikai kau ai 'a e ngaahi tokoni kehe mei he ngaahi Pule'anga muli 'o kau ai 'a e tokoni 'a Siaina he 'oku h p ia 'i he patiseti ko e tokoni 'ofa p p *in-kind*.

3) Tu'unga fakapa'anga 'a e Pule'anga mo e pa'anga mohe. 'Oku 'i he tu'unga ma'olunga 'a e pa'anga mohe 'a e Pule'anga 'o sai ange 'i ha to e ta'u fakapa'anga ki mu'a pea ko e ng ue lelei mai ia 'a e ngaahi Pule'anga ki mu'a 'o tokonaki mo t naki mai ai 'a e pa'anga mohe he kuo a'u ki he pa'anga 53.4 miliona 'i he ta'u fakapa'anga 2015/2016 kuo 'osi 'tita'i pea 'e malava ke a'u ki he vaha'a 'o e pa'anga 'e 60 miliona ki he 70 miliona 'i he faka'osinga 'o e ta'u fakapa'anga lolotonga 'a ia 'e 'osi 'i he 'aho 30 Sune 2017. Ko e pa'anga mohe ko eni ke tu'u ke tokoni ki he sipoti pea 'e kei toe p 'a e pa'anga fe'unga ke hokohoko atu 'a e ng ue 'a e Pule'anga ki he kaha'u.

4) Totongi ki he totonu ki hono fai 'o e sipoti, *hosting right* pea mo hano maumau'i 'a e aleapau. Kuo 'osi totongi foki ki he Pule'anga 'a e pa'anga 'e taha miliona m taha mano taha afe f ngeau tolungofulu m nima s niti 'e ua valu 'i he totonu ki hono fai mai 'a e Sipoti 'a e Pasifiki ki Tonga ni 'i he *hosting right* 'o hang ko e aleapau ne 'osi fakamo'oni. Ko e totongi eni ki he ta'u 'e ua 'a ia ko e ta'u 2016 mo e 2017. Pea 'oku toe 'a e ta'u 'e ua 'a ia 'e 'i he pa'anga 'e taha miliona tupu 'a e totongi ko eni 'o hang ko e ongo ta'u kuo 'osi totongi 'oku 'i he pa'anga 'Amelika, ua kilu

ua mano nima afe p 'i he pa'anga 'e nima kilu 'i he ta'u 'a e totongi ko 'eni. 'E 'ikai ke to e ma'u mai 'a e pa'anga ko eni 'i ha kaniseli 'a e Sipoti 2019. Pea 'oku tonu ke to e vakai'i mo ha ngaahi totongi fakalao kehe kuo pau ke totongi 'e he Pule'anga fel ve'i mo e aleapau ne fakamo'oni ki ai 'a e Pule'anga Tonga mo e Kosilio ki he Sipoti 'a e Pasifiki. 'E 'i ai foki ha pa'anga ke totongi 'e he Pule'anga ki he Kosilio Sipoti 'o e Pasifiki, kapau 'e maumau'i he Pule'anga Tonga 'a e aleapau kuo ne 'osi fakamo'oni ki ai 'i ha 'ikai ke ne fakahoko hono fatongia fakalao ke fai mai ki Tonga ni 'a e sipoti 'o makatu'unga 'i ha 'uhinga 'oku 'ikai mo'oni.

5) Lau miliona 'a e pa'anga kuo 'osi fakamoleki 'e he Pule'anga 'i he teuteu ki he sipoti. Kuo 'osi laka hake 'i he pa'anga 'e tolu miliona 'a e pa'anga kuo 'osi fakamole 'e he Pule'anga ki he k' miti 'oku ne fokotu'utu'u 'a e sipoti p *Organizing Committee* talu mei he 2014. Pea 'e to e lahi ange kapau 'e kau mai 'a e ngaahi fakamole 'a e Pule'anga ki he ngaahi ng ue kuo 'osi fakahoko fel ve'i mo e teuteu ki he sipoti 'o hang ko e ng ue fakalelei ki he mala'e 'akapulu Teufaiva, 'e a'u ki he pa'anga 'e tolu miliona. Mala'e t' pulu 'i Popua, 'e lava ke a'u ki he pa'anga 'e taha miliona. Fakalelei'i 'a e fale mamata'anga sipoti 'i 'Atele 'oku lau kilu pea mo e ngaahi ng ue kehe fel ve'i mo e ngaahi kautaha mei tu'a kuo 'osi konituleki 'e he Pule'anga ke ng ue ki he sipoti. Ko hai te ne lau 'a e taimi 'a e kakai kuo nau 'osi fakamoleki 'i he tokoni ...

<009>

Taimi: 1140 – 1145

Kalake T'pile: ... mai ki he teuteu 'a e sipoti. Kae kaniseli ai p 'a e sipoti 2019 ko e pa'anga lahi 'eni kuo 'osi fakamoleki.

6. Ko e uesia kovi 'i he hingoa 'o e Pule'angá mo e fonuá 'i he lolotongá mo e kaha'ú.

Ko e tu'utu'uni ke kaniseli 'a e sipoti 'o 'ikai 'i ai ha makatu'unga mo'oni, pea 'ikai ha femahino'aki 'i he Pule'angá mo e ngaahi kupu fekau'akí, pea mo e kakai 'o e fonuá te ne uesia 'a e falala'anga 'a e Pule'angá 'i ha'ane alea 'i he kaha'ú ki he sipoti pea mo e ngaahi fonua mo e ngaahi kautaha 'oku nau tokoni mai 'i he founga fakapa'anga mo fakatekinikale ki he'etau teuteu ke fai mai 'a e sipoti 'i he 2019. 'Oku ne uesia foki 'a e ongoongo 'o e fonua ni 'o 'asi 'oku 'ikai ke ng ue fakataha 'a e Pule'angá mo e ngaahi kupu fekau'akí pea mo e kakai 'o hoko ai 'a e kaniseli 'a e sipoti 2019. Ko e fonua eni ne tataki mai 'i he 'ofa fonua pea mo e ng ue fakatahá 'i he tataki mo e tokoni 'a e 'Otuá.

7. Aleapau ki he fai 'o e sipoti.

'I he aleapau 'i he vaha'a 'o e Pule'anga Tongá mo e Pule'angá 'o e Lepapulika 'o e kakai 'o Siainá ki hono langa 'o e mala'e sipoti 'o e *Tonga High School* ke kakato ki he sipoti 'o e 2019, 'a ia 'oku fe'unga fakak' toa ia mo e pa'anga Siaina 'e 169.87 miliona p' ko e pa'anga Tonga 'e 55 miliona. Pea kuo 'osi kamata totongi 'e he Pule'angá 'o Siainá 'o fakatatau ki he aleapau.

8. 'Oku kamata foki 'i Siulai 'a e hiki 'o e *airport tax* ki he kau p' sese ki Tu'apule'angá. Ko e founga ko eni kuo pau ke 'osi tali ia mei he *IATA* kae lava ke fakakau 'i he tikite vakapuná. 'Oku 'i ai foki mo e hoha'a ki he ngaahi t' naki pa'anga ko eni 'oku lolotonga faí p' ko e fai eni ke h .

9. Ko e ngaahi fakamatala 'a e Pule'angá fekau'aki mo e tu'unga fakapa'anga 'o e Pule'angá, 'oku 'ikai falala'anga 'aki 'a e 'omai 'o e fakamatala 'oku nau peh ko e fai 'i he 2013 kae fakatokanga'i ange 'a e tokoni 'a e *ADB* mo e *World Bank* talu mei he 2014. 'Oku tokoni p 'a e vaeua, p seti 'e 50 pea tau n leva 'a e vaeua, p seti 'e 50 koe'uhí he 'ikai lava ke tokoni kotoa koe'uhí kuo sai hotau tu'unga fakapa'angá, vakai ki he langa afá 'o *Ian* 'i Ha'apai, mo e ngaahi tokoni kehekehe mei he Pangik 'a 'Esia mo e Pangik 'a *M* maní. 'Oku 'i ai 'a e fakalalakalaka ia 'oku h 'i he l pooti 'a e *IMF* p *International Monetary Fund* 'i he ngaahi ta'u mai kimui ni, 'o kau ai 'a e 2017 ki he tu'unga faka'ekon mika mo e tu'unga fakapa'anga 'a e Pule'angá. Kehe 'aupito ia mo e fakamatala motu'a he 2013 ne makatu'unga ai 'a e ilifia mo e puputu'u 'a e Kapinetí, 'o tu'utu'uni 'a e Pule'angá ke kaniseli 'a e sipoti 2019. 'Oku totonu ke fai 'etau fai tu'utu'uní 'o makatu'unga 'i he me'a 'o e lolotongá 'o hang ko e vakai ne tonu ke fai 'i he teuteu fakapa'anga kuo tau 'osi fakahokó, 'o 'ikai ko e sio ki he kuohilí 'o fai ai 'a e manavah 'o ta'ofi 'etau ng ue lelei 'oku tau fai 'i he lolotongá he t puaki mo ma'u faingam lie ai 'a e kakai 'o e fonuá 'i he ngaahi to'utangata lahi 'i he kaha'ú pea ne fakaava faingam lie mai ki he fonuá 'i he ngaahi fale mo e naunau 'oku te'eki ke tau ma'ú.

10. Ko e taha foki e ngaahi 'uhinga 'oku fai p 'a e sio ki he ngaahi fakamole kae 'ikai ke to'o mai hono lelei fakalukufua ki he kakai 'o e fonuá, 'a e tangata ngoué, 'a e tangata mo e fefine 'o ng taí, kae 'uma' 'a falehanga, 'a e lelei 'o e takimamatá 'o hang ko ia kuo lave mai ki ai 'a *Dame Valerie Adams* 'a ia 'oku 'ikai ngata ai, ka 'oku lave foki ki he mo'ui lelei.

11. 'Oku 'i ai foki mo ha ngaahi 'uhinga kehe te mau toki lave atu ki ai.

12. 'Oku mahino foki 'a e ngaahi lao kuo talí pea tu'uaki hotau fonua ni, pea 'e f f leva 'a e ngaahi lao ko eni kuo 'osi talí pea kuo 'osi fakamo'oni huafa ki ai 'a 'Ene 'Afió ko e taumu'a ki hono fai mai 'a e sipotí ki Tonga ni 'i he 2019 pea mo e ngaahi lao ko eni mo honau ngaahi tu'utu'uni 'oku nau taumu'a kotoa p ke 'osi hono ng ue'akí 'i he 'aho 30 'o Sune, 2020 kuo lava 'a e sipotí.

13. Kuo 'osi to'o foki kamata mai he ta'u kuo 'osí, 2016 'a e pa'anga h mai mei he tupu 'o e pa'anga fetongi mulí mei he talafi pa'anga mai 'a e ngaahi famili Tongá pea mo e ngaahi talafi

<001>

Taimi: 1145-1150

Kalake T pile: ... pa'anga mei Tongá ni ki mulí.

14. Kuo mole atu 'a e faingam lie ke kamata 'etau f nau 'i he va'inga 'akapulú mo U lesí.

15. 'E mole atu mo e ngaahi faingam lie ki he 'etau f nau ke nau ' nasi 'i he ngaahi lelei 'o e s potí mo ma'u ha kaha'ú mo'ui lelei ma'a Tonga.

16. Kuo kamata foki mo e l unga mai 'a e kakaí fekau'aki mo hono tuku 'o e s potí.

17. 'Oku tau taumu'a tatau p mo e kakai 'o e fonuá ke fakahaofi 'a hotau Pule'angá mei hano fai ha fa'ahinga tu'utu'uni mo ha ng ue ke t ai ki ha tu'ut maki 'a e tu'unga fakapa'anga 'a e Pule'angá mo e fonuá pea te tau kavahia ai k toa 'a e lolotongá mo e kaha'ú. K 'i he taimi tatau 'oku tau faka'amu ke puke 'a e faingam lie 'oku tau ala ma'u ko e lelei fakalukufua 'a e kakai 'o e fonuá pea mo hono p toloaki 'a e langa fakalalakaká pea fakaava ai 'a e ngaahi faingam lie ki he to'utangata 'o e lolotongá mo e kaha'u.

Ko e s poti 'o e 2019 ko e faingam lie ko ha ngaahi faingam lie lelei ia ki Tonga ke tau fai he 'oku ne 'omai 'a e lelei lahi ki he fonuá pea 'oku tau malava lelei p 'i he f ng ue'aki mo e ngaahi fonua hoa ng ue ke fai 'a hono fakapa'anga 'o langa ai 'a e ngaahi naunau 'e 'aongá 'i he to'utupu 'o e to'utangata lahi 'i he kaha'u. Ko e ' poki fo'ou eni ki Tonga pea 'oku tau 'amanaki lelei 'e faitokonia kitautolu 'e he 'Eiki Mafimafi 'i he ng ue 'oku tau faí. Ko e s poti 'o e 2019 ko e faingam lie ia ke tau ng ue lelei 'aki pea fai hotau lelei tahá 'i he fakapotopoto mo e 'ofa fonua.

18. Te tau malava 'o ng ue fakataha mo e ngaahi kupu fekau'aki ke lava 'o fakahoko lelei 'a e s poti 2019 pea ke kei tauhi ai p 'a e lelei 'o e tu'unga fakapa'anga 'a e Pule'anga lolotongá mo e Pule'angá 'e hoko maí 'i he kaha'u. 'Oku tau taumu'a ma'u p ke sio ki he lolotongá mo e kaha'ú.

19. Na'e fakahoko p he 'e Pule'angá 'ene faitu'utu'uni toko taha p ke kaniseli 'a e s poti 2019 'o 'ikai 'omai ha faingam lie 'e taha ke fai ha f m hino'aki mo e ngaahi kupu fekau'aki pea peh ki he kakai 'o e fonuá he na'e mei lava 'o fai hano vakai'i lelei 'a e tu'unga fakapa'anga 'a e Pule'angá 'i he teuteu ki he s poti ke m hino 'oku kau kotoa 'a e kakai 'o e fonuá ki hono ng ue 'a e teuteu'i ki he s poti 'o e 2019 he ne mei malava p ke fai ha ngaahi f lingiaki fakakaukau ha me'a 'e ala lava ke fakahoko ai 'a e s poti he ko hotau fonua pea 'e 'ikai ke u sia kovi ai 'a e tu'unga fakapa'anga 'a e Pule'angá.

20. 'Oku hang kuo tau ma'u 'e kitautolu 'a e me'a ne fai ki ai 'a e hoha'a 'a e pa'angá 'o kau ai 'a e ngaahi kautaha fakavaha'apule'anga 'o fel ve'i mo e ma'u 'a e pa'anga fe'unga ki hono fakahoko 'o e s poti ka ko e me'a ne peh 'oku tau ma'u 'a e laum lie lelei 'o e ng ue fakataha mo e langa fonuá mo e falala ki he 'Otuá. Ko ia ia 'oku 'ikai ke tau ma'u pea iku ai ke fakakaukau'i toko taha p 'a e Pule'angá ke kaniseli 'a e s poti 'ikai ke fai ha f longoaki mo ha f m hino'aki mo e ngaahi kupu fekau'aki pea mo e kakai 'o e fonuá ka 'oku kei faingam lie p ke tau fakah a'i ki m mani 'oku kei Tonga p 'a Tonga ko e fonua k lisitiane 'oku tau ng ue fakataha 'i he laum lie p 'e taha 'i he langa fakalalakaka 'a Tonga pea taki ai p 'a e laum lie 'a e 'Otuá 'o hang ko e moto 'oku mon 'ia ai 'a e to'utangata kotoa p , "Ko e 'Otuá mo Tongá ko hoku Tofi'a." 'Oku fakalotolahi mai 'a e folofolá ke tau mafeia 'a e me'a kotoa p 'iate ia 'oku ne fai hotau fakakaukau.

21. Mo ha to e ngaahi 'uhinga kehe 'e toki fai atu 'a e lava ki ai.

22. Fakamuim noa atu 'aki 'a e lau 'a e punaké himi 635,

“Eiki lelei, tokoni mai,
Nge'esi mo'ui ni pukenima'i
Fakahoifua au ho huafa

‘Ete kotoa ke fai ‘i he ‘ofa
Ko hai ‘e lotu peh ?
K toa “Ko au ‘in ?”

23. Ke kei Tonga ai p ‘a Tonga ko e fonua mon ‘ia ko ‘ene ‘Otua ‘aki ‘a S hová.

M 1 ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: M 1 . Pea ko ia Hou’eiki ko e tohi tu’utu’uni kuo fakahoko atu ko e h e me’a ‘oku ke ...

Veivosa Taka: Tapu p pea mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Aleá tapu pea mo e Hou’eiki ‘o e Fale ni. Sea ko e fokoutua hake p motu’a ni ‘o fakahoha’a atu ki he Feitu’u na fekau’aki pea mo e tohi tu’utu’uni kuo fakahokó. ‘Eiki Sea ‘oku ...

<002>

Taimi: 1150-1155

Veivosa Taka: ... ‘oku ongo’i he ‘e motu’a ni ‘oku ‘ikai ke *fair* ‘a e lau ‘o e tohi tu’utu’uni lolotonga ko iá ...

‘Eiki Sea: Fakafofonga.

Veivosa Taka: Tau kei talanoa ki he Patiseti.

‘Eiki Sea: Me’a hifo ki lalo. Na’a ku fakahoko atu na’e tali e me’á ke tali mai ‘e he ‘Eiki Pal miá. Fakatatau ki he 19 ua ‘oku ke me’a ki ai ?

Veivosa Taka: ‘Io Sea.

‘Eiki Sea: ‘Io, pea kuo m hino e me’a ko iá ka ko e ‘oatu e fokotu’u koe’uhí he ‘oku fekau’aki pea mo e me’a ko ení. ‘Oku ‘ikai ke, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hano ‘uhinga ke fai ha f me’a’aki fekau’aki mo ha Patiseti ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha, na’e taumu’a kehe ka ‘oku ‘omai e me’a kehe. Ka ko e ‘oatu e me’a ko ení he ko e ‘uhingá he ‘oku kei loto p ‘i he *budget*. Kapau ‘e tali eni pea ko u tui ‘oku ‘i ai ‘a e totonu ke tuku p ‘etau Patiseti pea hoko atu ‘a e f me’a’aki. Ka koe’uhí he ‘oku me’a mai ‘a e Pal miá ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi me’a ke faka, na’e fakatonutonu. Ka ko u kole p ki he ‘Eiki Minisit Lao p kuo m hino mai ‘a e ‘ me’a ko ia he ‘oku ‘ikai ke tonu ke tau ‘alu fakaholomui ‘etau me’á. Na’e tonu ke fai ‘a e ng ue ko iá ki he ngaahi lao ko iá ke ‘omai fai e ng ue ki ai pea ‘osi pea toki fai ‘a e me’a ko ení.

Veivosa Taka: Sea. Tapu pea mo e ‘Eiki Sea. ‘Eiki Sea kae fakamolemole p mu’a ‘a e Feitu’u na kae ‘uma’ ‘a e Fale ‘Eiki ni. ‘UHINGA ‘Eku fokoutua ‘a e motu’a ni na’e ‘i ai ‘eku fokotu’u tu’utu’uni fekau’aki pea mo e Patiseti. Pea ko e me’a ko na’e fakahoko mai ki he motu’a ni ke tatali k toa ia kae ‘oleva ke ‘osi e Patiseti. Pea ko ia ai ‘oku ‘uhinga ai ‘a e fokoutua

hake 'a e motu'a ni ke fakahoko atu 'oku 'ikai ke u ongo'i 'oku tokangaekina he 'e Feitu'u na 'a e founa ng ue 'a e motu'a ni fekau'aki pea mo 'eku ngaahi fokotu'utu'u ko na'e fakahoko atu.

Lord Tu'iha'angana: Sea ko e fakatonutonu.

'Eiki Sea: Fakatonutonu mai.

Lord Tu'iha'angana: Tapu atu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea mo e Hou'eiki ka u fakatonutonu atu 'a e me'a ko eni 'oku me'a ki ai, te'eki ke fai ha, ko e motu'a ni 'oku Sea he k miti ko na'a mau *screen* 'a e ...

'Eiki Sea: Ko ia.

Lord Tu'iha'angana: 'A e ' fokotu'u tu'utu'uni 'a e Fakafofonga ko ena Ha'apai. 'Oku teuteu ke l pooti mai ko e maau p ki he me'a 'oku *report* mai. Kae hang ko e fokotu'u ko eni 'o e fokotu'u tu'utu'uni 'oku lau he pongipongi ni ...

Veivosa Taka: Sea kuo m hino ki he motu'a ni 'a e fakatonutonu.

Lord Tu'iha'angana: Pea ko e 'uhinga p 'oku hala.

Veivosa Taka: Ka ... Sea.

'Eiki Sea: Mo me'a ki lalo.

Lord Tu'iha'angana: Ko ia Sea.

'Eiki Sea: Te tau ...

Veivosa Taka: Koe'uhí Sea na'e 'omai 'eku fokotu'u 'i Fepueli.

'Eiki Sea: Me'a ki lalo 'oua nau to e lea ka koe. Tau p loti. Hiki p koe ho'o mo'oni mo ho'o totonu.

'Eiki Pal mia: Sea ko u kole atu.

'Eiki Sea: Me'a mai 'e 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: Na'a ku fakah atu 'anenai 'oku te'eki ke 'oatu ha tali 'a e Pule'anga ki he ' tukuaki'i ko ená. 'Oku ou ...

'Eiki Sea: Ki he tukuaki'i f 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: 'Ikai ki he ' tohi ko ena 'oku, tohi tangi ko ena ki he tohi fokotu'u mai ko ena tu'utu'uní.

'Eiki Sea: Ko e fokotu'u tu'utu'uni p ia. 'Oku m hino mai ho'o malu'i 'e pau ke fakahoko 'aki ia ho'o p lotí 'a 'aú. He koe'uhí he 'oku makatu'unga 'a e tohi me'a koe'uhí ko e, kapau 'e

tali 'oku 'i, ko e Patiseti ia 'oku 'ikai ke to e liliu ia pea hoko atu e f me'a'aki. Pea kapau he 'ikai ke tali 'oku tonu ke fai 'a e fakalelei'i ia ki ai. He ko e taumu'a ko na'a ke me'a mai 'e kei fai 'a e s poti m hino p 'e fai 'a e s poti ka 'oku 'ikai ke fai ki Tonga ni. Ka koe'uhí ko e 'uluaki taumu'a 'o e patiseti na'e taumu'a ki he 2019. Ka ko e tu'u ko he taimi ni kuo ue'i he me'a ia ko iá 'o 'ai p ia ki, hei'ilo p ko e 'ai ke fakahoko 'aki p 'a e s poti hei'ilo p ko e s poti f ia 'oku ke me'a ki ai. Fakafofonga fika f .

'Eiki Minisit Polisi: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea m l ho'o laum lie ki he pongipongi ni pea 'oku ou fakatapu atu ki he 'Eiki Pal miá, Hou'eiki Kapineti pea peh ki he Hou'eiki pea mo e kau Fakafofonga 'o e Kakai. Sea 'oku ou fakahoko atu 'a e ki'i fakamatala ko eni mo e fakah e loto faka'apa'apa mo'oni pea 'oku mu'omu'a 'a e fonuá.

Ko u tui Sea mahalo ko e me'a ko 'oku mahu'inga ke fakam hino mai he 'e Minisit Pa'angá p 'oku liliu e me'a ko iá p 'ikai. Ko hono 'uhingá kapau 'oku tu'uma'u p 'a e Patiseti ia 'iate ia 'oku te'eki ke fakahoko mai ia he 'e Pule'anga 'oku *amend* 'a e Patiseti. 'I loto ia he Patiseti 'oku h ia e ngaahi me'a 'oku vahe kau ki he s poti. Pea 'oku 'i ai 'a e ' me'a ia 'oku mahu'inga ai Sea ke 'uluaki me'a mai 'a e Minisit Pa'anga 'o talamai p 'oku liliu 'a e me'a ko iá. He kapau leva 'oku 'ikai ke liliu Sea 'oku 'ikai leva ke 'uhinga m lie hono fokotu'u 'o'ona ke kei hoko atu 'a e s poti he 'oku tu'u p ia 'i loto he Patiseti he taimi ni 'oku *unamend* ia. Ko 'ene tu'u lolotongá ia Sea pea 'oku lau mai ia ko e lao. Ko 'ene paasi p ko 'ene paasi ia ko e lao. Pea na'a ku 'uhinga ai 'eku fokotu'u he Kapineti ke 'omai ha *supplementary paper* ke fakam hino mai 'oku liliu...

<003>

Taimi: 1155-1200.

'Eiki Minisit Polisi: Pea kapau 'oku 'ikai ke liliu pea 'oku totonu ke me'a mai 'a e 'Eiki Minisit Pa'anga 'o talamai 'e liliu.

Lord Nuku: 'E lava p ke u ki'i tokoni atu 'Eiki Minisit ?

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki N pele

Lord Nuku: Ko 'eku tokoni atu 'Eiki Sea. Ko e founga ng ue ko eni 'o e Falé. Na'e kole 'a e 'Eiki Minisit Pa'angá mo e Potung ue Pa'angá, ki he K miti Pa'anga 'a e Falé. ke nau mai 'o fai ha fakama'ala'ala mo fale'i 'a e K miti Pa'anga Sea. 'I he 'uluaki fale'i, na'e tu'utu'uni 'e he K miti Pa'anga koe'uhi ko e me'a fekau'aki mo e S poti. Kapau 'oku peh 'e he Pule'anga ke t 'ofi 'a e S poti, pea 'ave mu'a ki Fale Pa'anga ke nau to e hanga 'o fai ha fakalelei'i. Pea to e foki mai 'a e kaung ue 'a e 'Eiki Minisit Pa'anga 'o fakahoko mai. Kuo me'a mai 'a e 'Eiki Minisit Pa'anga, he 'ikai to e liliu ha me'a 'i he Patiseti. Pea fakangofua leva 'e he K miti Pa'anga ko 'a e Fale Alea, 'a ia 'oku tu'utu'uni ki ai 'a e Kupu 62 Sea, ke fai 'a e fakama'ala'ala 'o fakatatau ki he me'a na'e me'a mai 'aki 'e he 'Eiki Minisit ki he kau ng ué ke fakahoko eni ki he K miti Pa'anga.

'Eiki Minisit Pa'anga: Fakatonutonu Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisit Pa'anga.

Ta'ofi sipoti 2019 hoko atu langa fakalalakaka sipoti

Eiki Minisit Pa'anga: Tapu pea mo e 'Eiki Sea 'o e Falé. Tapu ki he 'Eiki Pal mia mo e Hou'eiki 'o e Falé Sea. Tau fakafeta'i p ki he 'Eiki, 'omi ha uike lelei ke kamata 'aki 'etau ng ue mo e lotu lelei kuo tau kamata 'aki Sea.

Ko e fanga ki'i fakatonutonu p 'Eiki Sea. Pea ko u tui 'e tokoni p eni ki he me'a kuo me'a 'aki 'e he 'Eiki Pal mia. Na'e tu'utu'uni 'e he Pule'anga ko e kaniseli 'a e housí, ke 'oua 'e fai mai ki Tonga ni. Ko e ngaahi ng ue katoa ko ki hono fakalalakaka 'o e S poti, 'oku hoko atu p ia. 'A ia ko e me'a ia 'oku fakatonutonu. 'Oku 'ikai ko e 'uhingá ko e kongá ko eni 'o e Patiseti 'oku 'omai. Ko e me'a kotoa p na'e fakalea fekau'aki pea mo e S poti 'o e 2019, 'oku liliu p ia ko e Langa Fakalalakaka 'o e S poti. Ko e 'u me'a ko ki he ngaahi fika mo e lao ia 'e toki pule'i ia 'e he ngaahi lao pea 'e toki fai p ha me'a ki ai 'a e Fale ni.

Samiu Vaipulu: 'Eiki Sea.

Eiki Sea: M 1 'Eiki Minisit . Mahino ia.

Fakamahino kuo fakah Pule'anga 'e 'ikai liliu ha me'a he Patiseti 17/18

Lord Nuku: Ko e fakahoko atu p koe'uhí ko e hoha'a 'a e 'Eiki Minisit 'o peh . 'Oku te'eki ke fakahoko mai. 'Osi fakahoko mai te'eki ai liliu ha me'a 'i he Patiseti ko eni 'o e 17/18. Ka na'e 'uhinga ai 'a e hoko atu 'a e fakama'ala'ala. 'Oku tu'u kotoa p 'a e fakamatala 'i he t naki pa'anga mo e me'a kotoa na'e 'osi fakama'ala'ala mai 'e he Potung ue Pa'anga. 'Oku kei hoko atu p 'a e me'a kotoa 'o fakatatau ki he S poti, pea fakatatau ki he ngaahi Lao ne 'osi tali 'e he Pule'anga. Ko 'eku tokoni atu p 'Eiki Minisit . Ne 'osi fakahoko mai 'e he kaung ue 'a e Minisit Pa'anga ki he K miti Pa'anga 'a e Fale Alea, 'oku'ikai to e 'i ai ha me'a 'e liliu, ko e me'a p ia 'e hoko atu 'a e Patiseti p ko eni. Ko e me'a kotoa 'oku 'i ai 'e hoko atu p ia 'ikai ha to e liliu. Ko 'eku tokoni atu p 'a'aku ia koe'uhi ko ho'o me'a ko 'o peh . 'Oku te'eki ke fakahoko mai. 'Osi fakahoko mai ki he Fale Alea 'i he K miti Pa'anga. Pea kapau 'e toki fakah mai Sea, 'a e Miniti mo e fakataha ko ia ki ho Fale, koe'uhi kapau ke me'a ki ai 'a e Hou'eiki 'o e Fale Sea. M 1 .

Eiki Sea: Ko ia 'oku...me'a hifo. Ko ia na'a ku 'i he fakataha p ko ia. Na'e 'osi fakahoko p 'a e fatongia ki Fale Pa'anga ke nau mai 'o fakama'ala'ala 'a e Patiseti. Pea ko e me'a ko ...pea fekau ke nau to e fakafoki koe'uhí ko e me'a ko mo e S poti. Pea na'e to e fakafoki mai ko 'o talamai, 'oku 'i ai 'a e tu'utu'uni 'a e 'Eiki Minisit 'e 'ikai ke to e liliu ha me'a. 'A ia 'oku mahino mai eni ia he 'ikai ke fai mai 'a e S poti ki Tonga ni. 'A ia 'e kei hoko atu p hono *develop* 'a e S poti. 'A ia ko e ng ue ia 'oku fai ko e fakalalakaka 'o e S poti, ka he 'ikai ke fai mai 'a e S poti ki Tonga ni 'i he 2019 'o hang ko ia ko e fokotu'utu'ú. 'Eiki Pal mia!

Fakah Pal mia 'ikai to e tokoni mai Papua Niukini ki he sipoti

Eiki Pal mia: K taki p Sea, ka u ki'i 'oatu fakanounou p eni. 'Oku tu'u 'i he peesi 34 'o e *Budget Statement* 'oku 'i ai 'a e tokoni 'a *Papua New Guinea*. Ka ko u kole fakamolemole atu. Ko e tokoni ko eni 'oku fe'unga mo e kina 'e 49, 'a ia ko hono liliu fakatonga, ko e pa'anga 'e 33 miliona. Ko 'emau kole atu mahalo p na'e ki'i mata'ivale p 'a e kau me'a hono tu'u h . Ko

hono to'o ko 'o e fo'i 33miliona pea 'e ava leva 'a Teufaiva, tukukehe 'a e pa'anga 'e 2 miliona ko eni mei Nu'usila. Pea ko ia 'oku ou kole atu ke tukuange mai ke mau fakatonutonu 'a e me'a ko eni, he 'oku 'ikai ke to e kau 'a Papua Niukini. Pea te mau 'oatu 'a e fakamo'oni ki ai ...

<004>

Taimi 1200-1205

'Eiki Pal mia: ...'osi lea 'enau tama Minisit ko eni sipoti ...

Lord Fusitu'a: Sea ka u ki'i tokoni ki he 'Eiki Pal mia p 'e laum lie lelei ki ai.

'Eiki Sea: Me'a mai N pele Niua.

Fokotu'u ke p loti'i Fokotu'u Tu'utu'uni fika 3/2017

Lord Fusitu'a: 'Eiki Pal mia 'oku ou fakam l atu, 'oku ou kole atu mu'a 'Eiki Sea ke tau foki ki he me'a kuo 'osi faka-' senita'i 'e he Feitu'u na. Ko kuo 'osi me'a tonu 'a e 'Eiki Pal mia he *Hansard* he 'ikai ke fai h *host*, 'osi me'a tonu 'a e Minisit Pa'anga he 'ikai ke fai h *host*, 'a ia 'oku fakapatonu 'a e Fokotu'u Tu'utu'uni ko ena kae fai mo tau p loti ai k taki Sea. M 1 .

'Eiki Sea: Ko ia Hou'eiki te tau p loti. Koe'uhí 'a e tu'utu'uni faka-Fale Alea ko ení ...

Kole Pule'anga 'omai ha tali ki he Fokotu'u Tu'utu'uni fekau'aki mo e sipoti

'Eiki Pal mia : Sea 'oku ou fokotu'u atu k taki fakamolemole, 'oua 'e 'ai ke tau fakam lohi tukuange mai ha tali 'a e Pule'angá ke 'oatu, ka tau toki p loti. 'Oku te'eki ai ke 'oatu 'e he Pule'angá ha tali.

Lord Fusitu'a: Sea ki'i fakatonutonu p , 'oku tau'at ina 'a e Fokotu'u Tu'utu'uni ia mei he tali 'a e Pule'angá, fai mo tau p loti mu'a Sea. M 1 .

'Eiki Pal mia : Sea, k tali 'a e me'a ko eni ko e tuku 'a e sipoti, k 'oku ou fokotu'u atu, 'omai h faingam lie 'o e Pule'angá ke mau 'oatu 'emau talí. 'Oku te'eki ai ke 'i ai ha'amau tali 'amautolu ki he me'a ko eni.

'Eiki Sea: 'Eiki Pal mia na'a ke 'osi tali mai p 'oku 'ikai ke fai 'a e sipoti, ko e to e h 'a e to e me'a 'oku fai, ko e Patisetí 'oku ...

'Eiki Pal mia : Te mau 'oatu fakaikiiki fakapa'anga hang ko 'eku fakamatala ko . Pea 'oku 'ikai ke to e ha'u 'a Papua Niukini, to'o 'a e 33 miliona.

Lord Nuku: 'Eiki Sea na'a ku kole atu 'anenaí ne 'osi fakam 'ala'ala mai 'e Fale Pa'anga 'oku 'ikai ke to e 'iai ha pa'anga ia 'a Papua Niukini, 'a ena ko 'oku ke me'a mai ki aí Sea.

'Eiki Pal mia : Sea fakamolemole, ko e me'a ko eni he 'ikai ke tu'u ia h he 'oku 'ikai ke mo'oni, ko e kole atú ke 'omai h faingam lie ke mau ...

Lord Fusitu'a: Sea ka u ki'i fakatonutonu atu p .

Vili Hingano: Sea ko e ki'i tokoni atu p mo e ki'i fakatonutonu atu ki he 'Eiki Pal mia . Ko e 'uhinga foki 'a e holomui ko eni 'a e tokoni 'a Papua Niukini ko hono *announce* 'e he Pal mia pea mo e Pule'angá 'oku nau holomui, pea to e kaniseli pea mo e *host* ko ia ko 'a e totonu 'a Tonga ni ko ia ki he Sipoti 'i he 2019.

Veivosa Taka: Sea ...

'Eiki Sea: Me'a mai ...

Veivosa Taka: Tokoni atu fakatonutonu atu 'a e me'a ko eni 'oku me'a mai ki ai 'a 12 Sea, tapu mo e Feitu'u na. Na'e 'ikai 'uhinga 'a e holomui 'a Papua Niukini ko e kaniseli 'o e sipoti, na'a nau 'uhinga 'enau holomui ko e 'uhinga ko 'enau me'a fakatekinikale fakafonua pea 'ikai ke to e lava ha taha 'o faitu'utu'uni ke fakamole fekau 'aki pea mo e sipoti he 'oku teuteu 'enau ...mahalo Sea ko e fakatonutonu p ia.

Lord Fusitu'a: Ki'i fakatonutonu atu p Sea. Hang ko e lave ko 'anenai 'oku tu'u tau'at ina ko e *impact* ko 'a e Fokotu'u Tu'utu'uni 'i he Patiseti ko e toki me'a 'amui ia, tau'at ina p Fokotu'u Tu'utu'uni kae fai mo tau p loti mu'a Sea, h fanga 'i he fakatapu, m l 'aupito.

Vili Hingano: Sea fakatonutonu atu p me'a ko eni 'oku me'a atu 'a 13 ko eni ki he me'a 'a Papua Niukini.

'Eiki Sea: Na'e fakataha 'a e Fakafofonga ia, na'e 'ikai te ke 'ilo ki ai?

Vili Hingano: Na'a ku fanongo tonu ki he me'a ko eni 'a e Minisit Sipoti ko ia 'a Papua Niukini 'o ne fakahoko tonu mai ko e 'uhinga 'a e holomui 'a Papua ko e holomui 'a Tonga. Ko e me'a ia na'e fakahoko mai 'e he ongoongo, m l Sea.

'Eiki Sea: Pal mia, 'Eiki Pal mia 'e ma'u ho'o talí fakak ?

'Eiki Pal mia : Mahalo p 'e lava ki he houa efiafi, k 'oku ou kole atu ke 'omai ha faingam lie kapau 'e 'oatu 'a e me'a ko eni 'apongipongi he ko eni ku ou 'osi 'oatu 'e au 'a e fakat t 'e taha, pea 'oku ou kole fakamolemole atu 'i he ki'i fehalaaki 'i he'ene tu'u peh . K ko e to'o ko fo'i 33 miliona 'oku 'i ai 'ene uesia ...

'Eiki Sea: Me'a mai Fakafofonga N pele fika l 'o Tongatapu.

Lord Vaea: Sea, tapu ange mo e Feitu'u na kae 'uma' 'a e Fale 'Eiki. 'Oku te'eki ai ke u a'usia 'e au Sea ha me'a peh , ke 'omai 'e he 'Eiki Pal mia pea mo ho'o K pineti 'a e me'a ki he Fale ni pea to e me'a mai p Pal mia 'oku hala. Sea 'oku ou kole fakamolemole atu ki he 'Eiki Pal mia kae 'uma' 'a e Hou'eiki K pineti, kapau ko e ' tunga ho'omou ng ue, 'ikai ke tuha mo taau ke mou hoko atu moutolu hena. Ke mou mai 'o lohiaki'i mai 'a e Falé pea mou toki fakatonutonu

heni. 'Oku hala ia Sea, pea 'oku ou kole ki he 'Eiki Pal mia, h 'a e me'a 'oku nau toki me'a mai ai 'o fakatonutonu'i mai 'a e Minisit Pa'anga 'i he Fale ni, hala ia Sea, m 1 .

'Eiki Sea: Hou'eiki, Pal mia me'a ki lalo 'e tuku atu 'a e faingam lie ki he 2, ko u 'osi 'ilo p mahalo te'eki ai ke kakato mai ho'omou tafa'aki, k ko e me'a kotoa p 'oku 'i Langi pea ke manatu'i 'a e me'a ko ia, katau m tuku, toki 2 tau p loti, m 1 .

(Na'e m 1 1 heni 'a e Fale toki hu he 2)

<005>

Taimi: 1400-1405

S tini Le'o : Me'a mai e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá. (Lord Tu'ivakan).

'Eiki Sea Hou'eiki, 'oku ou kole p mu'a ke. Koe'uhí p mu'a ko e me'a ko na'a tau tuku ai 'anenaí, 'oku mahino p e p lotí. Ka 'oku ou kole p mu'a ke tukuphifo ki he K miti Kakató, telia e ngeia hotau Falé, koe'uhí p ke maau mai ai e Hou'eiki Kapinetí. 'Oku ou kole p koe'uhí ke mou feme'a'aki, he 'oku ai ange p ke mou femahino'aki, pea fanongo mai e kakai e fonuá, koe'uhí ke ma'u mahu'ingam lie e me'a 'oku hokó.

Ko e me'a ko ki he Patisetí, te tau to e foki mai p ki he Falé. Ka ko u tukuphifo p e fo'i kaveinga mahino ko ení, koe'uhí ke fai ha feme'a'aki ki ai, mo e me'a mai 'a e 'Eiki Pal miá. Pea ko ia, Hou'eiki, ko e me'a p ko eni fekau'aki pea mo e .. N pele.

Lord Tu'ilakepa : Sea, fai p e tu'utu'uni 'a e Feitu'u na. Kole p mu'a Sea, ke u h fanga atu he fakatapu kuo 'osi hono aofaki he Fale ni, koe'uhí p kae hoko atu mu'a 'etau feme'a'akí. Na'a tau tutuku foki ko 'anenaí, ko e me'a mai e 'Eiki Pal mia 'e 'omai 'ene talí, ki he 2.00. Ka 'i he taimi ni, kuo ke me'a mai ke tukuphifo ki lalo. Sai p ia. Ka 'oku mau fakaongoongo atu ange ke 'omai e talí, pea toki tukuphifo ai ki he

'Eiki Sea : Mo'oni p , 'Eiki N pele, kapau te ke loto lelei p . Tuku p ki he K miti Kakato ke toki 'omai ki ai 'ene talí, koe'uhí ka mou lava ke mou tipeiti he ... koe'uhí ko e toutou tu'u hake he Falé, 'oku ngali .. molumalu hotau Falé.

Lord Tu'ilakepa : M 1 Sea.

'Eiki Sea : Ka 'oku kole atu p ke toki me'a mai e 'Eiki Pal mia 'o tuku mai 'ene talí, ka tau tukuphifo ki he K miti Kakató, kae me'a mai e 'Eiki Sea e K miti Kakato, koe'uhí kae toki 'osi ia ka tau toki foki mai ki he Falé. Ko ia, tau liliu 'o **K miti Kakato**.

Me'a 'a e Sea K miti Kakato

Sea K miti Kakato : Hou'eiki, mou fakama'ama'a atu. Tapu pea mo e Pal mia 'o Tonga, N pele 'o e fonuá. Fakatapu atu ki he kau Minisit 'o e Kapinetí, pea peh foki ki he kau Fakafofonga 'o e Kakaí. M 1 mu'a Hou'eiki 'a e kei fakalaum lie lelei 'a e Feitu'u na, ke lava

‘o hoko atu ‘etau fatongia. Ka ‘oku ou fakam l atu ‘i he’etau kei ma’u p ‘a e mo’ui ke fakafatongia’aki ‘a e ‘aho ni.

Ko e ki’i me’atokoni faka’aho eni ke ‘oatu ke fakataumu’a ki ai ‘etau fononga, ‘i he ki’i houa ko eni kuo tuku mai kiate kitautolu. “Ke ke fa’a k taki ‘i he ngaahi faingata’a ni, he ‘e lahi ho faingata’a’ia, ka ke ke k taki’i, he vakai ‘oku ou ‘iate koe, ‘o a’u ki he ngata’anga ‘o ho ngaahi ‘ahó. Hou’eiki, ko e ki’i me’atokoni faka’aho eni, ke mou me’a p mo mou ma’u p e k takí he ‘oku ‘a e ‘Afioná ‘oku ‘afio ‘i homou ngaahi tafa’akí, ke ne malu’i kimoutolu mo ho’omou ngaahi ng ue kotoa p . M l , tau hoko atu mu’a ki he’etau Tohi Fokotu’u Tu’utu’uni ke mou me’a mai ai, Hou’eiki. Ki mu’a ia, Pal mia, ke me’a mai ‘o ‘omai ho’o tali?

Tokanga ki he founa ng ue ‘a e Fale

Lord Tu’ilakepa : Sea, ki mu’a p pea hoko atu e ‘Eiki Pal mia, fakamolemole. Ko e anga maheni p foki e Fale ni, ‘Eiki Sea, ‘oku tonu ke tufa mai ke taki taha e kau M mipá, ‘o hang ko ia ko e Fokotu’u Tu’utu’uni ko ení, ‘Eiki Sea. ‘A e tali ko ia ‘a e ‘Eiki Pal miá. P ‘e lava ‘o ‘omai e.. Ko e ‘uhingá kae vavevave p ‘etau ng ué, ka tau foki ki he’etau Patisetí. Ke ‘i ai. Ho’o tali ko ki he me’a ko , pe ‘e lava ‘o ‘omai.

‘Eiki Pal mia : ‘Io, ‘oku ‘i ai e ki’i me’a heni ke tufa atu. Sea, kole fakamolemole atu p k taki.

Lord Tu’ilakepa : Sea, kapau ...

<006>

Taimi: 1405-1410

Lord Tu’ilakepa: ...Ko e me’a ‘oku tufa na’e totonu keke ‘ohake ki he Sea pea mo e Kalake fou ‘i he’etau founa ng ue, na’a ko ha to e fo’i me’a ia ki ha M mipa kae tuku ‘etau me’a ‘atautolu ko , he kuo tau ‘osi anga maheni ‘i he Fale ni ‘Eiki Sea ‘i he ng ue ‘i he Fale ni ‘omai e tali fou ki he Sea mo e Kalake mahino leva pea toki tufa mai ko e ‘omi hangatonu ki he Feitu’u na ‘Eiki Pal mia sai p ia kae ‘ai mu’a ‘o fakapapau’i ‘etau ng ue

Sea K miti Kakato: M l ‘Eiki N pele me’a mai ‘Eiki Pal mia

‘Eiki Pal mia: Sea ‘oku ou faka’apa’apa ki he me’a ko eni ‘a e ‘Eiki N pele pea ‘oku ‘i ai p ‘ene mo’oni k ko e *document* eni ‘oku ou ma’u heni pea kapau ‘oku mou peh p ke ki’i sivi’i pea hanga ha taha ‘o sivi’i p he taimi ni kae tufa’i atu ‘oku ‘at ’at eni ia mei ha ‘ai ki ha taha, ‘at ’at ‘aupito, k ko ‘eku kole ‘oku fakap langi ‘a e me’a ‘asinga foki ko e toki ‘omai p ‘a e faingam lie ‘anenai.

Tokanga ki he fakapilit nia e tali ‘a e Pal mia

Lord Tu’ilakepa: Sea ki’i fakamolemole p he’eku fa’a toutou sai hono ‘ohifo ki he K miti Kakato pea ‘oku peh tonu ke tau foki mu’a ki he Fale, foki ki he Fale ke fakam ’opo’opo ‘etau

ng ue kapau leva ko e fakap langi 'Eiki Sea hang ko e me'a ko 'oku ne me'a, ko e fakamatala eni ia pea k 'oku 'ikai ke mea'i he Fale ni p ko e hu'u mei f 'ia 'a e fakamatala ko eni Sea.

'Eiki Pal mia: Sea 'oku ou kole atu

Sea K miti Kakato: M l N pele

'Eiki Pal mia: Ke m l l p 'eku *document* h kau toki 'ai 'e au 'i F 'onelua 'anai.

Sea K miti Kakato: Me'a mai koe Pal mia.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea, 'Eiki Pal mia 'ai ange 'etau ng ue ke taau mo e Feitu'u na mo e tu'unga ko 'oku tau 'i ai he Fale ni 'Eiki Sea 'oua te ke ta'ofi'i au 'Eiki Sea he koe'uh ko e Fale eni 'o e tipeiti.

Sea K miti Kakato: 'Ikai me'a hifo p N pele ki lalo ka tau toki hoko mai, 'Eiki Pal mia ko e me'a ia na'e tu'utu'uni he Fale Alea ke tau tukuhifo kae 'omi ho'o me'a, k ko e me'a ko eni 'oku 'omai 'e he 'Eiki N pele 'oku ou tali p 'e au 'ene me'a ko 'oku me'a mai'aki, k 'oku ou tui 'oku 'ikai ke 'i ai hano kovi ke ke me'a mai kae hoko atu 'a e tipeiti pea kapau 'oku mou peh ke tuku e me'a 'a e Pal mia ka mou tipeiti mai moutolu fekau'aki pea mo e Fokotu'u Tu'utu'uni pea tau fakahoko ki ai. Me'a mai 'Eiki Pal mia.

Tali Pal mia ki he Fokotu'u Tu'utu'uni fekau'aki mo e sipoti

'Eiki Pal mia: ...(kovi e ongo)...totonu foki ke faka-Tonga k na'a ku 'omai p 'e au ia koe'uh ko e fu'u fakavavevave ka na'a ku peh p te mou ki'i lava p 'o me'a hifo p ki ai 'o ...kai kehe tuku ia toki 'ai ha taimi kehe, ka u 'oatu p ha ki'i fakamatala nounou puipuitu'a ki he me'a ko eni. Hou'eiki ko e h mai 'a e Pule'anga ko eni 'i he 2015, fakah mai leva 'a e fokotu'utu'u 'a e Pule'anga, 'a ia ko e 'uluaki fokotu'utu'u na'a nau fai mai tukukehe ange 'a e Patiseti fakalukufua, na'a nau fokotu'u mai ke to'o k toa 'a e 'Apiako Polisi, to'o k toa k toa 'o hiki ki ha feitu'u kae fakalanga kae fakalahi atu ki ai 'a e sipoti.

Hou'eiki ko e fo'i fokotu'utu'u ko eni na'a mau fu'u 'ohovale lahi he ko e fo'i hiki ko eni 'a e 'Api Polisi ko hono to'o mo hono 'ave 'o to e langa ha feitu'u kehe pea to e langa ha *stadium* ki he *international*, fai atu 'a e *cost* ia he me'a ko ia 'i he nimangofulu miliona, kai kehe 'ikai ke lava 'a e fo'i me'a ko ia, taimi ko na'e 'ikai ke lava ai holomui 'a e *OC* 'o nau ha'u leva mo e fokotu'utu'u 'a e *beggar*, pea 'oku 'asi ai 'a e founa ko ke nau kumi 'aki ko 'a e pa'anga, 'asi mai 'a e *levy*, to'o e s niti 'e tolu mei he, p 'oku tonu ko fakatonutonu mai ha taha, 'a ia ko e me'a ko na'a mau fetaulaki mo ia holomui 'a e Pule'anga ko na'a nau hanga 'o fokotu'u mai 'a e sipoti 'o tuku mai kia kimautolu ke mau kumi ha pa'anga, pea nau 'omai leva 'a e *levy* ko e taha ia.

Hou'eiki ko e taha eni ha palopalema faingata'a ne mau fetaulaki mo ia ne hanga 'e he ngaahi kautaha 'o 'ohofi mautolu, 'ikai ke nau tali 'enautolu ia, mahalo mou 'ilo'i p 'ema faingata'a'ia, ka mau feinga, feinga, feinga tukutukuhifo 'alu hifo p 'o s niti 'e taha 'p p 'oku tonu 'eku...pea kamata leva 'a e t naki 'a ia ko 'eku ongo'i ko 'a'aku 'oku kamata ke s s lue 'a e

sipoti he na'e 'ikai ke 'ai ha *feasibility study* ki mu'a p ko ha fa'ahinga fekumi ki he *cost* totonu p ko e fakamole ki he sipoti, lolotonga 'a e fo'i taimi ko ia 'oku me'a atu ha ni'ihī mei he *TASANOC* ki Papua Niukini 'o mamata he sipoti. Nau foki mai mo e fo'i ongoongo fakafiefia tokua 'i he ma'u 'ene 70 miliona ' p p ko e h 'a e fika ko ia mei Papua Niukini ke langa'aki 'a e *stadium* pea mo e *facilities, high performance facilities*, 'a ia 'e ki'i tua'i atu 'a 'Api Polisi fakalahi atu ki ai 'a e *facility* lolotonga kae kamata ke ng ue'aki 'a e kongā ai, ko e silini ko na'a nau faka'at mai 'io pea na'e kole mai leva e ni'ihī ...

<007>

Taimi: 1410-1415

'Eiki Pal mia : .. mei he kulupu ko ia na'a nau 'alu ki Siainá, ke u 'alu mu'a 'a e motu'a ni ki Siaina 'o *confirm* pea u 'alu. Mau fetaulaki ki ai mo *Peter O'Neil* mo e Pule'anga Papua, kau ai 'a e taki ko eni 'o e Sipotí 'a e Minisit ko eni ki he Sipoti. Pea na u pal mesi mai te nau mai 'o tokoni. Na'a nau mai ki Tonga ni, 'Oku mou mea'i k toa na'a nau t 'uta mai ki Tonga ni. Totongi p 'e nautolu pea nau toe mai 'o nofo, to e totongi p 'e nautolu 'enau nofo. Pea nau talamai leva, te mau 'oatu 'a e 49 miliona *Kina*. Fetu'utaki ko ia ki Fale Pa'angá ki he Pangik ke nau mai 'o liliú, fe'unga ia mo e 33 miliona. Sai, ko e 'uhinga 'eku lave ki he me'a ko ení, he 'oku 'i ai 'a e me'a 'e 2 mahu'inga 'i he sipoti ko eni.

Polokalama tokoni ki he sipoti

Ko e tokoni 'a Siainá, 55 miliona, 'a ia 'oku kau ai 'a e *indoor stadium* pea mo e ki'i sipoti kehekehe ai, kau ai 'a e pasiketipolo, 'a e netipolo mo e h fua, kau ai mo e tenisi. 'A ia ko e fo'i tokoni ia na'e 'ikai ke mau hoha'a ki ai ko e 'uhingá he 'oku fakapa'anga mei tu'a. Ko e tokoni ko eni 'a Papua Niukiní, 'oku 'asi ia h peesi 34 kapau te mou me'a hifo ki he peesi 34, 'oku fakalea ai, ko e langa ko ia 'o e *stadium* 'e langa'aki ia 'e Nu'usila pea mo Papua Niukini. 'A ia na'e toki 'omai 'a e aofangatuku ko iá ia 'i M 'uluaki uike 'o M . Ko e taha ia 'o e 'uhinga ko ne fai ai 'a e fu'u tatali fuloá, ke fakapapau'i 'e he Pule'angá p 'e hoko atu 'a e sipotí p 'ikai. Fakapapau'i mai ko iá, 'a ia 'oku 'i h ia. Sai, ko e me'a ko ia 'oku ou kole atú, ke fakafoki mai 'a e me'a ko ke mau fakatonutonu pea toki fakah atu 'i he 'aho Pulelulú, he 'oku 'ikai ke tonu ke 'asi 'a e hingoa Papua Niukini h , he 'oku 'osi holomui 'a Papua Niukini ia. Pea 'ikai ngata ai 'oku 'i ai 'a e ' me'a kehe p . 'A ia ko 'eku kolé, hili eni, fakafoki mai 'a e tohi ko 'oku 'i ai 'a e fanga ki'i monomono iiki ke fai ki ai. Te mau fakah fakataha mai ia mo e Lao ko eni ki hono *appeal*.

Ko e me'a mahu'inga hení'oku 2 'a ia na'a ku lave ki ai he Tokoni 'a Siaina, 'oku 'ikai ke to e fai ha ala ki ai. Te nau ha'u p kinautolu 'o hoko atu 'a e langa. He neongo 'oku 'ikai ke fai ke hanga 'o Tonga ni 'o *host* ka 'oku kei sipoti p 'a Tonga ni. Pea ko e tokoni ko ia 'a Siainá ia 'e kei ng ue'aki p ia ki hono *train* 'etau f nau sopoti.

Ko e me'a ko eni 'a Papua Niukiní, ko e to'o ko eni 'a e 33 miliona ko pea tu'u tautau leva 'a Teufaiva, 2 miliona p 'oku 'ave ki ai. Ko e palopalema 'o e Pule'anga ko ení, ke to'o 'a Papua Niukini mei h , kae kumi 'a e 33 miliona ke tau langa ha *stadium* 'oku fakavaha'apule'anga 'o fakatatau ki he t . 'Oku 'ikai ke lava ke 'oatu 'a e me'á he 'oku 'asi ia h ka 'oku 'ikai ke mou loto kimoutolu ia ke tufa atu. Ko e *stadium* ia ko 'oku fiema'u ke langa 'i Tonga ni. Ke ofi ki

Ha'amoā mo Fisi, ko hono 'uhingá ke *international* ke tau lava. Neongo 'etau talanoa he 'me'a kehekehe, ka 'e 'ikai ke tatau mo Teufaiva. He ko e sipoti ia 'oku kau k toa atu ki ai 'a Tonga ni. Ko e sipoti ia 'oku ma'u ai 'a e pa'anga 'etau f nau. Neongo te tau talanoa he ngaahi me'a kehe, ka ko 'ene 'osi p , m tuku p 'a e 2019 ko e m tuku fakataha atu ai p mo e kakai, pea to e mai 'a e fanga fu'u me'a ko ia, 'ikai ke 'i ai ha taha ke ng ue'aki. Ko e 'uhinga 'eku lave ki aí, 'a e mahu'inga ko ia 'o e *stadium*, mo e mahu'inga ke kumi ha pa'anga ke langa'aki 'a e me'a ko ia Pea na'a ku fokotu'u 'e he Minisit ke le'ei mai p 'a e fo'i silini ko ia t naki mai mei he 25 'ave ke langa'aki 'a e *stadium* ke a'u ki he *standard* ko 'oku tau fie ma'u. 'Oku 'i ai mo e fanga ki'i monomono kehe 'e fai ki h , ka 'oku ou kole atu te u toki...

Tokanga 'a e Lao Sipoti ki he Sipoti 2019 p

Lord Nuku : Sea, kole p ke ki'i fehu'i ange p koe'uhi na'a mavahe 'a e Eiki Pal miá pea mei he Fakamatala ko eni. 'Eiki Sea, ko e fakamatala ko eni ko ki he me'a ko ia na'a ke toki me'a ki ai ke 'ave 'a e silini, ke 'omai ia ke fai'aki ia 'a e teuteu sipoti. Ka ko 'eku lave'i ki he Laó, 'oku tuhu hangatonu p ia ki he Sipoti 2019 ke fai'aki. Ka ko e 'uhingá ko eni 'oku 'ai ke liliu, ko 'eku fehu'i atu p pe 'oku anga f f 'a e liliu ko iá, 'oku lolotonga tu'u 'a e Laó ia ke tu'u hangatonu p ki hono taumu'a. Pea mo e me'a 'e taha Sea ke ke toe fakama'ala'ala mai p 'e he 'Eiki Pal mia ko e 'ai ko eni ke langa 'a e *stadium* ke langa 'a e *stadium* fo'ou, fo'ou ia pea mei he *stadium* ko ia he taimi ni fakatatau ki he me'a ko ia 'oku ke me'a ki ai. M l Sea.

<008>

Taimi: 1415-1420

Lord Nuku: Ko e, k taki p 'Eiki Pal mia ko 'eku 'uhinga p 'a'aku ia 'a ia 'e fai p e ki'i fakalelei pea fai e ng ue pea 'osi ko ia pea to e holoki leva ia kae ...

'Eiki Pal mia: 'Io. Kuo pau ke holoki.

Lord Nuku: 'A ia 'e holoki ia kae fai e ng ue fo'ou.

'Eiki Pal mia: Holoki ia kae fai e ng ue fo'ou.

Lord Nuku: Ko ia ko e, 'ai p ke fakamahino mai p ke lave'i 'e he motu'a ni 'e 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: Ki'i tatali mu'a kae 'ai ai leva ke 'osi 'eku me'a.

Lord Nuku: M l .

Sea K miti Kakato: Hou'eiki.

Fe'ao Vakata : Sea k taki ko 'eku ...

Sea K miti Kakato: Me'a ki lalo 'e Fakafofonga 17. Ko 'eku ki'i, me'a hifo ki lalo Fakafofonga 17. Pal mia, ki'i me'a ki lalo ka u ki'i fakahoko atu e ki'i, 'oku mou mea'i p 'e Hou'eiki 'a e ongo nga'a e 'aho pea mo e tu'unga ko 'oku tau 'i ai he 'aho ni. Pea mo e tu'unga ko e taimi ko ko mo e ngofua 'oku 'oatu ke ke me'a mai ai. 'A ia 'oku ou fokotu'u atu ko e fakatonutonu

p ke ke me'a mai ai ko e tokoni mo e fehu'i, hiki hiki hifo ho pepa ke ke fakahoko, ha'u ho'o, me'a, mai ai ho'o malanga na'a fe'unga p ho miniti 'e 10 'a koe mo ho'o fehu'i pea ke, he kae tuku ke 'alu 'etau, ho'omou me'a ke a'u ki he miniti 'e 10 'oku 'osi pea hoko mai he ko e 'uhinga te u, ko 'eku lave'i te ta u fiem lie kotoa p , ka ke faka'osi mai 'Eiki Pal mia, miniti 'e ua ko eni.

'Eiki Pal mia: 'Ikai he 'ikai ke faka'osi atu ia. 'Oku lahi e me'a ia ke u lave au ki ai ke tali ki he me'a ko eni.

Sea K miti Kakato: 'E, 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: 'Oku fiema'u 'a e tali 'a e Pule'anga.

Sea K miti Kakato: Ka ke me'a mai p koe, ko 'ene 'osi p ho taimi te ke to e kole mai ha taimi ke to e 'oatu p ha'o taimi.

Fiema'u \$ a'u ki he 30 miliona fai'aki langa stadium

'Eiki Pal mia: Ko e, 'e 'osi e sipoti ko eni, pea 'osi ko ia pea toki fai e langa, 'a e langa ko ke a'u ki he *standard* ko 'oku ou 'uhinga atu ki ai pea 'oku 'i ai mo e, mo e to e, 'oku 'ikai ke ngata he fo'i *stadium* ko 'oku nofo'anga 'oku to e 'i ai mo e fo'i nofo'anga ia 'oku 'ai he tafa'aki. Pea 'ai mo e ' hala, a'u ia ki he fo'i *standard* fakavaha'apule'anga 'oku 'ikai ke 'i ai ha silini ke fai 'aki he 'oku 'alu 'a *Papua New Guinea*. 'Oku tau fiema'u e fo'i, 'oua na'a to e si'i he 25 faai ai ki he 30 miliona ke ma'u ha fo'i silini ke fai 'aki e langa ko ia. Pea 'oku ou fokotu'u atu ko e langa p ia 'oku loto e Pule'anga ko eni ke fai. Kau ai p mo e ' fanga ki'i me'a kehe he ko e 'akapulu ko Teufaiva ko e feitu'u ia ko 'oku ako'i ai hotau kakai, ko e sipoti mahu'inga taha ia ki he fonua ni, he 'ikai ke to e peh mai ha taha ia 'oku, kai kehe ko e tu'unga ia 'oku 'i ai 'oku pau ke ki'i monomono fakataha mo e ' me'a kehe 'oku 'ikai ke u fie lave ki ai, 'e toki kole atu p ke fakafoki mai ke fai ha ng ue ki ai. Ko hono hoko, 'oku 'i heni ...

Lord Fusitu'a: Sea k taki ko e ki'i fehu'i p ki he 'Eiki Pal mia p 'oku laum lie lelei ki ai?

Sea K miti Kakato: 'E N pele, na'a ke mea'i p e me'a ko nau fakahoha'a atu ai. Ki'i me'a hifo p 'o hiki hiki hifo ho'o pepa ko e taimi p ko , ko 'ene 'osi p e me'a e Pal mia ko u 'oatu ke ke, ke ke me'a mai.

Lord Fusitu'a: 'Ai pea si'i mavahe e Pal mia mei he'ene *bullet point*. Na'a ne toki me'a mai 'aki ...

Sea K miti Kakato: Ka ke toki fehu'i mai N pele ka ke k taki 'o me'a hifo ki lalo.

Lord Fusitu'a: 'Io m l .

Sea K miti Kakato: Ko e fakatonutonu p te u tali ke ke ...

'Eiki Pal mia: Ko e pepa ko ...

Lord Fusitu'a: Ke 'oatu 'eku fakatonutonu Sea k taki. 'Oku 'i ai e lave'i he motu'a ni ...

Sea K miti Kakato: N pele, ki'i me'a hifo ki lalo.

Lord Fusitu'a: K taki Sea ko e fakatonutonu.

Sea K miti Kakato: Ki'i me'a hifo. Ko ho'o me'a p koe 'o peh mai tokoni pea ko 'eku fakatonutonu atu p pea te ke to e peh mai, fakatonutonu, 'oku ou, 'oku 'ikai ke u tali ia 'e au. Ka 'oku ke fie me'a hake ke ke fakatonutonu pea ke fakatonutonu.

Lord Fusitu'a: Ko ia ko 'eku tu'u hake ko eni ke fakatonutonu.

Sea K miti Kakato: Ko e h leva ho fakatonutonu, me'a mai ka au.

Lord Fusitu'a: 'Oku, na'e toki me'a mai e 'Eiki Pal mia 'a ia 'oku 'osi 'i he *Hansard* ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha pa'anga ki he sipoti. Ka 'oku 'i ai 'a e lave'i 'a e motu'a ni na'e 'i ai e tokotaha.

'Eiki Pal mia: Sea ...

Sea K miti Kakato: Pal mia

Lord Fusitu'a: 'A e kau Minisit , na'a ne peh 'oku 'i ai 'a e pa'anga fe'unga ki ai. Ko e fakatonutonu ia ...

Sea K miti Kakato: 'Ikai ke u tali e fakatonutonu ko eni.

'Eiki Pal mia: ... (mate maika) ... Sai, ko e pepa ko , 'oku ne 'oatu ai 'a e 'esitimeti totonu ki he ngaahi *facilities*, ki he ngaahi sipoti ko , 'a ko 'asi k toa teuteu ke fai ai e me'a. Pea kapau te mou loto ke u tufa atu pea te u tufa atu. Ko e k toa e fakamole ko 'oku 'ikai ke 'i ai ha'atau pa'anga 'atautolu ke 'ai 'aki neongo 'e peh mai ha taha heni 'oku 'i ai e pa'anga, pea 'ikai ke faingata'a ia ke peh mai ha taha ke ma'u ha pa'anga. Pule'anga ko eni ka nau peh ke t naki ha pa'anga ko e h p e lahi 'e lava he 'oku mau ma'u e lao ko ke t naki.

Lord Fusitu'a: Sea k taki ko e to e ki'i fakatonutonu p .

Sea K miti Kakato: Me'a mai, ko e h ho fakatonutonu?

Lord Fusitu'a: Ko e to e fakahoko atu p ko 'oku to e me'a 'aki p 'e he 'Eiki Pal mia e me'a tatau ka 'oku ou to e fakahoko atu p e me'a tatau na'e 'i ai e tokotaha he kau Minisit na'a ne me'a mai 'aki 'i he *media* 'oku 'i ai p e pa'anga fe'unga ia ke, ki he ng ue ko eni. Ko e h nai 'a e 'uhinga ia ...

Sea K miti Kakato: Na'e 'ikai ke u tali 'e au ho fakatonutonu 'e N pele. Pal mia, toe ho'o miniti 'e taha.

'Eiki Pal mia: K taki, pea kapau 'e p loti e me'a ia 'oku te'eki ke 'osi atu 'eku me'a ko e h e me'a 'oku hoko?

Sea K miti Kakato: Te u, te u to e fakafoki atu 'e au ha'o taimi kae, ka ta u ki'i p paasi p ke ...

'Eiki Pal mia: Sai ko e ...

<009>

Taimi: 1420 – 1425

'Eiki Pal mia: ... 'Oku 'i ai mo e ngaahi me'a kehe 'oku 'asi 'i he me'a ko eni 'oku fakahoko mai mei he *OC*. Nau fakah mai e fo'i 46 miliona ki he *operational cost* 'a ia ko e fo'i 46 ia ko ia ke fakalele'aki e sipoti lolotonga fai e sipoti. Ko e me'a ko 'oku manavasi'i ki ai e Pule'anga he 'oku 'ikai ke talamai he me'a ko eni, 'oku nau talamai p 'enautolu ko e kau *sponsor*, ka 'oku te'eki ai ke ma'u ha siponis ia, 'e 'alu eni ke fai e sipoti 'oku te'eki ke 'omai ha siponis . Talamai 'e ma'u e 3 miliona mei he kakai, k inga Tonga muli, 'oku 'ikai ke 'ilo p 'e ma'u p 'ikai. Ko e fo'i 46 ko eni 'i he anga ko sio 'a e Pule'anga ko eni, he 'ikai ke ma'u ia. Ka ko e me'a eni 'e hoko. Ko e ava p Pule'anga fakamo'oni ki he me'a ko eni, ala mai leva 'a e k miti 'o talamai, Pule'anga, mou fakapa'anga eni 'o fakatatau ki he la'o. Kae 'osi ange 'a e me'a ko eni pea 'ikai ke ma'u ha *sponsor*, 'e ha'aki mai kia hai e me'a ko eni. Ko e ongo 'a e motu'a ko eni, ko e hiki mai p ' me'a ko eni ke peh p 'e ma'u, 'ikai ke u tui au 'e ma'u e silini ko ia, te'eki ai ke pole mai ha siponis mei tu'a te nau 'omai ha pa'anga. Te'eki ke pole mai ha taha mei muli te nau 'omai ha silini. Pea ko u fokotu'u atu, ko e fo'i me'a ko eni ko e fo'i fananga pea 'oku fakatu'ut maki he 'oku 'ikai ke 'i ai ha fo'i silini ke tau sio ki ai ke ma'u e 46 milioná. Ko e me'a ia 'oku hoko. 'Oku 'ikai ke u fie lave ki ai he na'a ku 'osi fie lave ki ai he m tiá.

Sea K miti Kakato: Pal mia, kuo 'osi ho'o taimi.

'Eiki Pal mia: Sai, ...

Sea K miti Kakato: Te ke to e hoko atu p ?. Me'a mai Pal mia.

'Eiki Pal mia: Hou'eiki, ko e tui 'a e Pule'anga ko eni, 'oku te'eki ai ke tau mateuteu fakaeloto, faka'atamai mo fakalaum lie ke fai e ng ue ko eni 'i Tonga ni. Kei toe lahi e me'a ia ke fai. Mou vakai ange ki he me'a ko eni. Te'eki ai ke 'omai he 'e *federation* ngaahi sipoti ko na'e vahevahé, te'eki ai ke tau fanongo kuo fai ha fuhu, te'eki ai ke tau fanongo kuo fai ha tau volipolo, te'eki ai ke tau fanongo kuo fai ha tenisi, te'eki ai ke tau fanongo 'oku fai ha kilikiti, te'eki ai ke tau fanongo 'oku fai ha teka pulu. K toa k toa e ngaahi fu'u fo'i kupu ko na'e fa'ú, hala 'ata'at ke nau fai ha me'a. Ko e fokotu'u 'a e Pule'anga ko eni, kuo pau ke fokotu'u.

Fe'ao Vakati : Sea, fakatonutonu atu Sea.

Sea K miti Kakato: Pal mia ko e fakatonutonu eni. H e fakatonutonu'?

Fe'ao Vakati : Sea ko e fakatonutonu, 'oku 'osi lele p fe'auhi fuhu, lele fe'auhi volipolo, lele p mo e fe'auhi tenisi mo e ngaahi fe'auhi kehe Sea. Kole p ke mea'i p 'e he Feitu'u na, ko e ngaahi fe'auhi tenisi he ta'u kuo 'osi na'e ma'u ia 'e he ongo ki'i tautehina mei Nu'usila. Lele p mo e fe'auhi fuhu. Fe'auhi volipolo 'oku lolotonga lele p mo ia, 'oku lele p mo ia Sea, m l .

Sea K miti Kakato: M l .

'Eiki Pal mia: ... sipoti ke mau hanga 'emautolu 'o fai ha ' fe'auhi, ko e me'a ia 'oku ui ko e fe'auhi, 'oku fe'auhi pea 'ange hono pale. Ko e me'a ko eni 'oku lau mai ko eni 'oku 'ikai ke tau 'ilo 'etautolu p ko f taimi na'e fai ai e me'a ko ia. 'Ikai to e kehe eni mo 'etau, ta'u 'e ua ko eni kuo 'osi, ha'u e ki'i fo'i kulupu ke nau ki Nu'usila ko e fuhu, volipolo, netipolo, ki *Honolulu* he ta'u kuo 'osi ko e liiki, fo'i k toa k toa. 'Ikai ke 'i ai ha me'a 'e sia'a. Ko e h hono 'uhinga, he 'oku te'eki ai ke tau mateuteu fakaeloto, faka'atamai, fakalaum lie.

Fe'ao Vakati : Sea fakatonutonu atu p .

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu mai.

Fe'ao Vakati : Ko e ulungia p Sea te'eki ai ke fo'i, ko e ola p ia Sea. M l Sea.

Sea K miti Kakato: 'Ikai tama ke tali 'e he Se'a e fo'i fakatonutonu.

'Eiki Pal mia: (*mate maika*)

Lord Nuku: Ko 'eku fakatonutonu atu,

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu eni Minisit , 'e Pal mia.

Lord Nuku: Ko e fuhu, na'e toki foki mai e fuhu he m hina kuo 'osi p na'a nau m lohi, 'i Nu'usila, na'e fai 'i Nu'usila. Ko 'eku fakatonutonu atu p ke 'uhi ki he anga ko feme'a'aki.

Sea K miti Kakato: Ta'u kuo 'osi ?.

Lord Nuku: Ta'u ni, m hina p kuo 'osi.

Sea K miti Kakato: M l .

Lord Nuku: Ko e Sea eni e K miti Fuhu ko 'oku me'a atu ko 'oku ne mea'i.

Sea K miti Kakato: Me'a mai Pal mia.

Lord Nuku: Ka ko 'eku fakatonutonu atu p ke 'uhi ke fakafokifoki p me'a ki he mo'oni Sea.

'Eiki Pal mia: Sea, na'e 'alu e toko 12 fokotu'u mai ke nau 'o fuhu 'i Nu'usila he ta'u kuo 'osi 'i Siaina 'ap . Pea u talaange, 'oua 'e 'alu e toko 12, 'alu ha toko 6. Pea me'a m lie 'alu 'a e toko 6, fo'i k toa k toa. Pea ko e fo'i ko ia, 'oku 'ikai ha'ane ofiofi 'e taha..

Lord Nuku: Sea ko 'eku fakatonutonu atú 'oku hala. Na'e m lohi na'e, ko e Sea eni e me'á na'e 'i ai e m lohi. Na'a nau foki mai..

Sea K miti Kakato: Ki Nu'usila p ko Siaina?.

Lord Nuku: Nu'usila.

Sea K miti Kakato: Ko Siaina Nu'usila .

Lord Nuku: Ko ia. Ka ko e teuteu eni ko ki he sipotí ko 'ene me'a fakalukufua mai ko ená 'oku ne tuku hifo 'a e kakai 'oku nau hanga 'o teuteu'i e me'a ko ení Sea.

Sea K miti Kakato: M l .

Lord Nuku: 'Ai mai mo e m lohí he ko e fakamuimui tahá eni 'a Nu'usila, na'e toki fai ni.

<001>

Taimi: 1425-1430

Tui kuo mole laum lie ikuna he sipoti he fonua ni

'Eiki Pal mia: ... 'e tuku atu e me'a ko iá ke toki fai ha'atau lau ki ai. Ka ko u fokotu'u atu Hou'eiki kuo pau ke tau mateuteu fakafokifoki mai 'a e laum lie e ikuna e fonua ko ení ki Tongá ni he 'oku mole ia. 'Ikai ke u to e tui au 'e sia'a ha'atau me'a 'e 'ai. He 'oku 'ikai ke tau ma'u 'a e loto ko iá 'a e loto ko na'e ma'u he'etau kau s poti he taimi ko mo e kau 'akapulu he taimi ko .

Lord Tu'i' fitu: Sea ki'i fakatonutonu p 'Eiki Pal mia.

Sea K miti Kakato: Me'a mai.

Lord Tu'i' fitu: Ko 'eku fakatonutonu ko e s poti 'a e fonuá ni he kuohilí na'e 'ikai makatu'unga ia 'i ha pa'anga. Pea tau 'o m lohi ai he 1973 'i 'Aositel lia ko e loto p ia na'e fakam 'opo'opo ka na'e 'ikai ke makatu'unga ia 'i ha pa'anga. Ko hono faka'osi Sea e ki'i fakatonutonu 'asi holo he *media* 'a e lau peh 'o tukuaki'i 'a Ha'amoana' a nau mole he 'osi 'a e S poti ko eni. Ka ko e ki'i fakahoha'a mo'oni eni ia Sea he'eku fa'a lele he taimi na'a ku ng ue ai he Pule'angá 'o 'i ai 'a e taimi mo e Pal mia ko 'o Ha'amoana he 'aho ko ia 'o ne talamai kia au, "na'e t puni matap 'a e Pule'anga Ha'amoana 'o he'ikai p to e fie ma'u ha fakaanga mei tu'a" 'o lava ai e fu'ng ue ko eni 'a Ha'amoana ko eni 'a ia 'oku fai ai 'etau fakatatau he taimi ni 'a e Pule'anga ko ení ki Ha'amoana he ngaahi fakalalakaka k toa p .

Sea K miti Kakato: M l .

Lord Tu'i' fitu: Ko e fehu'i, te tau tali p ke 'oua p 'oku toki fonu 'a e kane vai pea toki fai ha ng ue ? Ko e h 'a e fatongia totonu 'o e Pule'angá ke fai ma'a e fonuá ? Ko ia Sea m l .

Na'ina'i Pal mia 'i ai tu'unga fakatu'ut maki Pule'anga ka fai sipoti

'Eiki Pal mia: ... (mate maika)..... tu'unga fakatu'ut maki 'e 'i ai 'a e Pule'angá. Ko pea ko e fakatu'ut maki ko 'oku nau s pela maí ...

Sea K miti Kakato: Peesi fihá Pal mia ?

'Eiki Pal mia: Ko e n , 'alu ki he peesi 12 mahalo, hukehuke p 'oku 'i ai p te mou 'ilo 'oku 'asi p ia ai ko e ngaahi ...

Lord Tu'ilakepa: Sea, Sea ...

'Eiki Pal mia: Fakatu'ut maki ...

Lord Tu'ilakepa: Sea .

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Tu'ilakepa: 'Oku peh ke mau 'ai ha ki'i ui atu p Sea ke ke me'a mai.

Sea K miti Kakato: Me'a mai 'Eiki N pele fika ua 'o Vava'u.

Tokanga ki he founa ng ue 'a e Fale

Lord Tu'ilakepa: Ko e fie tokoni p ki he Feitu'u na, 'Eiki Pal mia 'ai e Minisit Pa'anga ke ne kumi e peesi mo e ngalivale 'etau t peití he 'oku 'ikai ke 'omai ha tali ki he fokotu'u tu'utu'uní 'Eiki Sea. Kuo tau kamata ke tau fakaava 'etautolu 'a e patisetí. Ko e me'a ko 'oku fai ki ai 'a e f me'a'akí ko e tohi tu'utu'uni ko na'e fokotu'u mai he 'e 'Eiki N pele 'o 'Euá pea mo e Fakafofonga Ha'apaí.

Sea K miti Kakato: M l .

Lord Tu'ilakepa: 'Oku ke me'a ki h ki he si'i faka'ofa 'a e 'Eiki Pal mia 'ene to e kumi e peesi kae me'a me'a p 'a e kau Minisit 'ikai ke nau me'a hifo ko f peesi fakavavevave koe'uhí ke tokoni ki he me'a 'a e 'Eiki Pal mia 'Eiki Sea.

'Eiki Pal mia: Ka u lau atu.

Sea K miti Kakato: Me'a mai 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: Ko e ngaahi u sia p palopalema fakalotofonua 'oku kau ki ai 'a e ngaahi fakamole lalahi na'e te'eki fakakau ki he Patiseti.

Lord Tu'ilakepa: Peesi fihá, peesi fihá 'Eiki Pal mia ?

Sea K miti Kakato: Pal mia.

‘Eiki Pal mia: Peesi 14. Tautaut fito ki he v henga ‘o e kaung ue pea mo e ngaahi fakamole ki he teuteu ...

Lord Tu’ilakepa: Palakalafi fiha ‘Eiki Pal mia fakamolemole ...

Sea K miti Kakato: 14.

Ngaahi uesia fakalotofonua ne te’eki fakakau he Patiseti

‘Eiki Pal mia: F . 2.5 f . Ka u to e lau atu mei mu’a. Ko e ngaahi u sia p palopalema fakalotofonua ‘oku kau ki ai ‘a e ngaahi fakamole lalahi ‘oku te’eki fakakau ki he Patiseti tautaut fito ki he v henga ‘o e kaung ue pea mo e ngaahi fakamole ki he teuteu atu ki he S poti ‘o e Pasifikí ‘i he 2019. ‘E hoko ‘eni ke makatu’unga ai ha fu’u fiema’u pa’anga lahi ki hono fakapa’anga ‘eni pea malava ke ne hanga ‘o u sia ‘a e tu’unga mapule’i ‘o e n pea mo vave ‘a e tupu ‘a e ngaahi n ‘o malava ke hoko ai ha palopalema ki he tu’unga malu ‘o e sekitoa ki he ng ue ki he ngaahi ng ue fakapa’anga p pangik ‘i he taimi lolotonga neongo ‘a e lahi ‘a e pa’anga ng ue pea mo e kei ma’ulalo p ‘a e tu’unga ‘o e ngaahi n *private*. ‘Eiki Sea ko e n ‘a Tongá ni kamata e t n he ta’u atu. Ka ‘oku ‘i ai ha taha te ne lava hang kiate au ko e 28 miliona ‘a e n t n ko ki Siainá. ‘Oku fakatokanga mai heni ‘e u sia ‘a e tu’unga malu ‘a e fonua. Ko ia ko u kole atu ...

Lord Fusitu’a: Sea k taki ko e ki’i fakatonutonu.

Sea K miti Kakato: Me’a mai.

Tokanga ki he kamata ke fakamalanga Pal mia he Fakamatala Patiseti

Lord Fusitu’a: Ko eni na’e me’a mai ‘a e ‘Eiki Pal miá ‘anenai he, ‘i he Fale Alea ‘oku kei fakahoko p s poti. Pea na’e to e me’a mai ‘oku kei fakahoko p ‘ langa ia ‘o hang p ko ‘oku fakahoko ‘a e s poti heni. Ka ko eni kuo me’a mai ia he *Budget Statement* ...

<002>

Taimi: 1430-1435

Lord Fusitu’a: kapau ‘e fakahoko ‘a e ‘u fakamole fakapa’angá ‘o hang ko ‘e hoko ha sipotí ‘e fakatu’ut maki ki he fonua ni. ‘A ia ‘oku fehanganagai e ongo fakamatala ko ia pea ‘oku ‘ikai mahino ki he motu’a ni pe ‘oku ai ha me’a peh .

Sea K miti Kakato: Me’a mai Pal miá.

‘Eiki Pal mia: ‘E hoko atu pe ‘a e teuteu ki he sipotí ka he ‘ikai ke fai ‘i Tongá ni. Ko e ‘uhinga ia ‘eku malangá. Te tau kei teuteu p kitautolu ‘e ‘ikai tuku e teuteú ia.

Tokanga ki he maumau’i Pal mia kupu 21 Tohi Tu’utu’uni Fale Alea

Lord Tu’i’ fitu: Sea, fakatonutonu. Ko e ‘uhinga ia ‘a e Tohi Fokotu’u Tu’utu’uni ko ke tali mai he Pule’angá ‘o fakatatau mo e lao na’e paasi he Fale ni ‘oku makatu’unga ai e Tohi Tu’utu’uni ko pea fai ai e me’a ‘a e ‘Eiki Pal miá ‘e mai ‘ene tali he ho’at ni. Pea ‘oku ne maumau’i e Kupu 21 ho’o Tohi Tu’utu’uni, ‘a e lea ng ue’aki he Fale ni ‘ikai ke ne fakahoko ‘a ‘ene kole ke ‘omai ‘a ‘ene talí. Kuo 2 eni ‘ene fai peh he Fale ni pea ‘oku tonu ke mea’i he ‘Eiki Pal miá tapu mo ia, ‘oua na’a tuput maki mai kia au, ko e hisit lia e Fale ni ko e ta’u lahi taha hení ko e ‘Eiki Pal miá ‘o Tongá. Ke te hanga ‘o fakatuhotuha lelei e taimí ‘i ha alea’i, ko e Lao Fakaangaanga eni, pea ko e lao ko ení, ‘oku ‘ikai ke to e alea’i ha me’a ka ‘oku alea’i e patiseti. Pea ko e ‘uhinga ia e Tohi Fokotu’u Tu’utu’uni ko na’e ‘uhinga pe ia ke tali mai he Feitu’u na’a e ‘uhinga hono ‘oatu ‘a e Tohi Tu’utu’uni ko , ka ko eni ia kuo tapa ia ki loto ki he patisetí. Na’e tonu ke tali mai ‘i he lea faka-Tongá ‘i he Kupu 21 ‘o e Tohi Tu’utu’uni ka ‘oku tonu ke mea’i lelei he ‘e ‘Eiki Pal miá ko e ‘Eiki ia ‘oku lahi taha ‘i he Fale ni pea ‘oku tonu ke ne ‘ilo ‘a e taimi ‘a e ng ue ho Falé Sea. M 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 Hou’eiki.

‘Eiki Pal mia: Fakamolemole Hou’eiki, ko e tohi ko na’e lau mai ‘anenai ke p loti’i ke ‘oua ‘e to e hoko atu ‘a e me’á, ko ia eni ‘oku ou feinga ke u tali atú. Fakamolemole kapau na’e ‘ikai ke lau mai e tohi ke u fanongo ki ai mo e kakaí, he ‘ikai fai atu ha tali.

Lord Tu’ilakepa: Ki’i fakatonutonu atu Sea. ‘Oku ‘ikai ko e tohi ia ke ‘omai ke p loti ke tuku ‘a e sipotí, ko e p loti ke tali ke hoko atu e sipotí.

Sea K miti Kakato: Ko ia ka ko e me’a ko ‘oku me’a mai ‘aki he ‘Eiki Pal miá ‘oku tali mai eni ‘o fakatatau ki he Tohi Tu’utu’uni ko na’e lau ‘anenai. Me’a mai Pal mia.

Tokanga ki he t folofola Tu’i ke fakapotopoto’i ngaue’aki pa’anga

‘Eiki Pal mia: Sea ka u tali atu ai leva. Ko e T Folofola ko ‘a ‘Ene Afió ko e fo’i me’a ‘e 3, pea ‘oku mou ‘osi mea’i k toa na’e ‘osi fai p lave ki ai, ko e Ako, ko e Langa Faka’ikon miká pea mo e Mo’uí. Hou’eiki na’e to e ‘asi he me’a ‘a ‘Ene ‘Afió, mou fakapotopoto. Lea mahu’inga e fakapotopotó. Ko e ‘uhinga e fakapotopotó, he ‘oku ‘osi ‘afio’i he Tu’í ‘oku ‘ikai ke ai ha’atau silini, ha pa’anga lahi. Ko e h e ki’i s niti ko ‘oku ma’ú, fiema’u he Tu’í ke tau fakapotopoto’i. Kuo u fokotu’u atu ko e Pule’anga ko ení mou ‘ofa mai ‘o poupou mai ki ai. Ke tau hanga ‘o fakapotopoto’i e ki’i s niti ‘oku ma’ú. He kapau na’a ku fokotu’u atu ki he ‘Ene ‘Afió he ‘ikai ke lava e sipotí, na’e mei lava pe ia ke t folofola mai, Pal mia ‘alu ‘o feinga’i e sipoti ke lava. Ko e ‘osi p ‘eku fokotu’u atú kuo folofola mai ia, tokanga ki he me’a ‘e 3 ‘oku ou tokanga atu ki aí.

‘Eiki Minisit Polisi: Sea, ki’i tokoni p ki he Pal miá pea m 1 e laum lie lelei.

Sea K miti Kakato: Mei ‘osi e Pal miá.

‘Eiki Minisit Polisi: Ko e tokoni pe ko e poupou ki ai ‘e Sea.

Sea K miti Kakato: Me’a mai.

Fokotu'u ke fakatonga'i & fakapatonu tali Pal mia ki he Fokotu'u Tu'utu'uni

Eiki Minisit Polisi: Tapu mo e Feitu'u na Sea. M l e laum lie ki he ho'at ni, kuo u fakatapu atu ki he Hou'eiki M mipa ho K miti Kakato Sea. Sea ko e Tohi Tu'utu'uni ko eni 'oku 'omai, Fika 3, Fokotu'u Tu'utu'uni, ko e fokotu'u ia 'oku mamafa Sea. Ko e fokotu'u ia ke hoko atu e sipoti hili hono fokotu'u mai he Kapineti, talamai he Kapineti kuo kaniseli. Ko e hoko atu mo e kaniseli Sea 'oku ai 'ene uesia he'etau patiseti. Ko e patiseti 'i he tui 'a e motu'a ni ko e taha ia 'i he lao mahu'inga taha 'i he fonua he 'oku t naki mai 'a e pa'anga mo e founa hono fakamoleki atu. 'Oku 'i ai ha ngaahi poini heni 'e ... a'u pe mahalo 'o 24 Sea kuo fokotu'u mahino mai he tohi. Ko e ngaahi poini ia 'oku ou tui 'oku totonu ke fai ha tali mahino ki ai. A'u 'o 23. Fakafika mahino mai 'e he Fokotu'u Tu'utu'uni ko eni Sea. Ko e lao ia ho Tu'utu'uni ho K miti kuo pau ke faka-Tonga e me'a kotoa. Pea ko 'eku fokotu'u Sea na'a laum lie lelei e Pal mia ke 'omai 'ene tali ki he ngaahi poini ko eni kae liliu faka-Tonga ke mahino. Pea 'oku ou tui Sea ko 'ene 'omai e tali ko ia 'o fakatauhua ki he tu'utu'uni, ki he Fokotu'u Tu'utu'uni ko eni, ngaholo e ng ue ho Falé. 'E oma 'aupito Sea. Ko hono u'hingá 'oku mo'oni e Feitu'u na, 'oku 'api'api e taimi pea 'oku mahu'inga. He'ikai ke lava 'o tukunoa'i 'a e Fokotu'u Tu'utu'uni he 'oku fu'u mahu'inga. Ka ko e kolé, 'aonga ke fai ha tohi tali ki ai 'o tufa, ko e 'uhingá he 'oku tufa ...

<003>

Taimi: 1435-1440

M teni Tapueluelu: ...fakafo'ituitui mai 'a e Fokotu'u Tu'utu'uni kiate kituatolu pea tali mai Sea. Ko 'eku fokotu'u ia ke 'i ai ha taimi ke ki'i tukuange kae fakatonga'i mai 'a e tali Sea. Ko e fokotu'u p pea mo e poupuu atu Sea. M l Sea.

Eiki Pal mia: M l . Ko 'eku fakahoha'a ko eni...

Tokanga ki he fakapotopoto hiki 67 miliona vouti potung ue Pal mia

Lord Nuku: Ko e tokoni p ki he'ene me'a. Ko 'eku fakatonutonu p koe'uhi ko 'ene peh ko ki he n . Kapau te tau sio ki he Patiseti. Ko e Potung ue ko 'a e Eiki Pal mia. Na'e hiki ia mei he ta'u kuo 'osi. Na'e pa'anga p 'e 8 kilu pe 2 kilu, ko e hiki ko he ta'u ni. Koe'uhi ko e fakapotopoto ko 'oku ne fakahoko mai 'Eiki Sea, 'oku fe'unga ia mo e pa'anga 'e 67miliona, ki he fakalalakaka ko 'o e S poti 67 miliona. Ko ena 'oku tohi p ko ena, 64 miliona fakalalakaka 'o e S poti – *Sport Development*.

Sea K miti Kakato: Peesi fiha ia?

Lord Nuku: 142. Pea ko 'ene hoko hifo ki lalo ai 'oku toe tafa'aki 'o e S poti 'a Tonga – *Institute* 'oku tanaki atu ki ai mo e 2.3miliona. Fakalukufua leva ki ai ko e pa'anga 'e 67 miliona Sea. Ko e hiki ia pea meihe pa'anga 'e 2 kilu 4 mano 'i he ta'u kuohili. Hiki 'aki 'a e 67 miliona. Pea ko 'eku 'uhinga p ki ai. 'Oku n eni? 'A e silini ko eni? 'I he fakapotopoto ko ena 'oku ke hanga 'o fokotu'u mai?

'Eiki Pal mia: Kataki fakamolemole, 'oku 'ikai ke u tui au ki he hiki ko ena, 'oleva p ke tau toki sio lelei ki ai.

Lord Nuku: Ko e fika eni ko 'oku 'omai 'i he tohi. Na'a tau 'osi lau 'uluaki 'a e Lao ko eni. Tau 'osi lau 'uluaki.

'Eiki Pal mia: Kapau p 'oku 'i loto ai 'oku to e fakam 'opo'opo mai 'a e 'u fakamole ki he Sipoti ko eni 'o fakataha'i ki ai, pea 'oku peh .

Lord Nuku: Ka ko 'eku fakahoko atu ko e fika eni na'a mou 'omai?

'Eiki Pal mia: Ko ia eni 'oku ou 'uhinga atu ki ai.

Lord Nuku: Pea ko e 'uhinga ia 'eku talaatu 'a e fakapotopoto ke hiki mei he 2 kilu....

Sea K miti Kakato: Mo me'a hifo ki lalo Hou'eiki.

Lord Nuku: ki he 64 miliona. 'Ai pe ke mea'i 'e he kakai e tu'unga 'etau feme'a'aki

Sea K miti Kakato: Me'a mai koe 'Eiki Minisit Mo'ui.

'Eiki Minisit Mo'ui Sea, ko e ki'i tokoni p pea tapu p mo e Feitu'u na. Tapu ki he Pal mia pea tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Hou'eiki N pele. Fakatapu ki he kau Minisit , kae 'uma' 'a e kau Fakafofonga 'o e Kakai Sea.

Sea, ko u ongo'i p 'e au 'oku t kehekehe 'a e fakamalanga pea ki he Fokotu'u Tu'utu'uni 'oku tau afe ki he Patiseti, pea 'oku ki'i movetevete Sea. Ko u tui ko e fo'i *issue* mahu'inga tahá ko e Fokotu'u Tu'utu'uni ko eni. Ko u tui 'oku mahu'inga ia Sea, ke tau t langa'i p 'e fai 'a e S poti? P 'ikai fai 'a e S poti, ka tau toki talanoa ki he Patiseti. Pea hang ko e Fokotu'u ko eni.

Sea, na'e lau mai p 'a e Tohi Tu'utu'uni 'aneuhu 'aneuhu p Sea pea ko e houa pe eni 'e 2

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu!

Lord Nuku: Sea, ko 'eku fakatonutonu. Ko e tali ko 'a e 'Eiki Pal mia. 'Oku 'i ai 'a e n pea 'e 'i ai 'a e faingat maki 'a e fonua. Pea ko e fika ko eni 'oku 'omai ki he S poit ko . Ko 'eku fehu'i ki ai p 'oku n ? Koe'uhi he 'oku me'a mai 'e faingatamaki 'a e fonua koe'uhi ko e n . Pea ko e 'uhinga ia 'eku fakatonutonu ia ki ai. 'Oku 'ikai 'uhinga ia ...ko 'etau lave holo kuo tau ala ki he Patiseti. 'Ikai!.Ko e tali pe ki he me'a 'oku me'a'aki mai 'e he Pal mia

Sea K miti Kakato: Tau foki meihe tu'unga ko ia ka tau sio ki he Fokotu'u Tu'utu'uni ke mou ki'i me'a mai ai. Ko e tali ia 'a e 'Eiki Pal mia fakalukufua 'ene tali fekau'aki pea mo e ...ka mou me'a mai, me'a mai 'Eiki Minisit .

Poupou ke toloi alea'i Tali Pal mia kae fakatonga'i ke ngaholo ng ue Fale

'Eiki Minisit Mo'ui: Ko e feme'a'aki 'aneuhu Sea, 'i he Tohi Tu'utu'uni ko . Pea 'oku tuku mai ki he houa efiáfi ni ke fai ha tali. Pea kuo me'a mai 'a e 'Eiki Pal mia, ko e me'á 'oku fakap langi. Ko u tui ko e ki'i taimi ko ia Sea, 'oku 'ikai ke fe'unga. Ka 'oku mahu'inga ke toloi

'a e *issue* ko eni kae fai hano liliu fakatonga, ke 'omai ke m 'opo'opo ke tau talanoa'i. Mahalo ko e me'a 'oku mahu'inga ia ko e S poti, ko e 'io p 'ikai. 'Osi ko ia, tau toki talanoa'i leva 'etautolu ia 'a e Patiseti mo e me'á. He 'oku tau fet 'aki 'i he tohi Fokotu'u Tu'utu'uni ko pea mo e Patiseti 'i he taimi tatau. Pea te tau fepakipaki p kitautolu ia ai Sea, 'o 'ikai ha fu'u me'a ia 'oku 'ikai ke m 'opo'opo ho Falé, ka 'oku tau fehokoki holo p , ka ko 'eku fokotu'u atu p ia Sea, pou pou atu ki he Minisit Polisi. Ke toloi liliu fakatonga, 'omai 'a e tali ki he fo'i Fokotu'u ko 'e 23.

Tokanga ha 'uhinga na'e fakap langi mai ai 'a e Tali Pal mia

Lord Nuku: K taki p 'Eiki Sea, ko 'eku kole p ki he 'Eiki Minisit Mo'ui. Ko e h e me'a na'e fakap langi ai 'a e tali? Ko e 'omai ia mei muli? Pea 'oku mea'i p 'e he Feitu'u na ko e Fale eni ...?

'Eiki Minisit Mo'ui: Ko e 'osi 'a e 12 mo e fai 'a e talanoa ko mei he 12 p ki he 'etau h mai 'i he ua 'e fakapotopoto nai 'a e taimi ko ia, ke 'omai ai ha tali fakalelei ki he Fale 'eiki ni ke fakahoko 'aki 'a e fatongia?

Lord Nuku: Ko 'eku fehu'i 'aku Sea. P ko e h e me'a 'oku fakap langi ai 'a e tali? Ko 'eku fehu'i p ia.

'Eiki Minisita Polisi... Ka u ki'i tokoni!

<004>

Taimi: 1440-1445

Lord Nuku: h 'oku 'omai ai me'a fakap langi 'omai ki he m tu'a Tonga, tu'utu'uni 'etau Fale Alea ko e faka-Tonga.

Sea K miti Kakato: Me'a mai 'e 'Eiki Minisit Polisi 'o tali mai 'a e hoha'a 'a e N pele Niua.

'Eiki Minisit Polisi: Tapu mo e Feitu'u na Sea, ko e ...

Lord Nuku: ...ko e fehu'i atu p ia.

Tali ki he 'uhinga 'omai ai tali Pal mia he lea fakap langi

'Eiki Minisit Polisi: ...*official language* ia 'a e Fale ni ko e lea fakatonga, ko e *language* ko 'oku ng ue 'aki 'e he Pule'angá ia ko e lea fakap langi. Ko e ngaahi fetohi 'aki ko he Pule'angá 'oku fakap langi, ko e ngaahi tohi mo e Tu'utu'uni K pineti 'oku fakap langi Sea. Ko e 'uhinga ia 'a e kehekehe 'oku 'omai 'a e ' *information* 'a e Pule'anga 'oku fakap langi p , 'oku 'ikai ke lava 'o liliu p mei he 12 ki he 2 Sea. Ko e 'uhinga ia 'o e kole, k 'oku mahu'inga 'a e Fokotu'u Tu'utu'uni ke fai ha tali kakato ki ai Sea. M l Sea.

Sea K miti Kakato: Sai 'e hou'eiki.

Vili Hingano: Sea ko 'etau tu'utu'uni ko eni na'e talu hono tufa 'i he efiafi 'i he ho'at Falaite. Talu mei he Falaite, Tokonaki, S pate, M nite eni Sea na'e tonu ke 'osi fakatonga mai 'a e tali ko eni.

Sea K miti Kakato: 12?

Vili Hingano: M 1 Sea.

Sea K miti Kakato: Ka u ki'i fakahoko atu 'e Hou'eiki, ko e tu'u ko eni 'oku 'ikai ke u to e lave'i 'e au p ko e h ko 'a e me'a ko 'oku tau lele ai. K na'e 'osi 'oatu 'etau ki'i Folofola ke 'ai 'etau k taki ke lahi kae nofo'ia 'a e laum lie 'iate kimoutolu.

Pea ko ia ai 'oku lave'i 'e he motu'a ni 'a e hoha'a mai 'a N pele fika 1 'o Vava'u fekau 'aki pea mo e ngaahi lea 'oku totonu ke tau fakahoko he Fale ni, he 'oku tali ia 'e he motu'a ni. 'A ia ko e me'a ko ko 'oku ou lave'i kapau leva 'oku mou fiema'u ke 'omi kakato 'a e tali 'a e Pal mia he 'oku ne fiema'u 'e ia ke ne 'omai, 'oku ne 'omai p 'e ia 'a e lea fakatonga, k 'oku 'ikai ke ne hanga 'e ia 'o fai 'a e tu'utu'uni ko 'a e Fale ni ke liliu fakatonga pea tufa mai, 'omai ki he Kalake ke sivi, 'a ia ko e taimi l loa ia hang ko e me'a ko eni ko 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Minisit Mo'ui, he 'ikai ke ma'u ha taimi fe'unga ia. 'A ia ko e kongia ia 'oku hoha'a mai ki ai 'a 12, na'e tufa atu 'a e tohi ni 'i he po'uli hifo 'o e 'aho Tokonaki, pea mou me'a moutolu ki he lotu 'i he 'aho S pate, ko e Falaite, pea 'oku ou tui ko e me'a ia 'oku tau ...te tau hoha'a ki ai, efiafi Falaite na'e tufa mai ai, k 'oku 'ikai ke fai ha tuli tonuhia ia ki he me'a ko eni 'oku me'a mai 'aki 'e 12, k 'oku mou 'osi mea'i p anga 'etau ng ue hotau Pule'angá ni, pea mo e 'aho ng ue ko 'oku nau ng ue ai.

K ko e ...kapau ko e tu'unga eni ho'omou feme'a 'aki, 'e tali 'e he motu'a ni ia ke tau toloi kae 'oleva ke 'omai 'a e tali fakatonga 'a e Pal mia pea 'omai leva ia ki heni ki he Fale ki he k miti ke nau alea'i, k kapau 'oku mou peh 'oku mou tali p me'a 'a e 'Eiki Pal mia ke fakahoko he 'oku 'omai fakatonga p Pal mia 'ene tali. K 'oku ou tui ko e me'a ia 'oku ou 'oatu ke mou me'a mai ai Hou'eiki. Minisit Pa'anga me'a mai.

Fokotu'u Pal mia 'oua to e liliu faka-Tonga 'ene tali

'Eiki Pal mia: Sea ka u faka'osi atu ai leva. 'Oku ou tui au ka tau ka to e tali ke 'ave 'o liliu pea 'ave ki he k miti 'e 'osi p taimi 'o e m hina ni ia 'oku te'eki ai ke lava 'a e me'a. 'Oku ou fokotu'u atu tuku ia 'oua 'e to e fai hano liliu, 'e tala 'e hai 'e to e hola 'a e me'a ko 'oku nofo p ia ai, 'ikai to e hola ia. Ko e me'a 'a Papua Niukini 'oku ou talaatu, me'apango ko 'ene fakap langi, k he'ikai ke to e lava ha taha tatau ai p te tau liliu fakatonga 'o to e liliu fo'i mo'oni ko ia p 'ikai. 'Oku tau fihia 'i he me'a fakatekinikale, k na'a ku faka'amu mai te mou loto fiem lie ke tau tali 'a e me'a ko eni. Tuku ki he tafa'aki he'ikai ke to e fai ha liliu 'oku mole taimi he 'oku vave 'etau ...to e si'i 'a e taimi, ka u malanga p au ia 'i he me'a ko eni he te u toki tufa 'e au ia 'a e me'a.

Lord Fusitu'a: Sea, ko e ki'i fakatonutonu atu atu 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Me'a mai.

Lord Fusitu’a: Na’e tu’utu’uni Sea ‘a e Fale Alea ko e ‘uhinga ‘etau toloi ki he efiāfi ni ke ‘ai mai ha tali pau, he kapau ko ia, ‘ai ke tau fou he founa, ‘ai mai ‘a e tali fakatonga, fakafou mai ‘i he Kalake he Fale pea ‘omi ki he k miti ke fai ha me’a ki ai.

Sea K miti Kakato: Me’a mai Minisit Pa’anga.

‘Eiki Minisit Pa’anga: Tapu pea mo e Sea, pea tapu ki he Sea ‘o e Fale Alea, kae ‘uma’ ‘a e ‘Eiki Pal mia .

Fokotu’u ke hoko atu ng ue ki he ‘asenita kehe e Fale

Sea ko e tofa hala ena ia ‘oku ke fai, k ko e ‘uhingá p ko e vakai p ‘a e motu’a ni ia ko e taimí, ko e ngaahi kaveinga ko eni ‘oku nau fema’uma’utaki, ‘e lava p ke fakahoko ‘a e ng ue ko eni ‘oku tu’utu’uni ki he Tohi Tu’utu’uni. Pea ‘i he taimi tatau p Sea, ko e ‘uhingá he na’e ‘osi ‘ senita’i p ia, ko e kole p ia ‘a e motu’a ni ke lava mu’a ke tau hoko atu tautolu ia ki he ‘ senitá ke tau kamata pea mei he ‘akauni fakalukufua ‘a e Pule’angá p ko e *Public Accounts*, 15/16. Pea ka lava ia pea tau toki hoko mai leva ai ke ‘oatu ‘a e *Budget Statement* ‘a e Fonua. ‘Oku ou tui ko ‘ene lava ko ia ko e maau mai ‘a e ng ue ko eni pea toki ... ‘e tokoni ki he t langa ko ‘oku fai. Ko e anga p fokotu’u fakakaukau atu Sea, ko e ‘uhingá mo e taimi. M 1 .

Sea K miti Kakato: Ko e fokotu’u eni ‘a e Minisit Pa’anga.

Lord Tu’ilakepa: Sea, ki’i fakatonutonu atu ...

Sea K miti Kakato: Me’a mai N pele fika 1 ‘o Tongatapu.

Lord Tu’ilakepa: Kuo h ‘a e fakatonutonu ia ko eni?

Fehu’ia p ‘e ‘alu pa’anga ‘e tanaki kuo paasi fakalao ki f kapau ‘ikai fai ha sipoti

Lord Vaea: Sea k taki ko e ki’i fehu’i p ki he ...

<005>

Taimi: 1445-1450

Lord Vaea : ... pea ‘oku me’a mai ‘a e Minisit Pa’anga ‘o Tongá, mahu’inga ia Sea. Pea ‘oku ou tokanga p au ke u ki’i fehu’i atu. Kapau leva he ‘ikai ke tali ke fai e Sipotí ‘i Tonga ni he 2019, kae tu’ul hoko p e Patisetí mo e founa t naki ko eni ‘oku ng ue’akí, kuo paasi fakalao. ‘E ‘ave e pa’anga ko ia ki f ? Ko hai te ne tokanga’i e pa’anga ko iá, kapau ‘oku ‘ikai ke tau *host* ‘a e Sipoti ko e 2019, kae tu’ul hoko p e lele ‘a e fu’u vaká, pea mo e t naki pa’angá, ‘e ‘alu e pa’anga ko ia ki f ? Fehu’í ia, Sea. M 1 .

Sea K miti Kakato : M 1 .

Tali ko e pa’anga mei he levi & tukupau folau ‘e tokoni ki he fakalalaka sipoti

‘Eiki Minisit Pa’anga : Tapu pea mo e Sea. Sea, ‘oku ou fakam l atu ki he fehu’i ko ení. ‘Oku kei laum lie lelei p foki e ongo fo’i Lao ‘e 2 ‘oku fakapatonu ki he Sipotí, pe ko hono *host* e Sipoti. ‘Uluakí, ko e Lao ko eni ki he *Levy*. Ko e silini ko iá, ‘oku fatongia’aki p , ‘oku t naki ‘e he Pangik , ‘o ‘omai p ia ki he Fale Pa’angá. Ko e Lao hono 2, ko e tukuhau ko ki he Fefolau’aki. ‘E ngalingali ‘e kamata ia he ‘aho 1 ‘o Siulai. Ko e pa’anga ko ení, hang ko e me’a ‘oku fai ‘e he ‘Eiki Pal mia, ‘e ‘omai e pa’anga ko ení, ke ne tokoni’i ‘a e fakalalakaka ko e sipotí. ‘A e pa’anga ko ení. ‘E t naki mai mei he ongo ma’u’anga ivi ko ení. Ko e fakalalakaka ko e sipotí, ‘oku fiema’u ha pa’anga ke fai’aki. M l .

Sea K miti Kakato : M l . Me’a mai N pele Fika 2 ‘o Vava’u.

Lord Tu’ilakepa : Sea, kole p ke u h fanga he fakatapu kuo ‘osi hono aofakí. Ko ‘eku fakatonutonu p au ki he Minisit Pa’angá ‘anenai, he’ene kole ko ke tau fai ha feme’a’akí. Na’e tonu ke ne kole ‘anenai ki he Seá. Ko e me’a ko ‘oku tukuhifo ‘e he Seá, ko e tukuhifo e Fokotu’u Tu’utu’uni ke fai ki ai e feme’a’aki, Sea. Pea kamata p ‘anenai, kuo u tu’u hake, Sea. ‘Oku ou lave’i p , Sea, ‘oku, pe ko e h hano fakalea e taha, ‘oku ‘ikai mahalo ke fu’u melie e motu’a ni ki he Feitu’u na. Fokotu’u ko eni na’a ku ‘oatu ‘anenai, ko eni kuo tau foki kotoa p ki he me’a ko na’a ku kole atu á. Fou mai e fougá ki he Feitu’u na, Ki he Sea, Kalake, pea fai hono fakapapau’i, pea toki ‘omai leva ki he K miti Kakató, ‘a eni kuo fokotu’u mai ‘e he Minisit Mo’uí. Pea ‘oku ou faka’amu p , ‘Eiki Sea, ki’i fakatokanga’i ange p , fakatokanga’i p na’a ‘oku ‘i ai ha’aku fel l ve’i mo e folofola ko ena ‘oku ke toutou lau mai ‘i he m m niti kotoa p . ‘Oku ou tui ‘aupito au ki he folofola ‘oku ke ‘omaí, ka ‘oku ne langa’i e fakatupu ‘itá, ‘o fepaki ia mo e folofola na’a ke ‘omaí, koe’uhí, he ‘oku ou kole atú, ‘ikai te ke tui e Feitu’u na ki ai, he ‘oku tau tui tatau mo e Feitu’una, pea aafe ‘etau me’á.

Ko e ‘uhinga na’e fai ai e feme’a’aki ki he Patisetí, ko e ‘Eiki Pal mia na’a ne kamata ‘a e me’a ki he ngaahi kupu ‘oku te’eki ai ngofua ke tau fai ha feme’a’aki fekau’aki mo e Lao ko ení, ‘Eiki Sea, neongo kuo tali hono lau tu’o 2, ka ko e tu’utu’uni, ‘a e mafai pule lahi taha he Fale ni, ko e ‘Eiki Sea e Fale Aleá, ‘Eiki Sea.

Pea ko ia, ‘Eiki Sea, ko e me’a ia ‘oku ‘oatu ai mo e ‘ fika, ‘e he ‘Eiki N pele mei ‘Eua, koe’uhí ko e h leva e fakam ’opo’opo te tau faí, koe’uhí ko e sio ki he kaha’ú? Hanga mai mo e teuteu totongi hotau mo’uá, Sea.

‘Eiki Pal mia, ‘oku ke mea’i lelei p na’a tau folau kotoa ki Siaina, pea fai e fehu’i ki Siaina, fekau’aki mo e mo’ua ko eni ko eni ‘a Tonga ni. Ko e tali ko eni ko ‘a e Paati Kominiusí, ki he ‘Eiki Pal mia, ka ko e Fakafofonga ‘o e ‘aho ko iá. Mou ‘ai ha noo ke piliona ke langa’aki e fonuá. Ko e tali mei ha tokotaha ‘oku fu’u mahu’inga ‘aupito ‘aupito he tafa’aki faka-kominiusi. ‘Oku, kiate au, mo ‘eku a’usiá, hangehang kiate au ‘oku ‘ikai ke nau fu’u tokanga kinautolu ki he n . Kuo ‘osi me’a mai ‘e he ni’ihi ko ení. Ko e n ko ena ‘oku mo’ua ko ‘a Tonga ni, ‘oku tatau p ia mo e fu’u fale ‘e taha, ‘enau langa he fonuá. Ko e ki’i kongasí’i p e ia. Pea kapau ‘oku tau hanga ki he ...

‘Eiki Pal mia : Sea, fakatonutonu.

Sea K miti Kakato : Ko e ki'i fakatonutonu eni, 'Eiki N pele. Me'a mai ho'o fakatonutonú, 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia : 'Oku kamata e t e n ia ki Siainá, 'oku kamata he ta'u kaha'ú. 'Osi tu'u ia h . Ko e kole ko na na'e faí, 'osi fai p e kolé ia. 'Ikai ke nau tali ia 'enautolu. Ka ko 'eku fokotu'u atu kia koe. Ko eni kuo tu'u heni ke kamata, kuo 'osi, femahino'aki mo Siaina, kamata he ta'u kaha'ú.

Sea K miti Kakato : Pal mia. Me'a mai koe, N pele.

Lord Tu'ilakepa : Kapau 'oku kamata he ta'u fo'ou, ko e h e me'a kuo ...

<006>

Taimi: 1450-1455

Lord Tu'ilakepa: ...'Oku to e hanga ai ke fakamoleki hotau ivi ki ha langa fakalalakalaka ma'a e sipoti kae hili ko ia 'oku 'i ai hotau ngafa fatongia ki he teuteu e t n ko eni Sea. 'Oku ki'i tu'u t kehekehe 'a e ' hala 'oku me'a mai 'a e Pal mia ia h , fou atu 'a e Hou'eiki ko h , me'a atu 'a e Hou'eiki ko h , pea 'oku 'ikai ke tau fetaulaki tautolu 'i he anga e feme'a'aki he efiafi ni 'Eiki Sea, kapau ko ia ko e t e n he ta'u fo'ou, k kiate au 'i he'eku ongo'i totonu 'Eiki Sea 'oku 'i ai p hotau faingam lie 'o tautolu he fu'u fonua lahi ko eni, 'oku ou mea'i p 'emoutolu Hou'eiki kapau te tau fakaava 'a e faile ko ia p ko e tu'unga 'o e Pasifiki he taimi ni 'oku fe'au'auhi 'a e ' fonua lalahi p ko hai te ne ma'u 'a e Pasifiki 'Eiki Sea. Pea kapau 'oku nau fe'au'auhi me'a ni 'e fai 'e Siaina ha me'a pehe ni 'i he kaha'u, pea kuo 'osi onгона he fonua pea kuo 'osi mea'i he kakai 'a e 'uhinga 'a e n ko eni. 'Ikai ke tau fie lave ki ai he ko e hisit lia mamahi ia e fonua ni, pea ko e me'a na'a ku lave ai 'aneuhu h kuo faingofua ai ke tau t 'a e n na'e fakakaukaua ha ni'ihi fakavalevale 'aho 'aneafi ke tutu fakalukufua e fonua ni ko e n ia 'oku 'uhinga ko ke tau t he ta'u fo'ou, kae 'ikai ke tau ng ue fakataha ke langa faka'ekon mika e fonua ni.

'Eiki Minisit Polisi: Ki'i fakatonutonu atu Sea

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu eni N pele

'Eiki Minisit Polisi: Tapu mo e Feitu'u na Sea pea tapu p mo e 'Eiki N pele, ko e tu'o ua eni hono 'ohake 'a e me'a ko eni 'o peh na'e fakakaukaua ne uki ha ni'ihi ke tutu 'a Nuku'alofa Sea, na'e 'osi fai 'a e hopo ia he me'a ko eni, k toa e ni'ihi ko 'oku tukuaki'i na'e hao ia Sea ko e ki'i fakatonutonu ia ke ma'u 'a e poini ko ia Sea.

Sea K miti Kakato: Ko e fakatonutonu

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea 'ikai ke u lave au ki he kakano 'o e ' hopo 'Eiki Sea he 'oku tapu ia he Fale ni k ko e tu'unga 'o e n na'a tau fai tu'unga he fa'ahinga fakakaukau fakavalevale ko eni 'Eiki Sea. Ko 'etau fou mai eni he taimi ni ...

'Eiki Pal mia: Ki'i fakatonutonu atu mahalo ko e laka hake he tu'o 10 'a e toutou 'ai 'a e me'a

ko eni, ko 'eku fakatonutonu, na'e 'osi fai 'a e hopo, pea ko e hopo ko na'a mau kamata mei lalo mei he taupotu taha 'alu 'alu 'alu 'o a'u 'o Fakamaau Tangi hao, ko e h ko 'a e me'a 'oku toutou tala he mat pule ko eni.

Sea K miti Kakato: Mo me'a hifo kae fakahoko atu

Vili Hingano: Fakatonutonu atu Sea

Sea K miti Kakato: 'A e mahino 'a e motu'a ni, me'a ko eni 'oku me'a ki ai 'a e ...ko e me'a 'oku me'a ki ai 'a e N pele Fika 2 'o Vava'u.

Vili Hingano: Sea fakatonutonu atu

Sea K miti Kakato: Ki'i talitali hifo ko e 'osi p eni 'oku ke me'a mai.

Vili Hingano: M 1

Sea K miti Kakato: Fekau'aki pea mo e tutu ko 'ene 'uhinga 'a'ana ki he vela ko 'a Nuku'alofa k 'oku 'ikai ke ne lave na'e 'i ai ha taha na'a ne hanga 'o fa'u ke ne hanga 'o fai 'a e ng ue ko eni k ko e fo'i maumau 'oku 'uhinga ki ai 'a e Hou'eiki ka ke me'a mai koe 12.

Vili Hingano: Sea fakatapu atu ki he Feitu'u na tapu atu ki ho K miti 'Eiki, ko 'eku fakatonutonu Sea ko e h 'a e fel ve'i 'a e me'a ko eni pea mo e sipoti pea mo 'etau Tu'utu'uni Faka-Fale Alea ko eni 'oku fai ki ai 'etau t langa.

Sea K miti Kakato: 'A ia ko ho fehu'i ia?

Vili Hingano: 'Ikai ko 'eku fakatonutonu atu ko e h e me'a 'oku fai ai 'a e feme'a'aki 'i he 'isi ko eni 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane fel ve'i mo 'etau sipoti Sea.

Sea K miti Kakato: Sea 'a ia ko e

'Eiki Minisit Mo'ui: Sea ko e ki'i tokoni atu p Sea, tapu p pea mo e Feitu'u na

Vili Hingano: M 1 Sea

Sea K miti Kakato: Me'a mai Minisit

'Eiki Minisit Mo'ui: Hou'eiki e K miti Kakato Sea, 'oku ou faka'amu p au ia Sea ke tau huke e peesi ko ia ka tau to e sio atu ki he mama'o. Ko e toutou 'ohake ko eni e vela pea mo e tutu 'o Nuku'alofa na'e 'i ai p 'a e fekaukau'aki faka'amu au Sea he 'ikai ke tau to e lava tautolu 'o fakafoki ko e n ia kuo fai. Ko 'etau faka'amu ia ke 'oua to e fai ha t e n , ko e faka'amu ia 'oku tau fie ma'u, kapau 'oku fie ma'u ia he Pule'anga Siaina ke fakahoko 'ikai ke to e 'i ai ha'atau to e fili, k 'oku ou tui Sea ko e me'a 'oku mahu'inga ia heni Sea ko e Tohi Fokotu'u Tu'utu'uni ko te tau l l a tautolu Sea, ko e kole ko Tohi Tu'utu'uni ko ke fai e sipoti, 'oku fakahoko atu he Pule'anga he 'ikai ke fai e sipoti, 'a ia 'oku ua e ongo faha'i. 'Oku ou tui ko e 'isi mahu'inga ia

ko ke tau fai mo tau t langa ai p 'e fai e sipoti p 'ikai fai e sipoti, pea 'osi leva ko ia pea nonga leva 'a e ki'i tahi te tau folau ai he Patiseti, he 'oku ou tui te tau fe'unuaki holo p kitautolu ia k ko e kakano 'o e 'isi 'oku tau tau talanoa'i he 'aho ni ko e sipoti p ko e fai e sipoti.

Sea K miti Kakato: M 1

'Eiki Minisit Mo'ui: Ko e 'alu ko 'a e ngaahi fakamole ke fai e sipoti kapau 'e fai tau peh p ko e 'alu atu 'alu atu pea hoko 'e to e lahi ange 'a e fakamole, k 'oku faka'amu ke tau fai ha lau ki ai 'a e Fale Alea he 'oku ou tui 'oku mahu'inga ko e 'isi mahu'inga ia pea 'oku mahu'inga ia ke talanoa'i ke fanongo mai ki ai 'a e kakai 'o e fonua, ko e me'a ia 'oku hoko he Fale Alea 'o Tonga 'oku tali ke hoko atu p 'oku 'ikai ke hoko atu, neongo 'a e tali ia ko mei he Pule'anga ...

<007>

Taimi: 1455-1500

'Eiki Minisit Mo'ui: .. ko e 'ikai ke nau loto ke fai 'a e sipoti. Mahu'inga ke tau talanoa'i p 'e fai p 'ikai pea tau hoko atu Sea. Ko e ki'i tokoni p ia.

Alea'i Fokotu'u Tu'utu'uni

Sea K miti Kakato: M 1 'Eiki Minisit kae kamata'i mai 'e 15 'etau talanoa ki he Fokotu'u Tu'utu'uni.

S miu Vaipulu: Tapu mo e Feitu'u na Sea mo e Hou'eiki M mipa 'o e K miti. 'Eiki Sea, ko e me'a ko ia na'e tukuhifo mei he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, ko e Fokotu'u Tu'utu'uni ko eni. 'I he taimi ni, kuo tau h holo. Ko au 'Eiki Sea 'oku ou poupu au ki he fokotu'u ko ia na'e fai 'e he 'Eiki Minisit Polisi, poupu ki ai 'a e Minisit Mo'ui. 'Omai 'a e talí, fakatatau ki he Fokotu'ú, pea fai ai 'a e feme'a'aki 'a e Fale ni. Mahino 'aupito p 'oku vave 'a e taimí, ka 'e 'ikai ke ma'a ha fai tu'utu'uni 'a e motu'a ni ki ha Patiseti 'oku ne loiaki'i 'a e fonua mo 'Ene 'Afio, Ke toki fakatonutonu ki mui, p 'e 'ai 'a e h , kae tuku hotau tefito'i fatongia 'i he Fale ni. Ko ia 'oku ou fokotu'u atu 'e au 'Eiki Sea, tali mai fakatatau ki he Fokotu'ú, kae nounou 'etau ng ué, pea 'e vave, koe'uhí kapau 'e fai tu'utu'uni 'a e K mití ke tuku ki he Fale Alea, tukuange 'e he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'a e taimi ko 'e fiema'u ai 'a e me'a ko eni. Ko e fo'i 'uhinga ta'efakapotopoto mo'oni ke peh mai 'e taha, 'oku tali faka-Pilitania. Ko e h , ko e kau p langi 'oku nau 'i he 'Ofisi 'o e Pal mia? 'Eiki Sea, 'oku talamai 'e he Kupu 51 ko ia 'o e Konisit toné, kupu si'i (1) "pule 'a e Kapinetí ki he *Executive power* k kuo pau ke nau 'omai ki heni," *collective*, ko 'enau tu'utu'uni 'e fai ia pea 'e 'omai ki he Fale ni. Ko e taimi ni, tau fanongo he Tu'utu'uni ko ia hotau fonua ni he 'aho ní, toki tala tu'utu'uni mai 'a e 'Eiki Pal miá mei Nu'u sila, 'oku peh . 'Omai 'a e 'uhinga 'uluakí ko e pa'anga, faai atu, faai atu, a'u ki he taimi hokó, 'omai 'a e 'uhinga kehe. Kuo a'u eni ki 'aneuhú, 'oku 'omai 'a e 'uhinga kehe. 'Oku 'ikai ko ha tu'unga ia ke tau tali'aki ki he kakai 'o e fonua, ha tali 'oku fehikitaki holo 'Eiki Sea, 'e faifai pea 'e mamulu.

'Eiki Pal mia: Fakatonutonu atu.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu eni Vava'u 15.

S miu Vaipulu : 'Io.

Fakamahino Pal mia 'ikai ha pa'anga fe'unga Pule'anga ke fai'aki sipoti

'Eiki Pal mia : Sea 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha kehe he'eku 'u talí k toa, 'oku nau tefito taha p he pa'anga. P 'oku ma'u ha pa'anga ke fai'aki 'a e Sipotí, ko ia p . Neongo 'oku l loa 'a e fu'u fokotu'utu'u mai ko ení, ka 'oku nau ha'u k toa p 'o fakatahataha'i mai, p 'oku 'i ai ha pa'anga fe'unga. Ko e tali ko ia 'oku ou 'oatú, 'oku ou talaatu 'e he Pule'anga ko ení, 'oku 'ikai ke 'i ai ha pa'anga fe'unga ke fai'aki 'a e Sipotí, 'osi. Ko e tala ko eni 'o peh na'e kehekehé, 'ikai ke toe.. tatau p .

Sea K miti Kakato : M l 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia : Ko e tala ko ia na'e kehekehe, 'ikai kehekehe ne tatau p . Nau hu'u taha p 'o nono'o 'ikai ha pa'anga. 'ikai ke u 'ilo 'e au p ko e h 'a e me'a 'oku 'uhinga ki ai 'a e mat pule ko eni.

Sea K miti Kakato : M l .

Fiema'u ke l e toka'i & faka'apa'apa he feme'a'aki

S miu Vaipulu : Ko e Fakafofonga au 'o e Kakai, pea 'omai ha me'i faka'apa'apa ki he fili na'e fai 'e he kakaí 'iate au. 'Oua 'e tali pehe'i mai. Ke talamai ko e tokotaha au, 'oku tapu ia he Tu'utu'uni 'a e Fale. Ke fa'ifa'iteliha p ha ni'ihi 'i he Tu'utu'uni Ng ue 'a e Fale. Ko u kole atu Sea, 'ai mai 'a e talí, fakatatau ki he me'a ko ia 'oku fokotu'u mai 'i he Fokotu'ú, pea fai ai 'a e feme'a'aki 'a e Fale ni. M l 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato : M l me'a mai 'Eiki Minisit T naki Pa'anga.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga: 'Eiki Sea tapu mo e Feitu'u na, tapu mo e 'Eiki Pal miá, peh 'a e fakatapu ki he Hou'eiki Minisit . Tapu ki he Hou'eiki N pelé, kae 'uma' 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai. 'Eiki Sea ko e tu'u hake p 'a e motu'a ni ke ki'i pou pou p ki he tali ko ia 'a e 'Eiki Pal mia. Lahi 'a e ngaahi 'uhinga kehekehe ka te tau mate p ki he pa'anga. Ke 'oatu p 'a e ki'i fakat t ko eni. Ko e fokotu'utu'u ko eni kuo 'omai, fokotu'u foki ke ta'ofi, 'a e hoko atu 'a e Sipoti, pea 'oku ou pou pou au ia ki he ..

Sea K miti Kakato : 'Eiki Minisit , tau ki'i m l l ai ka tau toki hoko atu 'anai.

(Na'e ki'i m l l heni 'a e Fale)

<008>

Taimi: 1520-1525

S tini Le'o: Me'a mai 'a e Sea K miti Kakato

Sea K miti Kakato: Tapu pea mo e Pal mia 'o Tonga. Fakatapu ki he kau Hou'eiki N pele fonuá. Fakatapu atu ki he Minisit Kapinetí kae peh i he kau Fakafofonga e Kakaí. M l mu'a

Hou'eiki e kei fakalaum lie lelei kimoutolu, kei ma'u ha ivi ke fakahoko'aki e fatongiá. Mou me'a mai 'i he'etau polokalama 'i he Tohi Tu'utu'uní. Kae 'oange mu'a e 'uluaki faingam lie ma'a e N pele Fika 1 'o Vava'ú, pea ka hili ko iá, hoko mai e Fakafofonga Fika 17, pea toki hoko mai e Minisit T naki Pa'angá.

Lord Tu'i' fitu: Tapu mo e Feitu'u na Sea. M 1 'aupito e ma'u taimí.

'Eiki Minisit Polisi: Sea, k taki p Sea, ko e motu'a ni na'e lolotonga fakahoha'a 'anenaí.

Lord Tu'i' fitu: Sea ko e Feitu'u na 'oku tu'utu'uni he Falé.

'Eiki Minisit Polisi: M 1 Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 Minisit .

Tokanga ki he 'ikai tauhi tu'utu'uni fekau'aki mo e Lao 'o e Sipoti na'e fokotu'u he Falé

Lord Tu'i' fitu: Sea ko e fakamahu'inga p 'e he motu'a ni ia 'a e tu'utu'uni e Fale ni fekau'aki mo e Tohi Tu'utu'uní. Ko e Tohi Tu'utu'uní 'oku t loto ia 'i he lao 'a eni 'oku fokotu'u mai 'i he Lao Fakaangaanga ko eni he Patisetí, ko e pa'anga lahi taha 'oku fakamoleki he Patiseti 'i he ta'u fakapa'anga ko eni he ta'u fo'ou, 'oku na laine fakataha p 'oku na ng ue fakataha mo e taukave 'a e Tohi Fokotu'u Tu'utu'uni ko . Kapau 'e to'o 'e Tohi Tu'utu'uni e me'a 'oku fokotu'u ko , he 'ikai kakato e laó ia 'i loto ko . Ko e me'a ko 'oku fokotu'u mai 'e he Pule'angá ia, 'oku 'ikai ke 'i loto ia h . Ka ko e mafai ko ke lele 'a e sipotí 'a ia 'oku taukave'i he Tohi Tu'utu'uni ko ení, ko e ta'ofi ko 'a e Pule'angá 'oku 'ikai ke 'asi ia 'i he Lao 'o e Sipotí na'e fokotu'u ho Fale ni Sea. Pea ko 'ene to e hoko atu ko eni 'a e ng ue p , kaniseli e Sipoti e Pasifikí, na'e fakataumu'a ki ai 'a e lao na'e fokotu'u ho Fale ni, mo e ' ng ue 'o e t naki pa'anga ko ení, kae kei hoko atu p ng ue ia ki he sipotí, 'oku fakalao ange 'a e Fokotu'u Tu'utu'uni ia ko mo e me'a 'oku tohi'i 'i loto ko e Lao Fakaangaanga ho Patisetí, mo e ta'ofi ko eni kae kei fai ko ng ue. Ko ia ai Sea ko u peh , 'oku hala fakatekinikale ke tau ha pasi pea tau hifo mei he pasí 'o to e kakau fakaholomui, he ko e mahu'inga ia e tu'utu'uni ho Fale ni Sea.

Ua, ko e ngaahi fakamatala 'ea ko eni 'oku 'omai ko eni ke fai'aki hono ta'ofi, 'a e tonu p 'a e lao 'iate ia na'e paasi he Fale ni, mo e me'a 'oku fai hono pole'i mei he Tohi Tu'utu'uni ni, 'oku 'ikai totonu ia ke tau lele ki he kaha'ú, pea tau tautolu 'o fakamatala 'ea mei he 2013 mei mui, hala ia, ke ng ue peh ha Pule'anga pea tau to e, tau 'o tu'u 'i mu'a ke tau heka pea tau fakapaasi ke lele ki mu'a e me'á pea tau to e tautolu 'o 'omai e 2013 ke fai'aki 'etau *forecast* ha fonua.

Ko hono uá Sea, 'oku ongo'i 'e au e pelepelengesi 'i loto e Fokotu'u Tu'utu'uní, na'a fai 'etau fiema'u fakafo'ituitui, 'a kitautolu Tonga fakalotofonuá pea maumau ai 'a e hang ko e fokotu'u 'i loto h , 'a hotau v feng ue'aki pea mo e Pasifikí. He ko 'etau v ko mo e fakam m ni lahi, 'oku fakakongokonga pea ko hotau ' takai eni e *regional* eni. Pea kapau 'oku 'ikai ke tau ng ue fakataha mo e *regional*, 'e founa f f ha'atau ng ue, tau 'unu hake ki Nu'usila mo 'Aositel lia, 'oku na ki'i mama'o hake kinua he sitepu 'oku nau tokoni mai kia kitautolu. 'Oku ou tokanga ki he'etau v faka-Pasifikí. Pea nau pou pou'i hang ko e me'a 'a e 'Eiki Pal mia, 'a e tapa ko eni e

feinga ki Papua Niukini, faka'ofu'ofa e feinga e 'Eiki Pal mia, ka na'e 'ikai fou mai ia 'i he fokotu'u ko eni. Ko e fo'i ng ue fakafo'ituitui faka-Kapineti p ia 'a e 'Eiki Pal miá pea 'oku tonu ke kole fakamolemole 'Eiki Pal mia he'ene fo'i ng ue ta'elava ko iá, ki ho Falé. Ko e 'uhingá na'e m fana 'a e feng ue'aki mo Papua Niukini pea hanga ki ai e *direction* 'a e Pule'angá he *Cabinet*, pea fai e fefolau'aki 'a e Pule'anga mo e Pule'anga he ongo taki ko eni, pea 'ikai lava 'a e fo'i alea ko eni. Kau ia he fo'i mole mo e ongo'i hotau langilangi...

<001>

Taimi: 1525-1530

Lord Tu'i' fitu: ... faka-Pasifikí. 'Oku 'ikai ke tau lava 'o fakakakato 'a e tau alea mo Papua Niukini. Tuku p fanga ki'i me'a fakatekinikale fakapolitiki ia k na'e t kakato atu 'a e Pule'anga Tongá 'etau f ng ue'akí. Kau eni 'i he ngaahi ongoongo 'oku 'ikai ke sai ki hotau ' takaí hotau fonua ni.

Ua Sea, ka 'ikai ke lava e S potí ni 'ikai ke u lave'i 'e to e 'ilo'i 'a Tonga ni he Pasifikí. Neongo ko e fonua p eni 'e taha ko e fonua taki faka-Tu'i mo hono tukufakaholo 'oku tu'uloa mo e anga hono talanoa'i 'i he Pasifikí ko u peh , kau eni 'i he ngaahi ng ue fakatekinikale 'e mole ai 'a e ngaahi lelei 'a hotau ki'i fonua ni. Na'a mo e *SPC* mo e ' kulupu fakam m ni lahi 'oku 'i Fisí ko e l atu p ha'atau me'a te nau 'uluaki lomi'i mai p , vakai na'a hang ena ko e S potí.

Ko 'eku kolé ki he 'Eiki Pal miá kuo lahi e fu'u taimi na'e tonu ke fai ai 'a e ng ué ni mo hono fakapotopoto'i 'a e tu'utu'uni ko eni. Ko e h na'e 'ikai ke fai ai ki mu'á kei taimi, Kae tuku 'a e ta'ofi e S potí 'uhinga ai e lao ko eni 'oku 'uhinga ke to'o ki tu'a mei he Patisetí kae kei fai p 'a e ng ue, ta'efakalao ia!

'Eiki Pal mia: Sea kau ki'i fakatonutonu.

Sea K miti Kakato: Hou'eiki ko e fakatonutonu .

Lord Tu'i' fitu: ... Sea kae me'a mai 'a e Pal mia m l .

Sea K miti Kakato: M l .

Tali Pule'anga fekau'aki mo e holomui 'a Tonga mei he sipoti

'Eiki Pal mia: Mahalo ko u fie lave atu p ki he 'uhinga ko na'e ki'i t mui ai hono fakalea atu ke holomui 'a Tonga ni. Na'e toki ma'u mai 'a e fakah mei Papua Niukini 'i M 'uluaki uike 'o e ta'u ni. Ko e 'uhinga ia ko na'e fai ai 'a e tali fuoloa ke nau fakamahino'i mai he na'a nau 'osi pal mesi mai te nau 'omai 'a e 49 pa'anga ko e kina pea ko hono liliu faka-Tonga ko e 33. Kapau na'e sinaki mahino mai e me'a ko eni he ta'u 'e, kamata'anga 'o e ta'u kuo 'osí he 'ikai ke 'i ai ha palopalema. Ka na'a tau tatali fuoloa ki he Pule'anga ko eni ke nau fakapapau'i mai pea toki 'omai 'i M 'o e ta'u ni t mui ia.

'A ia ko e anga ko 'o e, hang ko ho'o fakamatalá ko e 'uhinga ia na'a tau ki'i tolotoloi aí kae 'oleva ke nau fakapapau'i mai pea ko e fakapapau'i mai eni nau hanga ai 'o talaatu ko 'e toki

talaatu toki, ko e lea ia 'enau tama ko he sipotí 'i hono faka'eke'eke ia heni 'i he *press conference* na'e fai pea he 'ikai lava 'a e fai e me'a ki Tongá. Mahalo p te mau ala tokoni atu p 'i he *provide* mai e *human resource* hang ' fanga ki'i tokoni faka... ko e me'a ko ki he ngaahi langa ko na'a nau 'omaí 'a e fo'i 33 milioná 'oku 'ikai ke lava ia. Ka 'o kapau na'e s naki fakah mai ki mu'a mahalo p na'e mei vave p 'a e tali atu 'a e Pule'angá k ko e 'uhinga ia na'e ki'i t mui ai k taki.

Sea K miti Kakato: M 1 . Me'a mai fika 17 Niua.

Fe'ao Vakát : M 1 . Tapu p mo e Feitu'u na Sea tapu atu ki he Hou'eiki M mipa 'o e K miti Kakato. Sea ko u fiefia lahi he'eku lave'i atu 'oku me'a mai 'a e Tokoni Pal mia kae 'uma' 'a e 'Eiki Minisit Ng ue mo e Minisit Mo'ui neongo na'e, na'a nau ki'i tengetange 'aneuhu ka 'oku nau mo'ui lelei laum lie lelei mai he efiafi ni Sea.

Sea ko e, ko u fakahoha'a p Sea 'oku lahi e me'a ke u fie lave ki ai Sea ka ko u faka'amu p ke u fakahoha'a p 'i he 'uhinga 'oku 'i ai 'a e faka'amu ko mo e kei tui 'a e motu'a ni Sea mei he kamata'angá 'oku totonu ke fakahoko mai 'a e S potí ke tau hanga 'o *host* 'i Tonga ni. Pea pango p 'oku, kuo me'a 'a e 'Eiki Pal miá pea mo e Pule'anga kae tuku p mu'a Sea ke u fai atu p ha ki'i hoha'a fakalaulaunoa p 'a e Fakafofonga 'a e ongo motu mama'o.

Sea ko e 'uhinga 'a e mu'omu'a ko Sea 'a e vivili ko 'a e ngaahi fonua p ko e ngaahi *city* p ko e ngaahi kolo lalahi 'i m m ni ke nau hanga 'o *host* p te nau talitali 'a e sipoti 'uhinga mu'omu'a, tupu faka'ekon mika lelei e fonuá ai. 'UHINGA mu'omu'á ia Sea 'o anga pehé ni Sea. Neongo e lahi 'a e lahi 'a e fakamole ko eni ko 'i he, ki hono langa mo hono teuteu'i 'a e kau s potí Sea k ko e ng ue ko iá 'oku tu'o taha p pea hoko atu leva. Lahi 'a e fa'a me'a hake 'o peh 'e 'osi pea li'aki Sea.

Mahalo ko e fakat t mo'oni ko e *swimming pool* ki he'etau kau kakau. Sea ko e 'aho ni ko 'ene 'osi ko 'a e 'akapulu kapau te mou fa'a me'a hake p 'osi ko 'a e 'akapulu he Tokonaki me'a hoko ko 'oku nau fai he 'aho 'e taha ko e 'o kakau he *swimming pool*. 'o kakau he *swimming pool* pea 'oku nau, 'oku hanga leva 'e, 'onau *recover* lelei ange ai Sea. Taimi ko 'e tui he 'ikai ke li'aki e ngaahi ' me'ang ue tukukehe 'a e ngaahi ' me'a kehe. Sea lahi 'a e ngaahi ' me'a faka'ekon mika lelei 'e tokoni ki he fonuá k ...

<002>

Taimi: 1530-1535

Fe'ao Vakát : kapau te tau hanga 'o *host* e sipotí heni. Tukukehe ange Sea te tau langa 'a 'etau ngaahi naunau sipoti mo e ngaahi *stadium* 'o tu'u ke tau ng ue'aki pea tau lava leva 'o *host* 'a e ngaahi *event* lalahi 'i he kaha'ú Sea. Lahi p 'a e ngaahi lelei taimi nounou kae 'uma' e ngaahi lelei 'oku to e ki'i l l a ange Sea, kae hang ko e me'a ko na'a ku lea ki ai 'anenaí, neongo 'e 'i ai 'a e ki'i fakamole ki he ngaahi me'a ko iá Sea.

Ngaahi lelei 'e ta'im lie ai 'a Tonga ka fai e sipoti

'A ia ko e 'uluakí eni Sea, me'a na'a ku lave ki aí, te tau langa 'etau *stadium*, Siaina ena 'e tokoni

mai pe ia 'i hono langa ko ia 'o Tonga *High*, pea neongo ko eni kuo *withdraw* 'a *Papua New Guinea* Sea pea mo e pa'anga 'e 33 miliona tokua. Sea kuo u tui au he taimi ni, te tau lava pe 'o holoki ke 10 miliona, kae 'oua 'e langa ia ke hang ko e tu'unga ko 'o Ha'amoá mo e tu'unga 'o Fisí, 'o hang ko e me'a ko eni 'a e 'Eiki Pal miá. Kole fakamolemole atu pe ki he 'Eiki Pal miá he tafa'aki ko iá.

Sea ko e ngaahi 'aho ni 'o lele mai Sea, teuteu lelei atu e ngaahi kautaha *taxi*, kautaha pasi, ko e ngaahi kautaha, feinga ke langa e ngaahi h tele, ko e 'uhingá ko e sipotí. Sea 2007 na'a tau hanga 'o tokanga'i e *Forum* 'i Tongá ni, nounou e ngaahi loki e h telé mo e ngaahi m telé 'o Tongá ni. Si'isi'i. 'A ia ko e tu'u ko ení Sea, he'ikai ke fai ha mateuteu ia ki heni, 'ikai ke u tui te tau to e lava 'o tokanga'i ha ngaahi fu'u *event* lalahi hang ko e me'a na'e toki fakahoko 'e Ha'amoá he 2014 'ap pe ko e 2013. 'Osi p 'enau sipotí 'omai e fu'u fakataha lahi na'e toko lau afe, 'a e kakai ko na'e kau ki áf Sea, 'ikai ke u manatu ki ai, kuo u tui pe mahalo na'e me'a 'a e 'Eiki Pal mia m l l ki ai pea mo e fa'ahinga, nau lava 'e nautolu 'o *host* 'a e *Event* lalahi peh na'e lau afe 'i he 'osi ko ia 'a e 'u me'a ko iá 'Eiki Sea.

'E lava 'o ma'ui'ui 'etau ngaahi me'a ki he'etau me'a fakataki mamatá Sea, hang na'a ku lave ko ki áf, 'e feinga ke langa 'a e ngaahi fale ke ... mahalo na'e me'a ki ai 'a e kongá e Hou'eikí. Mahalo p na'e 'ai ke fakalelei'i 'a e ngaahi 'apiakó. Ngaahi 'apiako 'e ni'ihi ke nofo ki ai 'a e f nau akó pea fakalelei'i ke to e langa ha ngaahi feitu'u ke 'ave ki ai 'a e kau 'ofisialé, 'e to e langa pea mo e ngaahi feitu'u ke 'omai 'a e kakai ko 'oku nau mai ko 'o sio sipotí mo ha'a nautolu ko f nau sipotí ke nau mai 'o nofo ai Sea. Ko e fo'i fakalalakaka faka'ikon mika lahi ia Sea 'i he 'uluaki me'a ko eni 'e hoko ko ení Sea.

Sea ko hono fakam 'opo'opo ko ng ue 'e fai ko hení 'e si'isi'i 'a e kau ta'ema'u ng ué kapau 'e hoko 'a e me'a ko ení. Hang ko e me'a ko eni na'e fai e lave ki ai 'i mu'a Sea, mea'i pe ia he 'Eiki Pal miá mo e Hou'eikí, ko 'etau talanoa p ki he tupu faka'ikon miká Sea, tau talanoa ki he ng ue, mo e ng ue, mo e ng ue. *Employment* pea mo e *jobs* ia. Ko e 'uhinga ia ko Sea 'a e faka'amu ko eni ko kapau 'e hoko ki he 'aho ko iá, 'e lahi e kau ma'u ng ué, pea te tau lava p 'e Sea ke tau peh ai, 'e ma'ui'ui ange 'etau *economy* 'a e fonuá 'i he ngaahi 'u me'a ko iá, tukukehe ange Sea 'etau lava 'o tokanga'i ha ngaahi *event* lalahi 'i he kaha'ú. Teuteu e ngaahi m ketí Sea. Teuteu atu pea mo e ... tau peh pe Sea, ko e ngaahi naiti kalapu. Lahi e ngaahi 'u me'a ia Sea 'e lava ke nau mateuteu ko e 'uhingá ko e fo'i uike 2 pe ko ení Sea. Lahi, mahalo ko 'etau faka'amu ko iá Sea 'e lau afe, lau mano, 'alu pe 'o a'u 'o kilu 'a e kau taki mamata mo e kakai mai ki Tongá ni te nau fakatau tikite, nau fakatau 'enau me'akai, heka he tekis , pe ko e pasi, h fua mo e ngaahi 'u me'a Sea, kapau te ta sio lelei ki he ngaahi me'a ko ení Sea, tukukehe 'a e ngaahi me'a kehe hang ko e me'a na'a ku lave ki áf, 'e to e lahi ange 'etau me'a faka'ikon mika te tau tupu heni. Lava ke nau lava atu ke tau sio, mamata ki he'etau ngaahi 'u feitu'u tu'u fonua ko 'o e fonua ni. 'Ikai ngata áf Sea, 'ikai ngata p he kau takimamatá he'enua maí, tau 'amanaki p 'e ai mo e kau *investor* te nau mai ke nau mai 'o tokoni ki he langa ko eni 'o e fonua ni 'Eiki Sea.

Tokoni'i hako tupu e fonua ka fai e sipoti

Sea, ki'i fonua ni Sea 'ikai ke ai ha koloa ia he fonua ni. 'Ikai ke ai ha tau makakoloa, 'ikai ke ai ha'atau koloa fakanatula 'e ma'u Sea. Ki'i kelekelé valevale, ki'i potu tahi 'oku si'isi'i. Ko e koloa ko e fonua ni Sea, ko hotau kaka'i p 'e Sea. Na'a ku kamata lave 'an enai Sea 'i he ako ko *High School* p . 'Osi pe Foomu 5 Sea ...

<003>

Taimi: 1535-1540

Fe'ao Vakati : . fa'ahinga ko 'e lava ai. Tau peh p peseti 'e 25 p 'oku to e si'isi'I ange 'osi ala ma'u 'a e mo'ui ia. Ko e fo'i toenga ko peseti 'e 75 ko 'oku 'i lalo. 'Oku 'ikai ha me'a ia Sea, ke to e ala hoko atu ki ai, kapau 'e 'ikai ma'u ha ki'i feitu'u ke 'alu 'o tafi tafi veve ai, Sea, mahalo p 'e 'alu ki 'uta p ko e h ha fa'ahinga ng ue Sea, ko 'ene lava ia, takatakai holo p he fonua ni pea hoko p mo'ene ala atu 'o to'o ha me'a, hoko atu mo ha ngaahi k mo e h fua. Pea ko e me'a ia 'oku ou tokanga ki ai Sea. 'Oku 'ikai ha'atau makakoloa 'i he fonua ni Sea. Pea ko e taha Sea, 'oku si'isi'i 'a e ngaahi faingamalie 'oku tau 'oange ma'a hotau hako tupu 'o e fonua Sea. Ko e taha eni ha ngaahi faingamalie ko e S poti. Ko e taha eni ha ngaahi faingamalie Sea, ko e S poti. 'Oku ou faka'amu Sea, ke teuteu'i hotau kakai, he 'oku 'osi mahino Sea. Na'e 'i ai 'a e savea ia 'i *Dunedin, Otago* 'i he ngaahi 'aho atu ki mu'a. Ko e h 'oku makehe ai? Sea, ko kitautolu Tonga, 'oku tau makehe 'i he *structure* hotau sino mo hotau uoua.

Pea 'ikai ke fehu'ia ia Sea, kapau te ke me'a hake ki he ka u Sipoti Tonga kuo nau 'iloa 'i m mani ko e *superstar* p 'e taha 'i he 'akapulu ko Jonah Lomu, *Dave Adams* vaeua'i Tonga, ko e fu'u Tonga, he 'oku 'i ai hono hingoa Tonga. Ko e fuofua Tonga ko ko e fuofua metali 'i he 'Olimipiki ko Paea *Wolfgramm* mei Tonga ni. Pea te tau foki hake Sea, ki he 'akapulu faka'amelika. Tau toko uofulu tupu Tonga taimi ni, 'oku nau lolotonga 'akapulu faka'amelika. Ko e fu'u kau miliona ia 'e toko uofulu tupu. Kapau te tau vakai hake Sea, ki he 'etau kau 'akapulu ko 'i he *World Cup*. Sea, ko Tonga ni ia 'a e fonua si'isi'i tokolahi taha 'ene hanga 'o fakafofonga'i 'a e ngaahi fonua kehekehe. 'Ikai ke tau to e lave 'etautolu ki he *Super*. 'Ikai ke tau to e lava ki he *League* Sea, kae 'uma' 'a e ngaahi fe'auhi kehe tokolahi. Ko e levolo p 'i 'olungá Sea. Ko e h 'oku tau makehe ai kitautolu 'i Tonga ni? 'Oku 'i ai 'a e kongia ia 'o e fifili ko ia . Ko e h 'oku makehe 'a e sino ia 'o e Tonga, 'osi ia pea 'ikai ke u lava 'e au Sea, ke u fakamaau'i 'a e me'a 'oku tau poto ange p kitautolu mo 'atamai lelei ange 'i he ngaahi fonua ko .

Pea 'i he'ene peh Sea. Ko e me'a 'oku ou ongo'i lahi Sea, 'a e talamai 'oku tau fo'i 'i he h . 'Oku ongo 'aupito ia pea 'oku mo'oni ia Sea. 'Aho ia ko Sea, na'e 'ikai ke tau fo'i tautolu ha taha 'i ha fonua. Na'e 'ikai ke tau fo'i kitautolu Sea. Me'apango ia kuo tau a'u mai ki he 'aho ni, ko e ki'i me'a eni 'oku tau mai ai 'o fakalaulaunoa ai kuo lau ia kuo tau fo'i. ai. 'Oku 'ikai ke u tui au Sea. Ko e fakafoki mai p Sea, ki he ngaahi faingamalie ma'a e To'utupu Sea. Ko 'ene 'osi p 'a 'ene ako faka'ekat mika 'oku 'ikai ke lava ko 'ene'osi m l l mai ki 'api p 'e ha'u h s poti p ako fakatekinikale, si'isi'i kamata ke toki *pick-up* he taimi ni. Pea ko e taha ko hotau

kakai Sea. Ko u tui au Sea, 'oku 'ikai ha mole ia 'e taha, hala ha mole 'e taha kapau 'oku fakatefito eni ke o'i 'aki hotau kakai ke nau hoko ko ha kakai lelei ki he kaha'u pea hoko ai 'a e tu'um lie 'a e fonua 'i he kaha'u Sea.

Sea, talu 'a e tu'u 'a e fonua ko eni, tu'u 'a e fonua ko eni Sea. Ko e me'a m lie Sea, ko hono 'ohake kitautolu ki langi, ke tau mo'ui p 'i he 'ofa. Na'a tau mo'ui p 'i he 'ofa 'a e 'Eiki 'o a'u mai ki he 'aho ni Sea. Pea t ne'ine'i Sea, ke *veto* 'e Tupou IV e fo'i lao p 'e taha to'o 'a e kelekele kau Tonga 'i muli. Ta'ofi kaniseli kei fakakau p kinautolu ki Tonga ni, he 'oku nau kei konga nautolu 'oku nau kei tokoni mai ki he mo'ui 'a e fonua ko eni.

Sea, 'oku 'ikai ke u tui au ia 'oku 'i ai ha silini ka ko e 'u me'a ko na'a ku lave ki ai Sea. Kapau 'oku fakatefito eni ma'a e fonua Sea? 'Oku 'ikai ke u tui au 'oku 'i ai ha fakamole 'e taha Sea, p ko e lau ia ko ha'atau mole. Kapau 'oku 'ai ma'a e kakai p ko e 'ai ma'a e si'i to'utupu? Kapau ko e 'ai ma'a e fonua Sea?

Sea, 'Oku ou kole fakamolemole atu 'oku lahi 'a e ngaahi me'a kehe 'oku ou fie lave ki ai, ka ko u tui au ia ko u faka'amu he 'ikai ke hoko ke tukuhifo ai 'a e Pule'anga pea mo ha ngaahi tafa'aki kehe Sea. Ko u faka'amu p ke fakamahu'inga'i p Sea ...

<004>

Taimi: 1540-1545

Fe'ao Vakata : ...fakahoha'a p au Sea, tukukehe 'a e ngaahi me'a faka'ikon mika ka u lave ki ai Sea, ko 'eku faka'amu p Sea, ke manatua mu'a 'e he Pule'angá 'etau f nau ko e hako tupu 'o e Fonua, 'i ai ha 'aho Sea 'oku 'i ai ha'atau fakamole ko e 'uhingá ko e fonua mo e f nau ko e hako tupu 'o e Fonua, Sea 'oku ou fakakaukau atu 'ikai ko ha mole ia, 'ikai ko ha mole ia Sea, 'inivesi ia 'o e Fonua, 'inivesi 'a e Pule'anga. Mou me'a hifo Sea 'oku ou kole atu ki he 'Eiki Pal mia, Tokoni Pal mia mo e Hou'eiki Minisit , 'i ai p ha faingam lie ma'a e hako tupu 'o e fonua. Sea faka'osi p Sea, talamai foki Sea taimi 'e taha fuhu ko eni 'oku fai ko 'i kolo ko fuhu atu 'i he ' feitu'u, talamai ko e 'uhingá ko e sipoti Sea, mo'oni p Sea, taimi sipoti, k ko e fuhu 'oku fai 'i he tau'anga pasí Sea, fai atu 'i he vaha'a hala 'i f , sipoti p kau sipoti ia. Poiní Sea kapau 'oku 'ikai ke fuhu 'a e kau sipoti 'oku 'i ai p 'enau mo'ui, h 'a e me'a 'oku 'ikai ke tau fakasipoti'i ai nautolu, 'osi me'a mai 'a e 'Eiki Pal mia ia fokotu'utu'u ke fai h mo e h , Sea, tau faka'amu p 'Eiki Sea, 'oku ou faka'amu p ke 'eke p 'oku 'i ai ha palani ki he fokotu'utu'u 'o e ' me'a ko eni, h 'a e fakamole ki ai mo e ' me'a peh Sea, k te u nofo p Sea ke kole p ke fakahoko p 'etau sipoti.

'Eiki Pal mia: Ki'i fehu'i p ange p ki ai, 'oku ou kole atu 'oku fai p sipoti.

Faka'amu ke fai mai sipoti ki Tonga ni

Fe'ao Vakata : Sea ko 'eku faka'amú ke fai mai ki Tonga ni.

'Eiki Pal mia: 'oku tau teuteu'i 'etau kau sipoti he'ikai tuku 'a e sipoti, 'e hoko atu 'a e teuteu 'a e me'a ko ena 'oku ke hoha'a ki ai, 'e hoko atu hono teuteu'i.

Fe'ao Vakati : Ko 'eku malangá ke fai mai 'a e sipoti ki Tonga ni, pea na'a ku 'osi fakahoha'a atu p au 'uhinga ko 'oku ...Sea he 'ikai ke vale 'a e ngaahi fonua ke h fanga 'i he fakatapu, ko Ha'amoana ena mo Fisi, te'eki ai p ke 'ohake 'a e ki'i ongoongo ko eni ko 'oku kaniseli 'a e sipoti kuo nau 'o'oho mai ke nau kuo nau 'oho mai ke nau mai ke nau *host* 'a e sipoti Sea. 'Oku 'i ai hono 'uhinga m 'olunga 'oku nau 'oho ai Sea, he na'e 'i ai 'a e lelei ia ma'anatolu. Ko e 'uhinga ia ko 'oku 'oho peh ai 'a e ngaahi fonua 'i m mani ke nau *host* 'a e soka, *host* 'a e 'akapulu, *olympic*, m l Sea. M l Sea, ko e 'Olimipiki mo e ngaahi sipoti lalahi fakavaha'apule'anga 'oku fai Sea. Ko e 'uhingá 'uluaki mu'omu'a 'i he he'enua ...'enua tupu faka'ikon mika langa fonua, to e langa ai pea mo e kakai, lahi pea mo e ngaahi ng ue mo e ngaahi me'a peh Sea.

Sea ki'i fakahoha'á p ia Sea, k 'oku ou fakam l atu 'i he ma'u taimi neongo 'oku lahi p 'a e ngaahi me'a fie lave atu ki ai k 'oku ou fakam l 'i he ma'u taimi Sea, m l Sea.

Sea K miti Kakato: M l . Minisit T naki Pa'anga.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Sea m l 'aupito 'a e 'omai 'a e faingam lie ki he motu'a ni pea 'oku ou h fanga atu 'i he fakatapu 'o e Fale 'Eiki ni, kae hoko atu 'a e feme'a'aki ko eni 'i he kaveinga mamafa hang ko ia 'oku tau lolotonga talanoa ai.

Tui Pule'anga ka fai e sipoti lahi ange faingata'a'ia

Ko 'eku tu'u hake p Sea ke pou pou p ki he tu'utu'uni ko ia na'e ...kuo fai 'e he Hou'eiki M mipa 'o e Pule'angá fel ve'i mo e kaveinga mamafa ko eni. Pea hang p ko e me'a kuo mou me'a ki ai, 'oku 'ikai ko e peh ia 'oku tuku 'a e sipoti, 'oku tau sipoti p kitautolu, k ko e anga ko ia 'o e fakakaukau kapau te tau *host* 'e lahi ange 'a e faingata'á 'i he me'a tetau ma'u, ko e fo'i kaveingá ia 'i he tu'u faka'ekon miká. 'Oku ou tui 'oku 'ave p ki he ...

Fe'ao Vakati : Sea, kole p mu'a 'e Sea fakamolemole Sea ki'i fehu'i p ki he Minisit , 'e lava p 'Eiki Sea ke ...

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Sea 'oku ou kole atu Sea ne 'osi lelei ia 'i he taimi 'o'oku 'anenai kae tuku mu'a ...

Fe'ao Vakati : Talu 'ene fakamalanga Sea peh mai ia na'a 'oku faingata'a faka'ekonomika Sea,

Sea K miti Kakato: Toki me'a mai p Minisit ho'o fakatonutonu...

Fe'ao Vakati : ...ke 'omai mo e ngaahi fika ko ia ketau sio ki ai.

Sea K miti Kakato: ...'e Hou'eiki.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Sea, ko u ki'i tokanga p ki ai. Ko e ' lelei ko ia na'e...na'a tau fakamatala 'anenai, ko e mo'oni ia, ko e me'a ia na'e fai 'e he ngaahi fonua...kapau tetau afe ki *Brazil*, peh 'e he fakamatala, 'osi ange ko ia 'a e *World Cup* ko ia 'i *Brazil*, ko e kau tu'um lie p mo e kau 'inivesitoa na'e ma'u 'enua s niti, k toa 'a e fu'u tokolahi ko ia 'a e kakai, faka'ofra kotoa, 'a eni ko 'oku fai ko ki ai 'etau talanoa ko he taimi ni, f nau ko e ako, 'oku

‘osi mahino ia he anga ko ia ‘o e fakakaukau ko ‘a e Pule’anga. K kuo pau ke fai ‘a e n , ko hono mo’oní ia, kuo pau ke fai ‘a e n .

Te u ki’i lave lave atu ‘i he fo’i fokotu’u ...

<005>

Taimi: 1545-1550

‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai : ... ko eni kuo ‘omaí, poini e 23. ‘Ohovale p kuo lave fakafika, ‘ohovale p kuo lave ki he ngaahi lelei. Kuo u fiu he fakasiosio pe te tau lava ‘o kamata nai mei ha mata’ifiká. Ko e h e me’a na’e pea mo e kau tangata ko eni ‘o pití. ‘O tau ma’u ai ‘a e pole ko eni ke tau *host* ‘a e *Pacific Game* ‘i Tonga ni? He kuo pau p na’a nau hanga ‘o ‘oatu e mata’ifiká. Te mau lava ‘o fua e kavenga ko ení, pea ko e anga e ‘emau hanga ‘o fakapa’angá. Fiha mei h , fiha mei h , fiha mei h . Ko e me’a ko na’e peh ‘e he *World Bank* ‘i he ngaahi fakamatalá. Mou ‘ofa mai, Tonga, ka mou ka *host*, ‘oua te mou ala ‘o ng ue’aki ‘a e me’a ko ia ho’omou ki’i *domestic revenue*, ‘oku ala ma’ú. He ‘oku fe’unga p ia mo e ngaahi kavenga fakalotofonuá. Kuo pau p ke mou to e ala ki ha me’a ‘e taha. Sai, ko efo’i ‘uluaki fo’i *basis* ia .

Tau kamata p tautolu, 2012. 2012 ‘o fai mai ki he 2016, te’eki ai tu’o taha ke laka ‘etau *revenue* he’etau *normal expenses*. Kei lahiange p ‘etau pa’anga fakamolé. ‘Osi, kapau te tau kamata ‘iate kitautolu. Ko ia, ko e h ‘etau me’a ‘oku ma’u maí, ko e h ‘etau fakamole. Toe ai e fiha? Neongo e f f hono fua e me’a ko iá. Ko hono fuá, na’a tau kole holo. ‘Oku ‘i ai e *Budget Support*. Pea mo e ni’ihi, ‘oku ‘i ai e *budget support*, hang ko ia kuo mou me’a ki aí, kuo talamai ‘e he ngaahi pangik ia ke p seti e 50 *grant*, p seti e 50, toe totongi mai ia. Pea ko ‘enua tokoni mai p , ka ‘oku pau ke talamai, mou fakapotopoto, mou fakapotopoto, he ko ‘ene faifai atu p ‘e to’o. Sai, l kotoa mai e me’á. L kotoa mai e Patiseti ko iá.

Kau ki’i lau atu p ‘a e t kunga ko iá, 2016/17, 2017/18, 2018/19. Ko e h e ki’i fakafuofua ki ai? ‘I he taimi ni, ko e fakafuofuá, ‘e t nounou’aki e 34 miliona he 2016/17. T nounou’aki he 17/18 e 45 miliona. T nounou’aki he 18/19 e 39 miliona. Kuo pau ke ‘oatu e *budget support* ia ki ai. ‘Oatu e *Budget Support*. ‘Oatu leva e 30 miliona ‘i he 2016/17. ‘Oatu e 34 miliona ‘i he 2017/18. ‘Oatu e 34 miliona ‘i he 2018/19. Kei toe p e tefisiti ia. ‘I he 2016/17, toe e 4 miliona ia ai. ‘I he 2017/18, toe e 10 miliona ia ai. ‘I he 2018/19, toe 4 miliona ia ai.

Sai, ko e me’a ia ‘oku tau kamata aí. ‘Oku tau lolotonga lanu kulokula, pea ‘oku talamai leva. Sai, ‘omai e sipotí. Ko e fo’i Patiseti ko eni na’e toki ‘ai atu ko eni ‘i he 17/18, tau hanga p ‘o faka’ai... L mai e fo’i 25, ke toki ‘ai ‘o kolekole ki he *levy*, ko e *departure tax*, ko e h . ke ma’u mai ha fo’i 25. He ‘ikai ke lava ai a Teufaiva ia. ‘E to e fai pea mo e kole kehe ia. Pea kapau te tau foki ki he fo’i 3 ko ia fo’i *method* na’e t naki’aki. *Levy*, ko e *incentive*, pea mo e *departure tax*. *Incentive*, talamai, sai kapau te ke ‘omai ha 1 kilu, te ke to’o ho’o tukuhaú ‘a e 2 kilu. P seti e 200. ‘Oku ‘ikai ko ha me’a ia ‘oku ma’u ai ha mo’ui. Ko e toe... ko hono mo’oní, he’ikai ke ma’u mai e tukuhaú, he ta’etotongi tukuhaú e tokotaha ko iá, ‘a e me’a ko ‘oku ‘ai ke fua’aki ‘a e kavenga kehé. ‘Oku ‘ikai ko ha soosi kehe ia. ‘Osi, ko ‘eku talanoa ko eni, kuo ‘osi kau k toa p e ngaahi me’a ko ‘oku ma’u mai mei he ngaahi fonua mulí, kei t nounou p .

Sai, ka te tau fehu'i. Ko e h ko , fiha ko na'e fakafuofua'aki hono, 'a hono kole'i mai ko e sipoti ki Tonga ni. Kuo u 'eke ange kia L keni. L keni, ke peh mai, kapau na'e 'uluaki talaatu kia koe, ke ke ha'u 'o...

Lord Tu'iha'angana : Sea, ki'i fehu'i p ki he Minisit , fakamolemole. Ki'i fehu'i p . Kuo *bankrupt* tu'o taha a Tonga ni?

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai : H ?

Lord Tu'iha'angana : Kuo *bankrupt* tu'o taha a Tonga ni?

<006>

Taimi: 1550-1555

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: ...Na'e peh foki

Lord Tu'i' fitu: 'Oku 'uhinga ai ho'o me'a fika ko ena, tali mai 'eku fehu'i.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Sea ke u tali atu e fehu'i. Na'e peh foki 'e m m ni, Sea ka u ki'i tali ai leva 'a e fehu'i ko ia. Na'e peh foki 'e m m ni, he 'ikai ke *bankrupt* 'a 'Amelika, he 'ikai ke *bankrupt* 'a 'Amelika, fu'u fonua hau ko ia he 'ikai ke *bankrupt*, h e me'a na'e hoko he 2008 tekefili, tekefili 'oku tau kei fakaakeake ko eni ko e tekefili ko ia.

Dr. 'Aisake Eke: Fakatonutonu atu p Sea koe'uh ko e fakamatala na'e 'ikai ke *bankrupt* 'a 'Amelika ia ke fakatonutonu atu fakamolemole.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu 'Eiki Minisit na'e 'ikai ke *bankrupt* 'a 'Amelika ia, ko e t lalo p .

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Ko ia, ko e t lalo ia ke 'ilo kapau 'e ki'i taletale 'a 'Amelika tau nium nia kitautolu m l p 'etau to e 'ave tautolu ki fa'itoka.

Sea K miti Kakato: Ko ia

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: 'Oku mahu'inga 'a e fakapotopoto

Fe'ao Vakatu : Sea kole p ke u ki'i fakatonutonu

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Sai 'aupito p 'a e lelei ia ko eni 'o e sipoti

Sea K miti Kakato: Minisit ko e ki'i fakatonutonu eni, ki'i fakatonutonu

‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai: ‘Oku ou lau ke tukuange ‘a e faingam lie ke nau lea nautolu ‘oku te tu’u hake kita ke fai ‘a e ki’i fakahoha’a kuo to e tu’u hake ia ‘o ...

Sea K miti Kakato: Me’a mai

Fe’ao Vakaf : Sea ko e fakatonutonu me’a mai ‘a e Minisit ko e 25 miliona ki he sipoti pea mei he *levy* pea mo e tukupau hang kiate au na’e me’a mai’aki he Minisit k ko e hang kiate au ko e 25 miliona ko ia ‘oku ‘osi ‘i he Patiseti p m l Sea.

Sea K miti Kakato: Ko ia ko ‘ene me’a p ia, k ko e *levy* ‘e toki t naki mai ke to e fakalahi ‘a e 25 me’a mai ‘Eiki Minisit .

‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai: ‘E lava p ia ke ‘ikai ke ma’u k ko e fo’i 25 na’e fakak toa, p ‘e lava mai mei he me’a mei he *levy* p ‘ikai, ka ko e fo’i 25 ‘e kau ai p mo e tukupau.

Fe’ao Vakaf : Sea ko ‘eku fakatonutonu ‘a’aku Sea ‘oku kehe p ia mei he *levy*

Sea K miti Kakato: Ko ia

Fe’ao Vakaf : M l Sea

‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai: Kai kehe k ko ‘etau talanoa ia ...ko e ‘uhinga foki na’a ku ngata ai tau sio ange ki he kamata’anga p na’e f f , ko ‘eku ‘eke ange ko ki he tangata’eiki ko ‘a e pule sipoti ko eni ‘o e Pasifiki *Council*, ko e fiha na’e ‘atu mo e kau tama ki he me’a ‘oku pole’i mai’aki ‘a e me’a, na’a ki’i fesiosiofaki kinaua p ko e fiha ko na’e me’a pea ‘omai ‘omai ke tau sio ke sio he *detail* ka tau toki hoko atu ‘etau talanoa.

‘Ikai ke nau fie ‘ai mai p ‘o talamai mahalo p ko e 70 miliona pea ko e peh atu, 70 miliona, 362 ‘a me’a *US* foki eni.

Sea K miti Kakato: Minisit ki’i fakam ’opo’opo mai ha ki’i miniti ‘e taha

‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai: Sea te u fakam ’opo’opo atu, te u fakam ’opo’opo p fakam ’opo’opo ko ‘a e Pal mia. ‘Oku ‘i ai ‘a e me’a ia ‘oku mole mei Tonga ni, mole ia mei Tonga ni ‘a e loto’i sipoti pea mo e loto’i ng ue ha fa’ahinga me’a. ‘I ai ‘a e me’a na’e me’a mai he Tu’i’ fitu peh mai fakatonutonu atu

Sea K miti Kakato: ‘Eiki Minisit ko e N pele Fika l ‘o Vava’u

‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai: Fakamolemole atu ‘Eiki N pele Fika l ‘o Vava’u

Lord Tu’i’ fitu: Ko ‘eku fakatonutonu eni he ‘ikai p ke to e ‘i ai ha kau *star* ia ‘i Tonga ni ha kakai totonu hang ko e me’a na’e me’a ki ai ‘a e Fakafofonga Niua ‘e ‘osi p ‘etau kau sipoti lelei ‘o va’inga ma’a e fonua kehe he ‘oku ‘ikai ha me’a ng ue mo ha me’a ke fai’aki ha teu heni. Ko ia p Sea.

Sea K miti Kakato: M l , fakam 'opo'opo mai

Tui Pule'anga fiema'u 70 miliona kae lava ke fai e sipoti

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Fakam l atu ki ai he 'omai 'a e faingam lie kei fai p 'a e fatongia ko ia ko e me'a ia 'oku tau feinga ki ai ko e fo'i fakamole ko eni peh na'e 'uluaki fakat t mai mahalo ko e 46 miliona 'e toki fai p ia pea t naki atu mo e 6 miliona 'a e vahe ko 'a e kau tama ko ia, mahalo p te tau talanoa tautolu he 70 miliona Tonga kae lava 'o *host* sai.

Sea K miti Kakato: Minisit , m l te ke to e ma'u p ho taimi kae me'a mai 'a e ...fuoloa 'a e ta'eme'a mai 'a Tongatapu 6.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: M l 'aupito Sea f f ke u ki'i faka'osi ai p e ki'i ...

Sea K miti Kakato: 'Ikai te ke toki me'a, pea ko e 'osi p 'ene me'a mai ke to e me'a mai

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: M l Sea

Dr. 'Aisake Eke: Tapu mo e Sea peh ki he Fale Alea fakam l tau ma'u e 'aho ni. Sea ko 'eku ki'i fakam l ko 'eku nofo p 'o fanongo ki he fakamatala ko 'a e Pal mia ko e h ko 'a e palopalema? Ko e me'a p 'oku mahino mai ki he motu'a ni ko Papua Niukini, ko e holomui ko 'a Papua Niukini pea mei he fakapa'anga ko e poini ia 'oku ne 'omai 'oku ne hanga ai 'o fakaloto'i 'a e Pule'anga Tonga ke fulihi 'enau tu'utu'uni, hang kiate au 'oku fakam 'opo'opo ia me'a ko 'oku 'omai he Pal mia. Pea koe'uh ko 'ene palopalema ko ia 'oku ne me'a foki koe'uh ko Papua Niukini na'e ha'u ko ke nau fakapa'anga ko 'a Teufaiva, na'e 'ai foki 'a Teufaiva ia ..te u 'ai ia he'eku l fakafuofua ki he 24 miliona nai e fokotu'utu'u ko ki ai 'omai ki ai kae 'alu foki ia he fa'ahinga fokotu'utu'u, hang ko e ngaahi fu'u *grandstand* ko 'a ko eni 'i Nu'usila, 'ikai foki ke 'i ai ha *grandstand* ia 'i Ha'apai ...

<007>

Taimi: 1555-1600

Fakamahino Minisita Pa'anga m l l 18 miliona pe fiema'u ke fai sipoti

Dr. 'Aisake Eke: .. 'Eiki Sea ko e *grandstand* ko eni 'oku te tu'u kita ia he ngaahi sio'ata' mo e me'a 'o sio ki he ngaahi fu'u fale ko ia. 'Oku hang ia ko ha h tele ia ko 'oku 'ai ke fika 5 *Five Star*. Ko e tu'u ko eni ko 'a e fakapa'anga 'a e me'a ko eni, kuo 'osi totongi mai. Ko e tu'u ko ia 'a e 24 na'e 'osi hanga 'e he tokoni mai ia 'a Nu'usila ia ko e 2 miliona Nu'usila. Kau ia he faka-'esitimetri ki hono 'ai ko ia 'a loto. 'A ia 'oku 'osi kau ia to'o 'a e 2 ia ko ia. 'Oku to e tokoni mai mo 'Aositel ia ia fou mai 'i he ng ue 'a e Pangik 'a e *ADB* 'o nau tokoni kinautolu ki loto ki he ngaahi fakatafe mo e ngaahi me'a peh . Mei 'alu ki he 5 mo e 6, ia ko 'ene to'o ko 'a e fika ko ia mei he 24 ko e 18 miliona p ia 'oku toe mei ai. 'A ia ko 'eku la'u, ko e fo'i kongia ia ko 'oku ou peh 'oku 'ikai ke lava ko 'o 'ai 'a e fika. Pea 'i he peh leva Sea, ko 'eku fokotu'u 'a'aku ia, 'a ia ko e ngaahi 'uhinga kehe ko ia 'oku 'omai ko 'e he 'Eiki Pal mia, hang ko e

me'a fel ve'i...Hange kiate au 'oku 'ikai ko e poiní p eni ia. Ko e 'uhinga ko ia 'a e mafuli 'a Tonga ko Papua Niukini. Kapau ko e 'alu ki Papua Niukini ko Teufaiva, ko e fika ko ia he taimi ní kapau 'e to'o 'a e ' pa'anga ia kuo 'osi tokoni mai ki ai. 'Oku 'alu hifo ia ki he 18, holo 'aupito ia.

Tui Dr Eke ki'i palopalema 'oku si'isi'i kae lava sipoti

Ko e fika ko ia he 'Esitimeti 'oku 'osi 'omai ko e 25 milioná, 'oku fakafuofua ia ki he 'Esitimeti ko eni ki he 17/18, 'osi kau 'a e 25 miliona ia. Fakafuofua mai 'a e Minisit Pa'anga ia 'oku 'ova hulu'aki ia 'a e 6 kilu 'oku *surplus*, 'oku hulu. 'A ia 'oku lave ia ki he fakamatala ko ia 'a e Minisit Leipá, 'oku 'ikai ke tonu 'ene fakamatala k taki. Koe'uhí ko 'etau fakapa'anga kitautolú 'Eiki Sea, ko hotau ivi fakalotofonua ni mo 'etau ng ue mo e ngaahi fonua 'oku tau feng ue'aki. Pea ko e me'a ia 'oku t naki p , koe'uhi 'oku kau lelei 'a Tonga ia ki muli. Ko e 'uhinga 'enua tokoni maí, he 'oku tau tokoni kia nautolu. Ko e fo'i m mani eni 'Eiki Sea, ko e m mani o e fetokoni'aki. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha taha ia 'e tu'u toko taha, ko e m mani 'o e fetokoni'aki. Ko e me'a ia 'oku tokoni mai ai 'a e ngaahi fonuá, 'a Siaina mo e ngaahi fonua ko , ko 'etau tokoni kia nautolu he ngaahi tafa'aki kehekehe. 'A ia 'oku ou lave au ki ai 'oku faingofua 'a e palopalema Ko e ki'i palopalema si'isi'i. Kapau ko e pa'angá, ki'i palopalema si'isi'i.

Sea K miti Kakato : Ko e ki'i fehu'i eni.

'Eiki Pal mia : Ko e pa'anga lau miliona he *cost* 'oku 'ikai ke 'asi ia he me'a. Ko 'eku fehu'i atú, 'e ma'u mei f 'a e 46 ko ia? 'Oku 'ikai ke 'asi he me'á, ka ko e me'a ia 'oku talamai 'e he OC kiate au, ka mautolu. Te mau fekumi ha 46 miliona ke fakalele'aki 'a e Sipotí, lolotonga, pea nau talamai, 'oku 'i ai 'a e kau *sponsor*.

Sea K miti Kakato : Hou'eiki, tui homou kote.

Fokotu'u Dr Eke 'omai ngaahi me'a ki he sipoti ki he K miti Pa'anga

Dr. 'Aisake Eke: Malo Sea, kaikehe ko eni 'oku to e fakah mai 'e he 'Eiki Pal miá 'oku to e tokanga ki he ngaahi pa'anga kehe. Kaikehe 'oku ou tali atu au ia 'a e pa'anga 'a Papua Niukini. Kapau ko e holomui 'a Papua Niukini mo e ki'i pa'angá, faingofua, si'isi'i. Ka ko 'eku fokotu'u atu 'a'aku ki heni, koe'uhi ko e me'a fakapa'anga ke 'oange mu'a ki he K miti Pa'anga. 'Omai 'e he Pule'angá ko e h ha'anau sio ki he me'a fakapa'anga. Manatu'i 'oku tau tatau heni Sea, 'oku 'ikai ke tau faka'amu ke t 'a Tonga ki ha tu'ut maki tau kau k toa ai. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha taha ia 'e t . Ka 'oku tau faka'amu ke 'omai 'a e Fakamatala Pa'angá ki he K miti Pa'anga ke tau'at ina, pea 'omai mo e ngaahi K miti ko eni nau fai hono alea'í, ka tau sio tau'at ina ki ai ka tau toki foki mai ki heni.

Sea K miti Kakato : Hou'eiki, tau toki hoko atu 'apongipongi, ka tau liliu 'o **Fale Alea**.

(Ne me'a mai 'Eiki Sea 'o e Fale Alea – *Lord* Tu'ivakan ki hono me'a'anga)

Tu'utu'uni Sea tukuatu 'aho 2 ke tukumai ai tali Pal mia

'Eiki Sea : Hou'eiki, m l 'aupito 'a e feme'a'akí, ka ko e kole p mu'a ki he 'Eiki Pal miá, ke 'omai mu'a ke ng ue ki he tali ko ena hang ko e fokotu'u ko ia 'a e 'Eiki Minisit Polisi, 'oku ou tui p ki ai. Ko e 'uhinga p ko 'etau founa ng ué, koe'uhi ke 'omai ke fakah mai ki 'ofisi. Pea tuku ki he K mití ke nau vakai'i, pea 'osi pea toki fakah mai. Ke fakatatau p mo e Tu'utu'uni ko eni na'e 'oatu. 'A ia 'oku ou sio atu p , mahalo 'oku faka'ofa'ofa p lava p 'a e feme'a'aki ka 'oku ou tui 'e iku p ke fai 'a e ng ue ko eni. Ka ko ia 'oku ou kole atu mu'a ke tukumai 'a e tali ko ia. Mahalo ko u tui p ko e Minisit Polisi mo e Minisit Pa'anga ke tokoni ki he ngaahi tali ko ení, ke vavevave, pea 'omai ki he Fale. Ka 'e tukuatu p 'a e 'aho 'e 2 ke fai 'a e ng ue ki aí, koe'uhi ke lava 'o 'omai pea ng ue ki ai 'a e me'á pea toki fakah mai. Ko ia 'i he'ene peh , tau toki Fale ki he pongipongi Tu'apulelulu. Sai ke tau toki p loti p ka ko e me'a mahu'ingá, ko ena 'oku mou kakato hena 'a e Kapineti. M l . .

Kelesi

Tau kelesi (Na'e kelesi ai pe fakataha'anga ni 'e he 'Eiki Sea)

<008>

Fakam 'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea